

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

63

AZ IGE

IRTA

CSÚRI BÁLINT

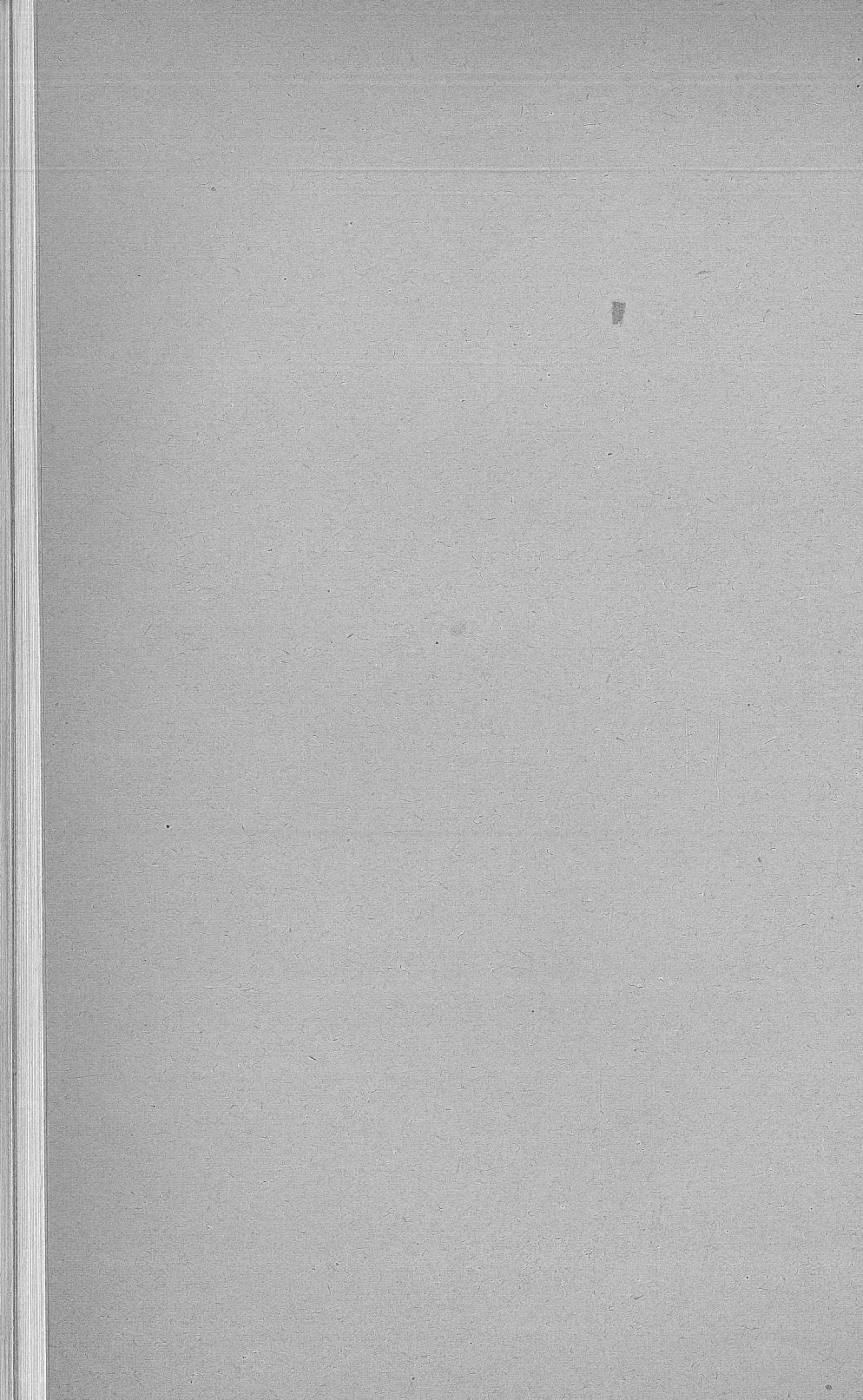

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1910

Ára 1 korona.

AZ IGE

IRTA

CSÚRI BÁLINT

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1910

»Jede grammatische Kategorie erzeugt sich auf Grundlage einer psychologischen. Die erstere ist ursprünglich nichts als das Eintreten der letzteren in die äussere Erscheinung.«

H. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte⁴: 263.

RÉGIBB ÉS ÚJABB FELFOGÁSOK AZ IGÉRŐL.

Az ige mivoltának kérdéséről sok szó esett a nyelvtudomány történetében s megfejtése a legújabb időkig foglalkoztatja a nyelvészeket. Az összehasonlító nyelvészet a föld legkülönbözőbb nyelveinek mélyét felbányásztta érte s érdekesebbnél érdekesebb alakok kerültek felszínre. Nem hiában hasonlított a Winkler¹ az igét Proteushoz, Schleicher² pedig a természet szerves világának körében az állathoz, melynek fogalma alá a legelütőbb alakú lények sorozódnak csupán azon az alapon, hogy lélegzenek és emésztnek.

Aristoteles már a nyelvbeli kifejezés többi részéhez való viszonyából kiszakítva állítja elénk a ῥήμα-t. A Poétika 20—22. fejezetében mondja el fölfogását a nyelvbeli kifejezésről és részeiről. A λέξις-nek, a nyelvbeli kifejezésnek, a következő részei vannak: στοιχεῖον, συλλαβή, σύνθεσμος, ὄνομα, ῥήμα, ἄρθρον, πῶσις, λόγος, vagyis: a betű, szótag, kötőszó, ὄνομα, ῥήμα, névelő, eset, mondat. Az ὄνομα és ῥήμα mivoltáról a következő meghatározást adja: "Ὀνομα δ' ἐστὶ φωνῇ συντεθὴ, σημαντικὴ ἀνευ χρόνου, ἧς μέρος οὐδὲν ἐστὶ καθ' αὐτὸ σημαντικόν. («Az ὄνομα összetett jelentésű hang idő nélkül, melynek egyik része sem bir magában véve jelentéssel.») τὸ ῥήμα δὲ φωνῇ συντεθὴ, σημαντικὴ μετὰ χρόνου, ἧς οὐδὲν μέρος σημαίνει καθ' αὐτὸ, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ὀνομάτων. («A ῥήμα összetett jelentésű hang, mely időt fejez ki; egy részének sincs önmagában jelentése, épúgy, mint a névszónál.») »Ember« vagy »fehér«, — ugymond Aristoteles — nem fejez ki időt, de »megy« vagy »ment« már fejez, még pedig az előbbi a jelent, az utóbbi a multat. Hajlítása Aristo-

¹ Winkler H.: Zur Sprachgeschichte. Nomen. Verb und Satz. Antikritik. Berlin, 1887. A mű bevezetésében.

² Schleicher: Die Unterscheidung von Nomen und Verbum in der lautlichen Form. Leipzig, 1865. 7. l.

teles szerint az *ὄνομα*-nak is, a *ῥήμα*-nak is van, pl.: »emberek«, »embert«; »vajjon elment-e?« és »menj.«

Van Aristotelesnek egy másik meghatározása is az *ὄνομα*-ról és a *ῥήμα*-ról a *περὶ ἐξηγείας* című művében. Itt a *ῥήμα*-ról még azt tudjuk meg, hogy »mindig jele a másról mondott dolognak.« (... καὶ ἐστὶν αἰεὶ τῶν καθ' ἑτέρον λεγομένων σημεῖον. 3. fejezet.) Ugyanott így határozza meg a *λόγος*-t: *Λόγος δέ ἐστι φωνῇ σημαντική, ἥς τῶν μερῶν τι σημαντικὸν ἐστὶ κεχωρισμένον ὡς φάσις, ἀλλ' οὐχ ὡς κατάφασις.* (»A *λόγος* oly jelentéses hang, melynek részei közül egyegy is bir bizonyos jelentéssel mint kimondás, de mint állítás nem.«) (4. fej.).

A *ῥήμα*-ról szóló meghatározás áll legközelebb a mai *ige* fogalomhoz. Két fontos tulajdonságát emeli ki: időhöz kötöttségét és állító erejét. Időhöz kötöttségét az *ὄνομα*-val szemben emeli ki, állító ereje pedig a *λόγος*-ra nézve fontos, mert ezt épen a *ῥήμα* teszi *ἀποφαντικὸς λόγος*-szá. (5. fej.) Egy más helyen ugyanis a jelzős kifejezést is *λόγος*-nak tekinti Aristoteles.¹

A stoikus Chrysippos tisztán logikai alapon, az ítélethez való viszonyában emelhette ki csupán állító erejét a *ῥήμα*-nak. Meghatározása, mely szerint »a *ῥήμα* kapcsolatlan állítást jelentő beszédrész«, (*ῥήμα δέ ἐστι μέρος λόγου σημαῖνον ἀσύνθετον κατηγορημα*), azon gyakran előforduló meghatározások legrégibb alakjából tekinthető, melyek az igének azon tulajdonságát emelik ki, hogy magában is lehet mondat. Egy másik neki tulajdonított meghatározás hasonló felfogást fejez ki. E szerint az *ige* »a mondatnak oly névragozhatatlan eleme, mely egyszersmind azt is megjelöli, amit valakiről vagy valakikről írok vagy mondok.« (*στοιχείον λόγου ἁπλοῦτον σημαῖνόν τι συντακτὸν περὶ τινος ἢ τινῶν, οἷον γράω, λέγω.*² A stoikusok grammatikai felfogásában tehát *ῥήμα* és *κατηγορημα* egy jelentésűek. A *κατηγορημα*-k négyfélék lehetnek: *ὁρθά* (egyeneseek), *ὑπτία* (hanyattfekvők), *οὐδέτερα* (semlegesek, neutra) és *ἀντιπεπονημένα* (visszaszenvedettek). Az elsők a cselekvő tárgyaz igét értették (pl. *ἀκούει*), a másodikon a szenvedő igét (pl. *ἀκούομαι*), a harmadikon a cselekvő tárgyatlan igéket (pl. *φρονεῖν, περιπατεῖν*), a negyediken pedig a visszahatókat (pl. *κρίνεται* = nyíratkozik).³ Az *ὁρθά* és *ὑπτία* neveket a gyakorlód-

¹ V. ö. erre vonatkozólag Steinthal fejtegetéseit: *Geschichte der Sprachwissenschaft bei der Griechen und Römern*,² I: 238. s. köv. I.

² Steinthal: I. m.² I: 297.

³ Steinthal: I. m.² I: 297–8.

térről kölcsönözték; az »egyenesen álló« támad, vagyis hatást gyakorol, valakire vagy valamire átható cselekvést végez, a »hanyatt fekvő« pedig a támadást, a hatást szenvedti.¹

Míg a filozófusok a szavak lényegére és a beszédben való szerepükre alapították meghatározásaikat, addig az úgynevezett grammatikusok főképp az alakra vannak tekintettel. A filozófusoknál nagyobb gonddal törekesznek a nyelv anyagának megvizsgálására s osztályozására. Így pl. Dionysios Thrax nyolc beszédrészt különböztet meg. Az igről a következő meghatározást adja: ὅμηρα ἔστι λέξις ἁπλοῦτος, ἐπιδεικτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσα. (»Az ige oly névragozhatatlan kifejezés, mely időt, személyt és számot jelöl, és cselekvést vagy szenvedést fejez ki.«) Egészen alaki szempont az osztályozás és meghatározás alapja Varrónál is. Szerinte a »verba declinata« négyfélék: 1., amelyeknek van időjelük, de eseteik nincsenek, mint pl. *lego*-tól *legis*; 2., melyeknek vannak eseteik, de időjelük nincs; pl.: *lectio*, *lector*; 3., melyeknek eseteik is vannak, időt is jelölnek, pl.: *legens*, *lecturus*; 4., melyeknek sem eseteik nincsenek, sem időt nem jelölnek, pl.: *lecte* és *lectissime*.² Tehát nála *verbum* nem *igét*, hanem általában *szót* jelent.

Apollonios Dyskolos meghatározása azt tartja jellemzőnek az igére nézve, hogy időviszonyokat tüntet föl és cselekvő, szenvedő vagy közép helyzetet jelöl. (ἴδιον αὖ ῥήματος ἔστιν ἐν ἰδίῳι μετασχηματισμοῖς διάφορος χρόνος διάθεσις τε ἢ ἐνέργεικὴ ἢ παθητικὴ καὶ ἔτι ἢ μέση.) (Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων: 230. l.).

A grammatikusok meghatározásaiban alapúl vett ezen alaki szempont uralkodott a latin grammatikusok meghatározásaiban, tőlük változatlanúl rámaradt a középkorra s változatlanúl maradt — mondhatni — a legújabb időkig.

Diomedes szerint: »Verbum est pars orationis praecipua, sine casu.«³ Donatus, s vele a római grammatikusok a beszédrészek számában is követik görög mestereiket. Nála is megvan a Dionysios Thrax nyolc beszédrésze. ὄνομα: nomen, ῥήμα: verbum, μετοχή: participium, ἀντωνυμία: pronomen, πρόθεσις: praepositio, ἐπίρρημα: adverbium, σύνθεσις: coniunctio, csupán az ἄρθρον-t kellett kihagyniok, mivel a latinban nincs névelő, s

¹ Steinthal: I. m.² I: 297—8.

² Steinthal: I. m.² II: 209—212, 219.

³ Keil: Grammatici Latini, I: 334.

helyébe tették az interiectio-t.¹ Az ígét Donatus így határozza meg: »Verbum est pars orationis. Verbo accidunt tempus, modus, numerus, persona, genus sive qualitas, coniugatio, figura, species, accentus.« (Instituta Artium).² Vagy: »Verbum quid est? Pars orationis cum tempore et persona sine casu aut agere aliquid aut pati aut neutrum significans.« (Ars Minor).³

Donatus különösebben érdekelt minket, magyarokat, még pedig legelső nyelvtanírónk Sylvester János miatt. Sylvester ugyanis legtöbb meghatározását *szóról szóra átv teszi* Donatus *Ars Minor*-ából. Ritkábban ugyan, de néhol eltér Donatustól és Priscianust vagy Melanchtont követi. Mindamellett Sylvestert mégsem szabad egyszerű kompilátornak tekintenünk.⁴ Sylvester legelső és önálló kutatója a magyar nyelvnek, s kutató munkájában oly eredményekre is jutott, melyek éleslátásának és a nyelvi tények helyes felfogásának egyaránt bizonyítékai.

A névszóról és ígéről szóló meghatározások Donatus *Ars Minor*-ából vannak véve.

»Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans. Az new az szobeszídnék eg'g' risze, mell' tulajdon kippen, auag' közönsiguel ieg'ez testes auag' test nélkül ualo allatot, esetuel eg'etembe.«⁵ »Uerbum est pars orationis cum tempore et persona, sine casu; aut agere aliquid, aut pati, aut neutrum significans. Az beszíd, az szobeszídnék risze, üdövel és szemilüel eset nélkül, mell' ualami czeledist ieg'ez, auag' szenuedist, auag', ezeknek eg'g'iket sem.«⁶ »Genera uerborum sunt quinque: Actiuum, Passiuum, Neutrum, Deponens, Commune.« Ez osztályozás alapja is teljesen alaki szempont. Az actiuum o-ban végződik, a passiuum r-ben stb.⁷

Érdekesek Sylvester műszavai. A *név, eset, idő, személy* ma is ismeretes grammatikai műkifejezések. Az ígének *beszíd* elnevezése már szokatlanabb. Hogy a beszédet az ígétől megkülönböztesse, *szóbeszídnék* nevezi, a beszédrészt pedig így: *szóbeszídnék risze*.

Szenczi Molnár Albert meghatározásai szintén egészen külső, alaki szemponton alapulnak.

¹ Keil: Gr. Lat., IV: 51, 355.

² Keil: G. L. IV: 155.

³ U. o.: 359; az Instituta Artium-ban azonban nyolc igenemet különböztet meg. Keil, IV: 156.

⁴ V. ö. Szegedy R.: Sylvester nyelvtana. EPhK. 23. k. és Nyr. 37:362-3

⁵ Toldy: Corpus Grammaticorum, 12. l. és Keil: Gr. L., IV: 355.

⁶ Toldy: C. Gr.: 53 és Keil: G. L. IV: 359.

⁷ Toldy: C. Gr.: 57.

Vox est signum rei vocandae. Partes vocum sunt duae: Litera (így) et Syllaba, quibus accidit Metaplasmus. Metaplasmus est vocis quaedam transformatio.¹

Vox alia numeri, alia sine numero.

Vox numeri est, quae numerum adsignificat.

Numerus est in voce unius a multis discretio.

Estque definitus vel indefinitus.

Definitus flexibili fine est singularis, vel pluralis.

Indefinitus contra nullo flexibili fine definitur, qualis est in his: Sétálván lassan vaczorálni menni.

Vox numeri est Nomen et Verbum.

Nomen est vox numeri, quae in genere suo cum numero flectitur per casus.²

Verbum est vox numeri cum tempore et persona.

Forma verbi multiplex est, vel genera verborum sunt varia.

Actiium verbum est, quod significat actionem in aliud transeuntem. Estque duplex: Primum et secundum.

Actiium primum est ipsum thema et radix verbi actiui, ac plerumque in consonans desinit, ut: *Lát*, videt; *kér*, petit.

Actiium secundum ex primo fit per *at* et *et* et secundaria alterius actione auget primi actiui significationem, ut ex *lát*, videt: *láttat*, facit videre, facit vel mandat, ut videam.

Activum verbum tam primum, quam secundum rursus est indirectum aut directum.

Indirectum est, cuius actio non dirigitur in rem vel personam articulo aliquo vel genitivo aut possessivis affixis notatam et demonstratam, ut: *lát*, videt; *láttat*, videre facit.

Directum est, cuius actio dirigitur in rem vel personam articulo certo, genitivo vel possessivo aliquo demonstratam et circumscriptam, ut: *Láttya imezt*, videt hunc; *láttattya azokat*, facit videre eos; *kéri jutalmát, kéreti az adósságot*.

Passivum fit ex activo secundo indirecto per *tic*, ut: *Láttatic*, kéretic, vagy kérettetic.

Neutrum est, quod ex se non facit passivum, ut: *jár*, megyen, jó, sétál, ül. Ex neutris fiunt *Activa secundaria*, ut: *járat*, ültet.

Verbum deponens est, quod passivam significationem fere deponit, ut: *örizkedik*, tusakodik, bánkódik, kevéelkedic, születic.

Porro quaedam verba absolute, quaedam transitive significant, hinc:

Absolutum verbum dicitur, quod per se sensum facit, ut: *él*, ül, lehel, morog, tántorog (stb.).

Transitivum est, cuius significatio in aliud transit, ut: *czinál*, tisztel, diczér, sirat, meglát.

Et neutra plerumque fiunt transitiva, ut: *bort iszic*, utat jár, pályát fut.

Potentiale verbum fieri potest ex omnibus verbis, per particulas *hat* et *het*, ut: a *lát*: *láthat*, videre potest; *láttat*, láttathat.³

¹ C. Gr.: 117. l. — ² C. Gr. 129. kk. — ³ Toldy: C. Gr.: 175—8.

Hogy Molnár műszavait megértsük, ezen meghatározásoknak mindegyikére szükségünk van. Meghatározásai során egész sereg műszó kerül felszínre.

A *vox*, a szó részei közé sorozza a *litera*-t és a *syllaba*-t s harmadikúl a *metaplasmust*, melyen nem ért egyebet, mint a szóragozást. Azután behozza a *numerus* fogalmát. Némely szó számot jelöl, más nem. Számjelölés pedig az egy és a sok megkülönböztetése a szóban. *Ajtó* és *lát* számjelölő szók. A szám lehet határozott vagy határozatlan. Határozott akkor, ha a végső szótagban meg van jelölve, hogy egyes-é vagy többes az illető szó: *ajtók*, *látnak*. Ha nincs megjelölve, határozatlan: *sétálván*, *lassan*, *menni*. A szókincs tehát nála abból a külsőleges és alaki szempontból oszlik fel, hogy a szávakon megvan-e jelölve az egyes vagy többes szám vagy nincs. Meg van jelölve az igéken és névszókön, nincs megjelölve a viszonszókon. De a számjelölő szók is különböznek aszerint, amint végső szótagjukon határozottan felismerhető az egyes vagy többes szám, vagy pedig képzelhetők egyesben is, többesben is. Ez utóbbi csoportba tartozik az igenevek egynémelyike, aztán a határozók és határozószók összesége.

A felosztás szokatlan s emellett nem is volt szerencsés gondolat ily külsőleges alapra támaszkodni.

Ebből az osztályozásból származtatja le a névszó és ige fogalmát mint számjelölő szókét. A névszó és ige különbözőése ép oly külsőleges, alaki szempontból van fejtegetve, mint a szókincs fentebbi osztályozása. A névszó a számmal együtt eseteket is jelöl a saját neme szerint. (Ime, a latin grammatika befolyása!). Az ige pedig a számot idővel és személlyel együtt jelöli.

Az ige alosztályai már érdekesebbek. Ott már szakítani kellett a latin grammatikával. Felsorolja ugyan a latin grammatikusok örökségét: az *activumot*, *passivumot* és *neutrumot*, de a cselekvőben megkülönböztet *első cselekvőt* (lát) és *második cselekvőt* (láttat), mely nem egyéb, mint a műveltető ige. E két cselekvő igeosztályon azután megint két osztályozási szempont vonúl át aszerint, hogy a cselekvés határozott tárgyra irányul-e vagy határozatlanra. E két osztály az alanyi és tárgyas ragozásnak felel meg. Tehát a cselekvőnek négy alosztálya van. A *szenvedő*nél alosztályokat nem különböztet meg. A *közömbös*nél sem. A felosztás világosságának rovására esik, hogy új osztályt állít fel azon igéknek, melyek a *közömbösekből* kép-

zódnek. Ez osztályt *activa secundaria*-nak nevezi (ilyen ige pl.: jár-ból járat).

Tehát az osztályozásban is a formalizmus emberének bizonyul Molnár. Az activum primum jellemzése pl. nála az, hogy többnyire mássalhangzón végződik. Csodálatosan zavarja össze a lényegét illető dolgokat a ragozás kérdéseivel a cselekvő ige alosztályául sorolván fel az alanyi és tárgyas ragozást is. Utolsó osztályúl említvén fel az álszenvedő igéket (örizkedik, tusakodik), tehát szintén a ragozáshoz, még pedig a latin ragozáshoz tartozó rendhagyóságot, észreveszi, hogy osztályozása még nem teljes. Ekkor pótolja aztán, amit elmulasztott, s újabb két osztályt állít fel: megkülönbözteti a *bevégezett*, vagyis benható és *átható* igék osztályát (él; csinál). Ez új osztályok felállítása nem segíti ugyan elő Molnár zavaros igerendszerének áttekinthetőségét, de érthető, mert egy ellenmondást akart vele elkerülni. A cselekvő ige egész köréről kimondotta ugyanis, hogy »másra kiható cselekvést jelent.« Tehát nem lehetett volna ellenmondás nélkül idesorolni alosztályúl a *verbum absolutumot*, mert hisz az önmagában bevégezett a másra kiható transitívummal szemben. Az ellenmondást elkerülte, bár a transitív ige meghatározásában a cselekvő igéét ismétli.

Molnár igerendszere logikátlan, különböző szempontok vannak benne összezavarva, nem világos, se nem áttekinthető, de kimerítő és ellenmondás nincs benne.

Csipkés Komáromi György a *Hungaria Illustrata*-ban nem adja sem a nomen, sem a verbum meghatározását. Különben, amint mondja:

Verba a *significatione* sunt octuplicia : 1., quaedam significant actualem actionem : verek, verem ; 2., quaedam significant actualem passionem : verettetem ; 3., quaedam significant potentiam agendi : verhetem ; 4., quaedam significant potentiam patiendi : verettethetem ; 5., procurationem actionis : veretem ; 6., procurationem passionis : verettetem.

Verba a *subiecto* sunt quadruplicia : 1., transeunt in subiectum indefinitum (szeretek) ; 2., transeunt in subiectum definitum (szeretem) ; 3., transeunt in subiectum singulare (szeretlek) ; 4., transeunt in nullum, verum sunt velut latinorum aut reciproca, ut sunt verba in -ok, -ek desinentia.

Verba a *qualitate* sunt vel Perfecta, vel Defectiva. Perfecta, quae nullis temporibus, nullisque modis deficiunt. Defectiva, quae certis temporibus, certisque modis deficiunt (vagyok). Lehetnek aztán még »regularia et irregularia.«¹

¹ C. Gr. : 394—6.

Komárominak ez a három szempont szerint való felosztása igen áttekinthető és következetes. Az egyes igeosztályok jellemzésében a jelentésből indul ki.

Pereszlényi négy igeosztályt különböztet meg: az *activumot*, *neutrumot*, *passivumot* és ő először említi külön osztályúl a visszaható jelentésűeket (»quae significant actionem eiusdem in deipsum, sicut apud Hebraeos verba Hophal, ut: tartózkodom, teneo me, ipsum, őrizkedem, custodio me ipsum.«)¹

Kövesdi Pál az *Elementa Linguae Hungaricae*-ben ezt a furcsa meghatározást adja az ígéről: »Verbum cognoscitur ex praeposito Pronomine Én, ego, ut: Én olvasok. Estque — folytatja tovább — vel Activum, vel Passivum. Activum est quintuplex: Indirectum, et Directum, Primum et Secundum, atque Potentiale.«² Indirectumon ő is ugyanazt értette, amit Molnár: az alanyi ragozású ígét, directumon meg a tárgyas ragozásút (olvasok és olvasom). Tehát Molnártól módosítás nélkül örökségül fogadja azt a folyton kísértő hibát, hogy a ragozás neveit is az igeosztályok közé sorolja. Az *activum primum* meghatározása nyilván a tollában maradt, mert csak említi az igeelvek közt, de nem határozza meg. De mivel *activum secundum*nak a műveltető igék osztályát nevezi, tehát az elnevezésben Molnárt követi, *primum*nak is bizonyára a Molnár *activum primum*át hívja. Ötödik osztály a *potentiale*, a ható ige.

Bőjthy Antal A' *Nemes Magyar Nyelv Írásának és Szólásának Tudománnyában* már megközelíti az ige lényegének helyes magyarázatát, mikor így határozza meg: »Az Ige olyan Szó, mely magára is értelmet adhat a' Beszédnek, s' nem hajtogatattik Esetekre mint a' Név, hanem egygy Módról más Módra, egygy Időről más Időre, és egygy Személyről a' második és harmadik Személyre, kivévén a' határozatlan Módnak Jövendő Idejét (Futurum Infinitivi) és a' Részeseket (Participiumokat), mert ezek, mint a' Nevek Esetekre is hajlogattat-hatnak.« (130.)

Meghatározásában tehát nem csupán azt az alaki saját-ságot mondja meg, mellyel elődei megelégedtek, t. i. hogyan *hajtogatattik* az ige a névszóval szemben, illetőleg *mije van* az igeének, hanem azt is, hogy mi az ige. S megtudjuk, hogy

¹ C. Gr.: 459.

² Kövesdi Pál: *Elementa Linguae Hungaricae, sive Grammatica Hungarica* ... Cassovia, 1766. 16—17. l.

»ollyan szó, mely magára is értelmet adhat a' Beszédnek«, vagyis magában véve is egész mondat értékű.

Az igéket kétféle szempontból osztályozza. »Első Osztállyal« lehetnek: »Személyes Rendeselek«, (mellyek minden Idő változásiban, megtarttyák a' magok Eredet Szavokat, p. o.: szeret, szeretek, szeretem, szerettem, szeretni s a' t.); »Személyes Rendetlenek«, (mellyek »másunnan származtattyák némely Idő Változásokat«, pl. »jő, jövek, s nem jöök«, »talám a' Régi jöv Gyökérből«; veszen, vettem, vevék, vévén, »talám a' Régi Gyökérből Vév«); »Személytelenek« (pl. illik, esik).

A másik szempont szerint »Háromféle Ige vagyon . . . , melyeknek Formájok és Tulajdonságok egy mástól különböznek. 1. A' Cselekedő Igék (Verba Activa). 2. A' Szenvedő Igék (Passiva). 3. A' Közép Igék (Neutra).«¹

»A' Cselekedő Ige az, a' melynek véle lévő Nevező Esete, mindenkor valami Cselekedetet jelent, és a', mindenkor szenvedő Igére változtathatik; és mindenkor vagy *ek* és *em*, vagy *ok* és *om*, vagy *ök* és *öm*, Tagokon, az az: mind a' kettőn végződik s végződhetik.«²

Ennek »Két Formája« van: határozott és határozatlan.

»A' Szenvedő Ige az, a' mely a' Cselekedő Igéből lészen, és valamin minden Cselekedő Igéből, Szenvedő Ige lehet, úgy a' Szenvedőből is Cselekedő Ige lehet. A' Tiszta Szenvedő Ige mindenkor Nevező és Elvevő Eseteket veszen maga mellé ezekkel az utó tételekkel: *tol*, *től*.«³

A szenvedő lehet: »Tiszta Szenvedő« (veretem, veretel, veretik) és »Parancsoló Szenvedő«, melynek kétféle alakja van: veretek (vkit) és veretem (a rabot).

»A' Közép Igének olyan Természete vagyon, hogy ő, míg valóságos Közép Ige, és a' maga Formáját tarttya, s csak Közép Igei Értelme vagyon, belőle se Cselekedő, se Szenvedő, se Parancsoló Ige nem lehet. De ha Formáját kiváltképpen értelmét változtattya, néha lehet Cselekedő Ige is belőle. E' mellett soha a' tiszta Közép Ige két féle képpen nem végződhetik, hanem csak vagy *ek*, *ok*, *ök*, vagy csak *em*, *om*, *öm* Tagon.«⁴

Vannak aztán még »Parancsoló Igék (Mandativa)« (veretek vkit és veretem őt); »Általadó v. Ugrató Igék« (transcendentalia), melyek a cselekvést harmadik vagy negyedik Személylyel végeztetik. (»Én házat építtetek, az az megparancsolatom a' Tisztémnek, hogy nékem házat építsenek«); »Változó Ige« (Szeretlek: mikor az ige első személyben »elváltoztathattya magát, megmaradván az ő formája és értelme«); »Tehető Igék«; »Segítő, vagy Segéd Igék«; »Személytelen Igék«.

A Bőjthy rendszerében az az érdekes, hogy a műveltető ige a szenvedő ige egyik aloszályául van felsorolva. A határozott és határozatlan ragozást már ő nem tekinti külön ige-

¹ I. m. 132. l. — ² I. m. 136. l. — ³ I. m. 155. l. — ⁴ I. m. 164. l.

osztálynak, hanem a cselekvő és műveltető ige formáinak. Különös ismétlésbe esik, midőn ismételten felsorolja a személytelen igeosztályt és önálló igenem gyanánt a műveltető igéket. Téves az ő rendszerében az ú. n. *Általadó* v. *Ugrató Igék* megkülönböztetése.

Nyelvtudományi irodalmunk kezdő korában igen érdekes megfigyelni azon törekvéseket, hogyan igyekeznek tudósaink magyarul visszaadni a különböző igeműszavakat, vagy hogyan nevezik el akár latinúl akár magyarul nyelvünk egyik-másik sajátos jelenségét.¹ E tekintetben talán legérdekesebbek s legeredetibbek *Gyarmathi Sámuel* műszavai.

Az ő »Okoskodva Tanító Magyar Nyelvmestere« a Bőjthy művével egy évben jelent meg (1794). Gyarmathi szintén a lényegét igyekszik meghatározni s ő azt az ige mondatbeli szerepében látja.

A szókat négyféle alapon osztályozza:

- »I. Az Hangok Számára nézve azok 1, 2, 3, 4 s több hanguak.
- II. Az ő eredetekre és Sógorosságokra nézve:
  - a. Eredetiek, vagy származók (fő és fejes).
  - b. Magánosak, vagy összevagdaltak (bor, újbor).
- III. Jelentésekre nézve: a. sokjelentésűek (Homonyma) (sir: tumulus és plorat); b. Hasonjelentésűek (synonyma) (ékes, jeles); c. Egyforma hanguak (Paronyma): bor, por.

IV. A' dolgok' természetére nézve, melyet jelentenek, háromfélék minden nyelvben, mert

a. Jelentik és nevezik magokat a' dolgokat, melyekről szó van, azért is az ilyen szók Neveknak (Nomina) méltán neveztetnek, p. o. Víz, kenyér.

b. Mások jelentik azt, a' mit a' jelen való dologról tagadni, vagy erősíteni kell, mivel az ilyen szók leggyakrabban fordulnak elé a' Beszéd közben, azért különös méltósággal Időszóknak neveztetnek (verba). Azért tartottam helyes névnek az Időszót, mivel a Verbumokba mindenkor befoglaltatik az idő.

c. Mások tsak a' dolgoknak oldal körülülálássait (így!) 's azoknak változásait jelentik, és imit-amot (így!) fordulnak elő, az említett kétféle szók között, mint valamely foglalo, vagy potolo kövek az épületben. És azért neveztetnek Szótskáknak (Particulae).²

»Az Időszók minden nyelvben olyan szók, melyekkel a' dolgokról vagy személyekről valamit erősítünk, következőképpen azoknak Lételit Tselekedetit, vagy Szenvedésit fejezzük ki.«³

¹ Érdeemes volna az ilyen műszavakat egy gyűjteményben összefoglalni. Ilyen irányú munka Veress Ignácnak *Az igeműszavak a magyar nyelvben* c. műve. De ez csak az igeragozás műszavait tartalmazza s itt sem törekszik teljességre.

² I. m. 27—30. l. — ³ I. m. 30. l.

A jelentés szempontjából tizenkét *időszót* különböztet meg.

»I. A' Tselekvők (Activa) az erősítés közben tselekedetet jelentenek, az öszverakásban vádlót birnak és szenvedő időszóvá változhatók, p. o. szeretek, szeretem, szerettetem.

II. A szenvedők nem azt jelentik, a' mit én másokkal tselekszem, (mint a' tselekvők) hanem a' mit velem más személyek vagy dolgok tselekesznek, és itten mindenkor szenvedőleg vagyok, p. o. szomorítatom, ölettetem.«

Ezen ige használatát deákosságnak vagy németességnek tartja Gyarmathi, melytől lassankint meg kell tisztítani nyelvünket. Azt mondja, hogy ezek tulajdonkép műveltető vagy az ő szavai szerint *parantsoló időszók*.

III. »A' Parantsolók (Mandativa) se nem tselekesznek, se nem szenvednek, hanem másra bízzák a' tselekedetet.«

IV. »A' kicsinzők« (csíppent, legyint).

V. »A' Gyakorlók (frequentativa)«: járkál, húzogat.

VI. »A' Kezdők (inchoativa)«: fejeérem, betegszem.

VII. »Az Áthatók« (transitiva).

VIII. »A' Kinemhatók« (Immanentia vel Neutra) »olylan tselekedetet, vagy szenvedést jelentenek, mely a' tselekedőt, vagy szenvedőt magát egyedül illeti és másba, vagy egyébbe, nem megyen által, ugyan azér nintsen is szenvedőjük.«

IX. »A' Meghatározottak, (Determinata) a' dolgot, vagy személyt a' t mellyről szóllanak bizonyosan és mint egy ujjal mutatják. Jegyző betűjük: -m.¹

X. »A' Meghatározatlanok (Indeterminata) bizonytalan dolgokról, v. személyről szóllanak közönségesen (szeretek).

XI. A' Tegető időszókkal magunknál alábbvaló emberekkel szoktunk beszélni, a' kiket nem kedezünk (így!) (szeretek, tanítlak).

XII. A' Tehetősök (Potentialia).²

Azután következik a »Foglalás« (coniugatio).

Gyarmathi teljességre törekszik igerendszerében, de világoosság és áttekinthetőség dolgában Komáromival nem állja ki a versenyt. Egymásután felsorol tizenkét igenemet s közben a legkülönbözőbb szempontokat zavarja össze. A cselekvő és átható igéket külön választja egymástól, de a kettő közt nem mond különbséget. A *determinatát* és *indeterminatát* ő is külön igenemnek tartja. Sajátságos, hogy a második személyű tárgyra vonatkozó tárgyas ragozást külön igenemnek veszi *tegető ige* néven, mert ezzel »magunknál alábbvaló emberekkel szoktunk beszélni.«

Műszavainak egyike-másika szerencsés és ma is járatos. Egyik-másik műszó elbirálásában önállóságot is tanusít, ha

¹ Ideszámítja *tünődöm* és *vállom* igéket is.

² I. m. 157—178. l.

szószerint fordítja is aztán a helyesebbnek vélt mesterszót. Így pl. szakít a latin *verbum* kifejezéssel és magyar megfelelőjével. Helyesebbnek és jellemzőbbnek tartja a német *zeitwortot* s *időszónak* nevezi az igét, mert az időt is kifejezi. Viszont a latin grammatika érthetetlen és hibás hagyományait gondolkodás és kritika nélkül fordítja magyarra. Így pl. a *genitivust* *nemzőnek*, az *accusativust* *vádlónak* hívja. Ismeretes, hogy e két műszó a görög γενική-nek és αἰτιατική πρῶσις-nak félreértésén vagy meg nem értésén alapul.

A *Debreceni Grammatika* a jelentések és az alaki sajátosságok felsorolásával domborítja ki az ige külső és belső mi voltát. »Az Ige — úgymond — olyan Szó, vagy a Beszédnek az a Része, mely vagy lételt, vagy tselekedetet, vagy szenvedést, vagy valamely állapotot jelent, még pedig úgy, hogy ezeknek Módját, Idejét, Számját, Személyeit is meghatározza, p. o. *verődöm*, vagy *verettetem* szenvedést; *hízom*, *öszülök* pedig állapotot jelentenek.«¹

Az igenemek eszerint ezek: *Lételt jelentő Igék*, *Tselekedő igék*, *Szenvedő Igék*, továbbá »olyan Igék is vagynak, melyek a személybenn vagy dologbann, tsupán magábann, hol kezdődő, hol véghezmenő, de másra ki nem ható tselekedetet, szenvedést; és így annak a személynek vagy dolognak állapotját jelentik; p. o.: fázik, hízik, lágyul, betegeskedik, pirosodik's a t. Az ilyen igék továbbá hol a Tselekvőknek, hol a Szenvedőknek formáji szerint változnak: melyre nézve neveződhetnek átaljában: Közép Igéknek. Különösen pedig azokat, a melyek a Tselekvő Igék' formája szerint változnak, mint: lágyúlok, lágyúlsz, lágyúl, nevezhetjük: Közép Tselekvőknek; a melyek pedig a változásbann a szenvedőket követik formájokra nézve, mondhatjuk: Közép Szenvedőknek, mint: fázom, fázol, fázik.«²

Érdekes és helyes megfigyelést olvashatni a 119. lapon. »Némely Közép Igék..., valamely Előlutóljáróval³ összevetődvn: Tselekvőkke és Másra kiható értelműekké, Általhatókká változnak.«

A *Debreceni Grammatika* új igenemet különböztet meg a *lételt jelentő Igék*ben. E teljesen fölösleges igeosztály kivételével egyebekben a régi igenemek mellett marad. *Közép Igék*nek nevezi a Gyarmathi *Kinemhatóját*. Ez igeosztályon belül két alosztályt vesz fel: a *Közép cselekvőket* és a *Közép Szen-*

¹ Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar Társaság, 74. l.

² I. m. 74—75. l.

³ Igeköötő.

védőkét. De é megkülönböztetés csak az alakra vonatkozik. Az előbbiek iktelen igék, az utóbbiak ikések. Néha különös és idomtalan, de olykor találó műszavai vannak. Lehetőleg igyekeznek megszabadulni a latin műszavak nyüegtől egészen eredeti felfogással.

Révai az *Elaboratior Grammatica Hungaricában* logikai alapon osztályozza a szavakat. A substantia (terra, arbor, homo), qualitas (aridus, viridis, bonus) és habitudo (dormit, vigilat, odit, amat) alapján.

A szók nevei: »1. Nomen, Nennwort, nevező szó est vox, quae denominandis rebus inservit.« Fajai: Substantivum, Hauptwort, állatot nevező szó; adjectivum, Beywort, tulajdonságot nevező szó; pronomen, Fürwort, névmása; verbum, Zeitwort, időt foglaló szó; participium, Mittelwort, részesülő szó; postpositio, Nachwort, utóljáró szó; adverbium, Nebenwort, határozó szó; coniunctio, Bindewort, Egybefoglaló szó (pl. *meus* és *sum*); interfectio, Empfindungswort, indulatot jelentő szó.¹

»Verbum est vox habitudinem substantiae significans. Estque natura ita comparatum: ut, involuta praedicati notione, cum substantivo, tanquam cum subiecto iunctum, sententiam absolvat, seu iudicium exprimat: exempli gratia: homo cogitat, equus currit, piscis notat.«²

Az igenemeket Révai két csoportra osztja. A *prima verborum genera* vagy 1. *neutra, immanentia, intransitiva*, »quae purum statum significant, vel agentem etiam, sed qui pro puro habetur«; vagy 2. *activa, transitiva*, »quae statum indicant... agentem«; vagy 3. *passiva*, »quae... statum subiecti... patientem indicant.« A *secundana verborum genera* a következő igenemek: a *verba inchoativa, mutativa*, a *verba reflexa*, melyek háromfélék lehetnek: 1. *reflexa activa* (emelkedik, fényeskedik), melyekben a cselekvés ugyanazon dologhoz mint alanyhoz és tárgyhoz viszonylik; 2. *reflexa passiva*, melyek az alanynak maga okozta szenvedését fejezik ki (fojtódik); 3. *reflexa neutra*, melyek az alany cselekvését mintegy tiszta állapotban mutatják (»in statu quasi puro«), pl. gondoskodik. A *secundana verborum genera*-hoz tartoznak még: a *verba reciproca* (barátkozik), a v. factitiva (tanított), a v. potentialia (futhat).³

Révai elmélete az ígéről messze kimagaslik e kor ige-elméletei fölött. A szókincs általános felosztásában a három kategória: tárgy, tulajdonság és állapot szerint már benne vannak elméletének főirányai. Legújabbban Wundt is e három kategória alapján osztályozta a szókincset s egészen úgy, mint Révai.⁴ Az ígéről szóló meghatározása, mint meghatározásai

¹ I. m. Vol. I: 19—20. — ² I. m. Vol. II., p. 541. — ³ I. m. II: 542—545.

⁴ W. Wundt: *Völkerpsychologie*, Leipzig, 1904. II: 6—7. I. Wundt még negyedikül a *Gegenstands-, Zustands- és Eigenschaftsbegriff* mellé ölvieszi a *Beziehungsbegriff*-t is a viszonzyszók számára.

általában, mélyreható és világos, az ige lényegét az ő tartalmában, jelentésében, a beszédben való szerepében látja. Kifejezi pedig az ige valamely főnévnek *állapotát*, a beszédben állítmányi jellege van, a mondat valódi tartalmát ez fejt ki. Rendszerezése is eredeti és igen áttekinthető. Az igéket általában két csoportra osztja. Külön választja azokat, melyek egy már meglevő igétől származnak s jelentésüket valamely alakjukon felismerhető külső jelnek, az igeképzőnek köszönhetik. Úgyhogy az első csoportot *igei tőszóknak*, a második csoportot *igei származékszóknak* nevezhetnők. Igaz, hogy így a szenvedő ige is inkább az utóbbi csoportba tartoznék, de a passivumot évszázadok nyelvtudományának szokása elválhatatlan harmadik társául avatta az activumnak és a neutrumnak.

Verseghy Ferenc Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány-a szerint a szavaknak következő nemei vannak:

1. tulajdonnév (Duna) és közös név (ember); 2. melléknév (a szám-név is az); 3. névhatározó (előtt, után); 4. névpótoló; 5. ige; 6. igehatározó (rosszúl); 7. kapcsolatok; 8. indulatjelek.¹

»Az ige oly szó a' beszédben, mely létet, cselekedetet, vagy szenvedést jelent és magához olyan ragasztékokat vesz, melyek a' létnek, cselekedetnek, és szenvedésnek módgyát, és üdejét, a' lévő, cselekvő, vagy szenvedő személyeknek rendgyével és számával egygyütt kifejezi.«² Az *Analytica* szerint is: »Verbum est pars orationis, quae existentiam, actionem, aut passionem notat, atque per certos modos, tempora, et personas conjugatur.«³

Verseghy a következő igenemeket különbözteti meg: 1. *középrendűek* (van, lesz, aggódik, jár, vigyáz), melyek vagy *változhatók*, (ha képzés utján cselekvő igékké változtathatók, pl. mozog-mozgat)⁴ vagy *változhatatlanok* (*álmodik*, mely nem változtatható cselekvővé); 2. a *művelő igék* (oly cselekedetet jelentenek, mely külső tárgyat nem illet), melyek: *eggyügyű művelő igék* (ír), *műveltető igék* (írat) és *viszontagos művelők* (szereti magát); a *szenvedő igék* (melyek külső okból származó szenvedést jelentenek, pl. íratik); 4. *tehetős igék* (írhat); 5. *többszörözők* (irdogál); 6. *kezdetjelentők* (futamodik); 7. *személytelenek* (esik).⁵

Verseghy a régi grammatikusoktól örökölt felsoroló módszer szerint határozza meg az igét. Igerendszere a különböző igenemek felsorolásánál nem egyéb. A *változható középrendű*

¹ I. m. 67—69. l. — ² I. m. 200. l.

³ Pars I., Sectio I., p. 263.

⁴ Mint láttuk, Molnár A. is külön igenemnek veszi az ilyen igéket *activa secundaria* néven.

⁵ Magyar Grammatika, 200. s k. l. Az *Analytica*-ban is ugyanezeket sorolja föl. V. ö. P. I. S. I. p. 264—266.

íge megkülönböztetése teljesen fölösleges s inkább a szóképzéshez tartozik. Különben középrendűnek a benható ígét nevezi. A *művelő ígéről* azt állítja, hogy annak cselekvése külső tárgyat illet, de ellenmondásba kerül e meghatározással, mikor a *viszontagos művelőt*, mely nem más, mint a *visszaható íge*, a művelő íge egyik alosztályául teszi meg.

Az ígét egészen a Verseghy módjára határozza meg Márton József is az ő *Német Grammatikájában*.¹

Kassai József az ő igeelméletét szóról-szóra Révai nagy *Grammaticájából* és a *Debreczeni Grammatikából* állította össze. »Az Íge az állat' állapotját jelentő szó (vox statum, seu habitudinem substantiae significans). Vagy világosabban az Íge a' Beszédnek az a' része, melyly lételt, vagy tselekedetet, vagy szenvedést, vagy valamelyly állapotot jelent; még pedig úgy, hogy ezek módját, üdejét, számját, személyjeit is meghatározza, p. o. *vagyon* lételt jelent, *ír, olvas* tselekedetet, *veretik* szenvedést, *hízik, őszül* pedig állapotot jelentenek. Az Íge a' Névszóval egygyütt ítéletünket kijelenti és értelmes mondást téshen; p. o. az ember gondol, a ló szalad.«² Még a példák is ugyanazok, mint két mintaképénél.

Ezalatt külföldön, Németországban Kant filozófiájának hatása alatt a nyelvtudomány spekulatív tudománnyá kezdett fejlődni. Kant maga, eltekintve egyes, szétszórta található, kisebb jelentőségű nyilatkozataitól s szófejtő kísérleteitől,³ a nyelvtudománnyal mint ilyen nem foglalkozott. Filozófiájának azonban a nyelvtudományra is oly nagy hatása volt, hogy egész iskola keletkezett, mely a grammatikát Kant filozófiája alapján tárgyalta. A Kant hatása alatt álló antik grammatikákat dr. Ludwig Jeep ismerteti a königsbergi egyetemtől Kant halálának századik évfordulójára kiadott emlékkönyvben.⁴

Kant főművének, a *Kritik der reinen Vernunft*nak megjelenése után tizenegy évvel Johann Gottfried Hasse-től egy

¹ V. kiadás, Bécs, 1814, 57. l.

² Kassai József: Magyar Nyelv-tanító Könyv. S.-patakon, 1817. 171—172. l.

³ Ezeket Bezzenberger állította össze *Die Sprachwissenschaftlichen Äusserungen Kants* c. értekezésében. Megjelent a königsbergi egyetemtől Kant halálának 100-dik évfordulójára kiadott emlékkönyvben. Halle, 1904.

⁴ Zur Erinnerung an Immanuel Kant. Abhandlungen aus Anlass der hundertsten Wiederkehr des Tages seines Todes. Halle, 1904. 285—294. l.: Dr. Ludwig Jeep: *Die Kantischen Kategorien und die Behandlung der antiken Grammatik*.

ily című könyv jelenik meg: *Versuch einer griechischen und lateinischen Grammatologie für den akademischen Unterricht und obere Klassen der Schulen* (Königsberg, 1792). Ebben a könyvben történik először kísérlet arra, hogy a grammatika rendszerét a Kant-féle kategóriákkal hozzák összefüggésbe. Hasse, ki Kantnak meghitt barátja is volt, abból indul ki, hogy beszéd és gondolkodás egymásnak pontosan megfelel s a beszéd nem egyéb, mint a gondolkodás érzéki kifejezése. A nyelvi jelenségeknek végoka a gondolkodás törvényeiben rejlik s így szükségszerű. Szóval a gondolkodás törvényei egyúttal a nyelvnek is törvényei, s amint a gondolkodásnak vannak formái: a kategóriák, épúgy a beszédnek is vannak bizonyos, ezeknek megfelelő formái.

Kant kategóriái az alsóbb kategóriákkal együtt a következők:

viszony:	menyiség:	módosulat:	minőség:
subsistentia és inhaerentia	egység	létel	valóság
okság és dependentia	sokaság	lehetőség	tagadás
közösség	mindenség	szükségesség	korlátozás

Hasse most már Jeep összeállítása szerint¹ a kategóriákat a következőleg alkalmazta a beszéd formáira:

Viszony	{	subsistentia, a nyelvben vmely tárgy neve (nomen)
	{	okság, = cselekvés (verbum, activum), hatás (passivum)
	{	közösség = a nomen és verbum összekapcsolása (személyjelek és viszonzszók)
Mennyiség	{	egység = numerus singularis
	{	sokaság = » pluralis
	{	mindenség = infinitivus (!)
Módosulat	{	létel = indicativus
	{	lehetőség = coniunctivus
	{	szükségesség = imperativus
Minőség	{	valóság = positivus
	{	tagadás = } gradus comparationis.
	{	korlátozás = }

Ezekhez járulnak az érzékiség formái:

Tér, = a nyelvben a helyhatározások okvetlenül csatlakoznak.
Idő = tempora.

¹ I. m. a fent idézett Kant-émlékkönyvben, 288. l.

Hasse alkalmazásának tarthatatlanságát könnyű belátni. Rámutat erre már *Hermann Gottfried* is »De emendanda ratione Graecae grammaticae pars prima« (Leipzig, 1801) című művében, noha elvileg *Hasse* álláspontján van.

A beszédrészek tanára nézve egész a XIX. századig a *Sanctius* tana volt uralkodó. Ő a beszédrészeket a következő három osztályba foglalta: *nomen*, *verbum*, *particula*. Ezt azon az alapon, hogy minden mondat egyszersmind logikai ítélet is, könnyű volt összefüggésbe hozni a hármas logikai felosztással: a *nomen*, *verbum* és *particulával*.¹

Hermann Gottfried is abból indul ki, hogy minden kijelentés három részből áll: subjectum, praedicatum és copula. Ezek megfelelnek a három beszédrésznek: a *nomennek*, *particulanak* (adverbium, interjectio, praepositio, coniunctio) és a *verbumnak*. Tehát a *verbumot* a *copulával* azonosítja. »Copulae denique nota verbum vocatur, cujus ope praedicatum tribuitur subjecto, conditioque intelligitur esse rei alicujus conditio. Itaque nulla reperiri potest enunciatio, qua non contineantur tres istae orationis. cognitionisque partes.«² Nem hiányzik ez a három rész akkor sem, ha a mondat csak két vagy egy szóból áll. Pl. o.: *sol oritur* = *sol oriens est*; *vivo* = *ego vivens sum*.³

Hermann Gottfried szerint a Kant-féle kategóriák mindeütt észlelhetők. Pl. a *nomennél* a *mennyiség* a számban lép fel, a *minőség* a *nemben*, a *viszony* az *esetben*, a *módosulat* a személyekben. A számban természetesen megnyilatkozik az *egység*, *sokaság* és *mindenség*.

Az ígében a *mennyiség* kategóriáját a számok fejezik ki, az ige nemei pedig a *minőségét*, az időkből a *viszony*, s végre a módokban a *módosulat* fejeződik ki.

Hasse is *Hermann G.* is tévesen alkalmazta azt a különben helyes tételt, hogy az emberi gondolkozás törvényei a nyelvben is érvényesülnek. Mert a szó magában véve nem fejez ki gondolatot vagy kijelentést s így az ily párhuzamba állítás pusztán rendszerezésnél nem nagyobb értékű s még ilyennek is hibás. Helyesen jegyzi meg *Jeep*, hogy *Hermann*

¹ Delbrück: Einleitung⁴ 21--23. l.

² T. i. alany, állítmány és copula.

³ Gottfried Hermann: De emendanda ratione Graecae gram. p. I., 127. s köv. l.

nem levezette a grammatika rendszerét a Kant-féle kategóriák-ból, hanem egybekonstruálta velük.¹

A Kant-féle speculatio alapján áll *Adolf Ferdinand Bernhardi* nyelvelmélete is. *Sprachlehre*-je első részében : a *Reine Sprachlehre*-ben (1801) ő is Kanti alapon áll, valamint az *Angewandte Sprachlehre*-ben is, mely művének második része. *Anfangsgründe der Sprachwissenschaft* című művében (Berlin, 1805) a beszédrészeket fejtegetve ő is az ítéletből indul ki. Az ítélet részei: a *substantia*, *attributum* és a megismerés általános föltétele: a *sein*. Beszédrészeinek rendszerében a *verbum*-ról szó sem esik, hanem a *verbum sein*-ről. A mai értelemben vett *verbum* Bernhardi szerint összetett beszédrész, mely a *sein* igének egy participiummal való kapcsolatából áll.

Hogy minden ige magában rejtí a copulát, ettől a téves nézettől még olyan kiváló nyelvtudós sem volt ment, mint Humboldt Vilmos.² Különben egészen helyes felfogása van az ígéről. »Alle übrigen Wörter des Satzes sind gleichsam tot daliegender, zu verbindender Stoff, das Verbum allein ist das Leben enthaltende und Leben verbreitende Mittelpunkt.«³

Az általános, filozófiai elveken alapuló spekulatív nyelvtudomány nálunk is megtalálta bár kései művelőjét egy ma már ismeretlen nyelvfilozófusunkban: *Sasku Károly*-ban. Bölcselkedő irányú művei közül minket a »Közönséges⁴ Nyelvtudomány vagyis nyelvek' *alaptudománya*« érdekel közelebről. A munka első része a beszéd eredetét igyekszik kimutatni. Ezt oly módszerrel teszi, hogy minden egyes hangban bizonyos jelentést keres. (Igy pl. az *o*-ban mutató rejlik: ott, oda, olyan stb.).

Végezván a mű első részében a nyelvnek »külső részével«, a második részben a nyelvnek »belső részét« veszi vizsgálat alá, mely nem egyéb, mint »a' beszéd szerközete«; tehát e nyelvfilozófusunk már ismeri az »in-nere Sprachform« fogalmát. Hogy tárgyát a filozófiára vezesse vissza, abból indul ki, hogy »a' beszéd: fönsszóval való gondolkozás.« Gondolkozásunk tárgyai a létező dolgok. Minden, ami van, térben van s amik a térben vannak, azok a *dolgok*. A dolgok egymásra nézve bizonyos *állapotban* vannak. Azonkívül *változás* alá is vannak vetve. E változás »*képzelete*« az

¹ Id. emlékkönyv, 294. l.

² V. ö. Brugmann-Delbrück: Grundriss, IV. Bd., Einleitung. 44. l.

³ Einleitung in die Kawisprache, 261. l.

⁴ Azaz: *általános*. Megjelent a *Tudományos Gyűjtemény* 1840. évf. II—III. füzetében.

idő. Tehát minden, ami térben van, időben is van. A hely és idő összeköttetései a *minéműségek*. »Képzeleteink« (= képzeteink) a valóságok és változások ismeretei. A *szók* pedig azoknak nevei. A *valóságok* nevei: *tárgynevek*. Ezek kétfélék: *dologtárgynevek* (kő, föld) és *képzelettárgynevek* (idő, élet, halál, vétek). A *változások* pedig háromfélék: 1. *Létel*, hol az a kérdés, illik-e a dologra a tér és idő képzete. A létel csak egy lehet, tehát csak egy képzete s így egy neve van: a *lételnév* (verbum substantivum). Ily szó Sasku szerint a magyarban: *főnállni*. 2. *Minéműség*, hol az a kérdés, módon van a valóság térben és időben. S így keletkezik s *minéműségnév* (nomen adjectivum). Ez magában foglalja a) a *szoros értelemben vett minéműséget* (concreta), vagyis, hogy milyeneknek tapasztaljuk mi a valóságot magunkra nézve (kerek, híg); b) a *tulajdonságot* (abstracta), azaz: milyeneknek képzeljük a valóságokat más tárgyakra nézve (jó, rossz, szép, rút). 3. *Változás szoros értelemben*, hol az a kérdés, mennyiben s módon jöhet az illető valóság más valóságokkal összeköttetésbe. Ezeket jelölik a *változásnevek* (melyeket magyarul *igéknek* is neveznek). »A szoros értelemben vett változások, vagy: a. nem magoktól a valóságoktól, (melyeken történnek) függenek, hanem a természet rendje és törvényei szerint mennek véghez, az az más előbbi változások következteti; s annál fogva bizonyos *állapotot* tesznek-föl (alunni, élni, halni, elmulni). Ezeket kifejezik a beszédben az állapot jelentő igék (neutro-passivum)«; vagy: b. »melyek magoktól a valóságoktól, az az szabad akarattól függenek. Az ilyen változások: *cselekedetek széles értelemben*. Ezeket kifejezik a' *tselekvő igék* (verba activa) *széles értelemben*.« Ezen szabad akarattól függő változások kétfélék: a. »*Kinemhatók*, melyek más valóságokra következtet nem szülnék; p. o. áll, ül, beszél, énekel, forog. Ezeket kifejezik a' *kinemható tselekvő igék* (verba neutro-activa)«; β. »*Kihatók*, vagyis *szoros értelemben vett tseleködetek*, melyek más valóságokra is következtet szülnék; melyek annál fogva mindig két tárgyat tesznek-föl, t. i. a' tselekvőt, (mely kihat) és az érdeklettet, (melyre kihat), p. o. visz (vki vmit). Ezeket a *szoros értelemben vett tselekvő* (tseleködetet jelentő) igék fejezik ki. Mindenik tekintetben ismét kihathat egyik valóság' tseleködete a' másakra vagy *közvetlen*, vagy más dolgok által, vagy *mellékesen*.«

Itt aztán következik a nyelvtan mondattani része, vagyis, amint Sasku nevezi, *mondások tana*. Itt is a gondolatból indul ki. Minden gondolatban van egy »valóságképzet«, melyhez egy »változásoképzetet« kötünk. A *mondásban* van egy *tárgynév*, ez a *mondástárgy* (subjectum), s egy változásnév, ez a *mondott* (praedicatum). Azután felsorolja a mondat nemeit. Ezt a határozók elmélete követi, hol szintén egészen új műszókkal él (pl. fegyverrel = eszköztárgynév). Majd az indulatszókra, a beszédre, a gondolatok egybekötésére tér át, végül a szókról s az eredeti és származott szókról beszél.

A beszéd részéről egyenkint szólva felosztja őket *elsőrendű* és *másodrendű* szókra. »*Elsőrendű szók*: Tárgynevek, Lételnév, Minéműségnevek, Változásnevek. (Ezek mind változhatók). *Másodrendű szók*: Mondáshatározók, Mondáskötők, Indulatszók, Beszédkötők. (Ezek változhatatlanok).« Részletesen szól a tárgynevekről és eseteikről; (ablativus: kihozó, accusativus: érdeklő stb.) — A tárgynév másokkal oly dolgokról beszélünk, »me-

lyeknek a nevét nem tudjuk» (ez, az stb.) vagy, amelyeket nem akarunk megnevezni (én, te stb.). Bemutatván a *minémüsége*nek és *változás*nevek *változtatását*, új felosztást ad az igékről. *Helynél fogva* az igék: *visszahatók* (emelkedők), *cselekvők* és *szenvedők* (duco, ducor) és *cselekedtetők* (vitetek).¹ *Időnél fogva*: gyakorlók, kezdődők. *Minémüségénél fogva*: tehetők, szándékot kifejezők (alhatnám) és a változást félig (ázni) vagy tökéletesen kifejezők (megázni: végrehajtó igék). Mivel a *lételnév*nek ugyanolyan *változásai* vannak, mint a *változásnév*nek, ezt is az igékhez szokás számítani.

A mű további fejezeteiben a *másodrendű* szótak tárgyalja. Ilyenek a *mondáshatározók* az alany és állítmány kapcsolatának meghatározására. Lehetnek *állítók* (= a *copula*), *tagadók* (= a *nem* szócska) és *tanakodók* (= a *talán* szócska). Azután a *mondáskötők* (= a határozók), *indulatszők*, *beszédkötők* (= kötőszók). Végül az egyszerű és összetett mondatok és a szórend elmélete következik.

Sasku munkája elszigetelt kísérlet maradt. Tanubizonyossága annak, hogy a spekulatív nyelvtudomány nálunk is talált követőre. Művét azonban a Tudományos Gyűjtemény lapjain felejtették anélkül, hogy némi termékenyítő hatást merítettek volna belőle. De kísérlete mégis megérdemli érdeklődésünket. Ő a tér és idő kategóriájával állítja párhuzamba a névszó és ige kifejezte fogalmakat. Az ige nézve a változás jellemző a névszó állandóságával, adott, kész voltával szemben. Ha ezt tartjuk jellemzőnek a két beszédrész különbségére, akkor ez a párhuzamba állítás nem mondható oly értéktelennek, mint a spekulatív nyelvtudósok főntebb említett rendszerezése. Kevesebb sikerrel járt a többi szónem elméletének megállapítása, nem is szólva a hangok metafizikai magyarázatáról. Kifejezései nagyjából sikerültek. Így a névszó és ige elnevezése *tárgynév*nek és *változásnév*nek világosabban mutat reá a fogalomra, mint a szokásos műszó. A tér és idő kategóriája mellé Sasku még egy harmadikat is vesz fel: a *minémüséget*, mely a tér és idő kapcsolatából keletkezik. Ezzel állítja párhuzamba a harmadik szónemet: a *minémüségnevet*, (nom. adjectivum). Sasku túlságba vitte a három kategória szerint való rendszerezést. Innen van igerendszerének legfőbb hiánya is: hogy a *tér*, *idő* és *minémüség* alapján akarja csoportosítani az igenemeket.²

¹ Így.

² A hangokat és jelentésüket a Saskutól is gyakorolt spekulatív módszerrel próbálja megfejteni *Galgóczi Gábor* is *A' Természet Rendszere a' Magyar Nyelvben* című művében (Pest, 1848). Szerinte az ige cselekvést, szenvedést, létezést és a cselekvés és szenvedés közötti közép állapotot jelentí. (235. l.).

Fogarasi János Művelt Magyar Nyelvtana lélektani alapon indul ki a szók magyarázatában.

»Az ember észlelete ... kétféle, ú. m. 1. érzet, 2. képlet. Az érzeti szók az ú. n. indulatszók. A képleti szók jelentik: 1. Magát a képlelt. Innen a személyszók. 2. A képlelt dolgot, vagy tárgyat. Ezek tárgyszók, tárgynevek. 3. A személyen vagy tárgyon észrevett valamit, azoknak valamely jegyét, határozatát p. o. én *irok*, a madár *repül*, a fa *zöld*. Innen a jegyszók. Jegyszók jelenthetnek minőséget, ... mennyiséget, ... vagy végre a jegyben egyszersmind létezés és munkásság foglaltatik; az ily jegyszók összetett jegyszók, s különös névvel igék. Ha az értelem elvonja a jegyeket a tárgyaktól, keletkeznek az elvont főnevek.«¹

Az igékről tüzetesebben így ír:

»Az igék, igezők 1. lételt, 2. munkásságot jelentenek. A lételt jelentő igék valamely alanynak (önnönnek — subjectumnak —) lételét, vagy léte változását jelentik, anélkül, hogy ezen változás mással, azaz valamely tárggyal közöltetnék; innét ezeket alanyi vagy ki nem ható igéknek mondjuk, p. o. megyek, állok, repül, van.« — »A munkásságot jelentő igék pedig oly változást jelentenek, mely az alanyon (mint okon) kívül még máson, valamely tárgyon is véghez megyen; s ezért azon igéket tárgyi, ki- vagy átható igéknek nevezzük, p. o. én könyvet olvasok. De vannak oly esetek, melyekben a létel és munkásság (alanyiség és tárgyi-ság) együtt, összevegyülten mutatkozik, a midőn az alany bizonyos létele szükségbül, vagyis idegen munkásságbul eredettnak látszik, az alany tehát maga tárgy is egyszersmind, p. o. ha csak ezen lételi képleteket mondom is: alszom, álmodom, már ezekben is van valami szükségbeliség, mert nem szabad akaratomtól függ, aludni, álmodni; de ezen szükségbeliséget még világosabban érezzük ezekben: melegszen, összerogyom, leomlik« ..., mert itt »az alany mondott lételei s változásai idegen munkásság és szükség által föltételezvék, tehát nem tiszta az ily létel, ... hanem szükségbeli, kénytelen, szenvedő.

Sokszor pedig az alany bizonyos létele s változása világosan idegen munkásság, — tehát szükségesség — és szenvedésbül ered, p. o. én (másoktól) gyaláztatom.

Mindezek után az igezőknél három főosztályt különböztethetünk meg:

1. *Tiszta állapoti* (v. tiszta alanyi, ki nem ható) igék, midőn az alany létele s változása belső szabadsággal látszik egybekötve lenni, p. o. az ember örül, kél, megyen.

2. *Tárgyaraható* (tárgyilagos igék), midőn valamely alany munkássága tárgyra terjed ki: szelidít.

Még pedig a tárgy világosan ki van mutatva, meghatározva, p. o. ezt a könyvet olvasom; vagy pedig csak általában mondatik valamely tárgy, pl. könyvet olvasok.

Amazok *határozott tárgyra ható igéknek*, emezek pedig *határozatlan tárgyúaknak* nevezhetők.

¹ I. m. 76--77. 1.

»3. Szükséget jelentő (alanytárgyilagós, vagyis szenvedő) igék, mikor az alany létele v. munkássága idegen munkássággal, szükségességgel, szenvedéssel jár együtt.« Ha »csak homályos az idegen munkásság s a létel fogalma erősebbnek látszik«, keletkeznek a »szenvedő lételigék, vagy szenvedő átnemhatók (alszik)«, ha az »idegen munkásság egészen szembetűnő, világos s a lételt túlnyomó«, keletkeznek a szenvedő áthatók.«¹

Fogarasinál a melléknév, számnév és ige *jegyszó* közös nevet kap. Az igét, mint látni fogjuk, Riedl Szende is jelzőnek veszi. — Az igék Fogarasi szerint lételt és munkásságot jelentenek. Ezek a lételt² jelentő igék azonban nem a *Debreceni Grammatika* hasonló nevű igéi, hanem szerzőnk kifejezése szerint *tiszta állapoti* (Révai *status purusa*), *alanyi* vagy *ki nem ható igék*, a *Debreceni Grammatika középigéi*, a hagyományos *verba neutra vel immanentia*, melyeket Verseggy középrendűeknek nevezett. A *munkásságot jelentő, tárgyi, ki-vagy átható ige* pedig a *verbum activum*; tulajdonképi neve Fogarasinál: *tárgyaraható (tárgyilagós)*. Ennek megkülönbözteti két fajtát: a *határozatlan* és *határozott tárgyú igéket*, de megjegyzi, hogy ezek csak formai különbségek. A *passivum* nevei nála: *szükséget jelentő, alany-tárgyilagós, és szenvedő*. Két alsó osztálya van: 1. *szenvedő létel* igék vagy másképp szenvedő átnemhatók és 2. *szenvedő áthatók*. A *szenvedő létel igék* abban különböznek a *tiszta állapoti* vagy *lételt jelentő igéktől*, hogy az előbbiekben az alany állapota s állapotváltozása belső szabadsággal van egybekötve, az utóbbiakban azonban idegen hatástól származó, tehát szükségszerű.

Fogarasi annyira nem fukarkodik a műszavakkal, hogy alig lehet köztük eligazodni. Új igenemet különböztet meg a *szenvedő létel* igében, de valójában ez az igenem miben sem különbözik az ú. n. *tiszta állapoti igéktől*. A többiek a régi igenemeknek mindössze új néven és új fogalmazásban való bemutatása. A *tiszta állapot* név hihetőleg Révai *status purus*ának feltámadása. Egyik jegyzetében ellenszenvét fejezi ki a *középigék* megkülönböztetése és elnevezése iránt, mindamellett e fogalmat a *tiszta állapoti* vagy *tiszta alanyi, kinemható* igékben újra megteremti.

Szvorényi József Magyar Nyelvtana szerint »a szó valami felfoghatónak vagyis fogalomnak nyelvbeli kifejezése.« Fajai:

¹ I. m. 197. s. köv. l.

² *Létel* itt azt jelenti, hogy *állapot*.

főnév vagy tárgynév, melléknév, számnév, névmás, ige, részesülő, igenév, határozó vagy körülményszó, névutó, rag, kötszó. A rag, névutó, kötszó: viszonzyszók; külső hatásukra nézve pedig: alakszók. A többi: fogalomszó.

»Az ige (verbum) azon beszédrész, mely az alany cselekvőisége, — szenvedése, — vagy egyéb állapotának különböző viszonyok szerinti kifejezésére szolgál a mondatban.«

»Alapjelentményére az ige cselekvő, szenvedő és középigige lehet.«

A cselekvők: áthatók, vagy benhatók. Benható a létige is: van.

A szenvedők: külszenvedők és belszenvedők (gyötörtetik és gyötördik).

»A középjelentményű igék mind *-l*kel végződnek, s — a külszenvedőket ide nem értve — középcselekvőkre és középszzenvedőkre oszlanak. *Középcselekvő ige* (neutro-activum), melynek jelentménye inkább cselekvésre, mint szenvedésre hajlik, pl. munkálkodik, imádkozik, csufolódik, iramlik, szövik, eszik, játszik, takarózik. — *Középszzenvedő ige* (neutropassivum), melynek jelentménye inkább szenvedésre, mint cselekvésre hajlik, pl. megavasodik, szűkölködik, megvásik, megöregszik, szomjazik, fénylik.

Mellékjelentményőkre nézve az igék sokfélék lehetnek, melyek azonban mind a cselekvő, szenvedő, vagy középigéből képezvők és csak arra való, hogy az egyszerű cselekvést, szenvedést vagy állapotot különféle módosítással fejezzék ki. Nevezetesebb mellékjelentményű igék: a miveltető (írat), kicsinyző (írkál, verdes), gyakorító (olvasgat), kicsinyítve-gyakorító (bukdácsol, legyintget), viszontagos (barátkozik) és ható igék.«

Szvorényi ugyanazon az alapon osztja két részre az igék különböző neveit, mint Révai. Az *alapjelentményű* és *mellékjelentményű* igék két csoportja ugyanaz, ami Révainál a *prima* és a *secundana verborum genera*. A *középigige* nevét ő ismét fölveszi az ige rendszerébe. Mindahárom igeosztályon belül (cselekvő, közép és szenvedő) két-két alsóbb osztályt különböztet meg. Ez a sok alsó osztály fölösleges. Nehéz megállapítani, mi különbség lehet a benható, belszenvedő és középcselekvő meg középszzenvedő igék között. Lássunk csak a Szvorényi példái közül egyet-egyet. Benható ige: él; belszenvedő: gyötördik; középcselekvő: takarózik; középszzenvedő: megöregszik. Hát olyan nagy ezek közt a jelentésbeli különbség, hogy mindegyik egészen külön igenemet képvisel? A felosztás, amint van, nagyon világos és könnyű, de a sok alsó osztály fölösleges.

Riedl Szende a mondatból indul ki,¹ mely szerint akkor keletkezik, »midőn az értelem a szemlélet egységéből az alkat-

¹ Magyar nyelvtan. Pest, 1864.

részeket kiemeli s azokat ismét egy gondolatba, mint egységbe összeköti» *Futó gyermek, viruló fa*: egyszerű képzetek. Az esetleges tulajdonságokat elválasztva lesz: *a gyermek fut, a fa virul*.¹

A mondat alanya a főnév. A mondat állítmánya kétféle s eszerint kétféle a jelző is: 1. időben levő állapot és muló cselekvés (alszik, szeret); 2. maradandó tulajdonság (zöld, éber, okos, szorgalmas). Az előbbi jelző igének (verbum), az utóbbi melléknévnek (adjectivum) neveztetik.²

»Az igék — Riedl szerint — azon jelzők, melyek valamely tárgynak (személynek vagy dolognak) állapotát, cselekvését vagy szenvedését fejezik ki. Pl. az ember nyugszik (állapot); dolgozik, ír, olvas (cselekvés); a könyv olvastatik (szenvedés).

Az igealakban — folytatja — mindenképp két elemet kell megkülönböztetnünk: ezek a.) az állítmány, vagy melléknévi jelző, mely az igealak törzsét képezi s önállólag a részesülő alakjában lép fel; pl. író, olvasó, váró stb. s b.) az alany, mely a személyragokban rejlik; pl. írok (= író-én); írsz (= író-te); írunk (= író- mink); írtok (= író-tik); írnak (= író-ők). Minden igealak tehát egyszersmind egész mondat.«³

»Az igék mindenképp alanyiak (subjectiva), melyeknek fogalma az alanyra szorítkozik s b.) tárgyiak (objectiva), melyeknek fogalma kiegészítésül valamely más tárgyra való vonatkozást szükségel.

Az alanyi igék vagy az alany nyugodt állapotát fejezik ki; pl. aluszom, nyugszom, ülök; vagy pedig az alannak oly cselekvését, mely természeténél fogva más tárgyra való hatást nem enged meg; pl. járok, szaladok, futok. — Ellenben a tárgyi igék oly cselekvést jelentenek, mely a cselekvő alanytól indulva, valamely más tárgyra vonatkozik, pl. emlékszem barátomra, segíték a szegényen, látom a házat. A tárgyi igék közül azok, melyeknél a vonatkozás tárgya a tárgyesetben áll, átható igéknek (transitiva) neveztetnek, mert azoknak cselekvési fogalma valamely tárgyra hat, melyet mint a cselekvés célját, szenvedőnek gondolunk. — A többi igék nem áthatóknak vagy benhatóknak (intransitiva) neveztetnek.

Az átható ige által kifejezett cselekvést ismét vagy cselekvő vagy szenvedő módon adhatjuk elő.«

Minden átható ige szenvedő alakban is léphet fel s ezáltal is különböznek az átható igék a nem áthatóktól, mely utóbbiak mindig csak cselekvő alakban jelennek meg.

»Az átható igék egy különös nemét képezik az ú. n. tétető igék (causativa), melyek nemcsak valamely tárgyra irányzott cselekvést jelentenek (mint írok, verek, olvasok), hanem az alannak oly cselekvését, mely magát a tárgyat az ige által kifejezett cselekvés állapotjába hozza; pl. íratok, veretek.

¹ Riedl magyarázata hasonlít a Wundtéhoz. A különbség csak a szabály második részében van.

² I. m. 53–54. l. — ³ I. m. 54–55. l.

Az átható és nem átható igék közt az ú. n. magára ható igék állanak (reflexiva). Ezek t. i. az alany cselekvését vagy állapotát az alanyra magára visszaható cselekvés alakjában adják elő, úgy, hogy egy és ugyanazon tárgy, mint alany s mint tárgy, azaz cselekvő és szenvedő módon lép fel. (Jól érzi magát, elnevette magát, nyúlik).

A tárgyi igék csoportjába tartoznak még a viszontagosak (reciprocum): barátkozik; kicsinyítők (deminutiva): járkál, faragcsál; gyakorítók (frequentativa): olvasgat, kapkod; kicsinyítve-gyakorítók (deminutivo-frequentativa): szökdécsel, csípdes; ható igék (potentialia): írhatok.¹

Az ige jellemző vonása gyanánt Riedl, mint Bőjthy Antal is, azt emeli ki, hogy egész mondat lehet. Osztályozása igen érdekes. Vannak alanyi és tárgyi igék. Az alanyi igékben a cselekvés, illetőleg az állapot fogalma nem az alanytól eltávolozónak van feltüntetve, hanem csupán az alanyra szorítkozónak. A tárgyi igék cselekvése azonban az alanytól eltávolozik és más tárgyra vonatkozik. Ha a vonatkozás tárgya tárgyesettel van kifejezve, tárgyi igéről van szó, ha nem, akkor átnemhatókról, vagy benhatókról (segíték a szegényen). Ez a megkülönböztetés azonban, minthogy ennyire külső jellemvonáson nyugszik, fölösleges s a második osztály elnevezése meg éppen ellentmondó is a főosztály meghatározásával szemben. Még inkább növeli a zavart, hogy az átható és átnemható (tehát, mint láttuk, nem a közönségesen úgy nevezett intransitív) igék közt fölveszi a *magára ható* igék osztályát (reflexiva), melyekben maga az alany a cselekvő és a saját cselekvését vagy állapotát szenvedő is. Ez az osztály fölösleges is, de ellentmondó is a tárgyi igék meghatározásának, pedig éppen ezeknek alsóbb osztályuk. Leszámítva ezeket az ellenmondásait, Riedl nemcsak eredeti, de jellemző tulajdonságon alapuló csoportokat is állít fel az alanyi és tárgyi igékben. Érdekes, hogy csak cselekvő és szenvedő alakot különböztet meg, melyekben az átható ige kifejezte cselekvés előadható. Az összes többi igéket az említett fő igecsoportokból származtatja.

Ihász Gábor iskolai magyar nyelvtana szerint az ige az alany cselekvését, szenvedését vagy másféle állapotát fejezi ki s vagy cselekvő, vagy pedig szenvedő. A cselekvő ismét kétféle: átható, vagy átnemható.

A múlt század hetvenes éveinek vége felé az Országos Középiskolai Tanáregylet körében indítvány történt a nyelv-

¹ I. m. 151—153. l.

tani műszók és igerendszerek tömkelegének egyszerűsítésére azáltal, hogy egységesé tennék a műszavakat. A Tanáregylet folyóiratának 12. kötetében¹ az igék rendszeréről jelent is meg Babics Kálmántól és Simonyi Zsigmondtól egy-egy értekezés.

Babics abból indul ki, hogy az az ige legtökéletesebb, mely a cselekvés indulópontját és végét tünteti föl. A cselekvés kiinduló pontját az alany, végpontját a tárgy és határozó foglalja magában. A határozó alakú *vonzatot* ép oly tárgynak tartja, mint a tárgyesettel kifejezettet. pl. *gondolkozom vmiről* vagy *gondolok vmit*.² A *valamiről* és a *valamit* egyformán az ige értelmének kiegészítésére valók. *Vág, vág valamihez* és *vág valamit*: e három kifejezést más-más elnevezéssel illeti. Az első az »üres« cselekvést illeti s »legértelmetlenebb«. A második a cselekvés irányát jelöli meg, a harmadik a végét is. A legelsőt nevezi *cselekvő igének*, a másodikat *ható igének*, a harmadikat *csindló igének*. A *cselekvő* a pusztá cselekvést mondja meg, a *ható* már meghatározza az irányát is, a *csindló* ige pedig legteljesebb minőségében tünteti föl a cselekvést, a cselekvés végpontját is kifejezi.

A szenvedő igénél megfordítva áll a dolog. Az alany a cselekvés végpontja, mindig ismeretes. Ellenben a cselekvés kezdőpontja nem mindig az. Ő tehát ennek alapján osztja fel a szenvedő igéket két osztályra. *Külszenvedő ige* Babics szerint nem az, melynek forrása kívülről származik, mert szerinte minden szenvedő ige forrása kívülről származik. A kül- és bel-szenvedő közt a különbség a cselekvés eredetének világos vagy határozatlan voltán alapul.

A cselekvők és szenvedők közt ismer középértelmű igéket is, s ezeket aszerint, amint a cselekvéshez vagy szenvedéshez húznak inkább, a cselekvőkhöz vagy szenvedőkhöz sorolja.

A cselekvő igék osztályozása a Babcistól feltüntetett három kifejezés irányában helyes észrevételen alapszik, de nem tudjuk, miért legtökéletesebb és legértelmesebb az az ige, mely oly bővítménnyel van kiegészítve, mely a cselekvés végpontját is megjelöli.

¹ Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, 1879.

² Csakhogy ő nem tárgynak, hanem kiegészítőnek nevezi, mert az ige értelmét teljessé teszi, kiegészíti.

Simonyinak ugyanerről a kérdésről szóló értekezése szintén még ez évfolyamában megjelent a Tanáregylet Közlönyének. Igerendszere itt is ugyanaz, melyet nyelvtanaiból s *Magyar nyelvből* ismerünk. Az igék *cselekvők* vagy *szenvedők*. A cselekvők lehetnek *áthatók* és *átnemhatók*, a *szenvedők* pedig *szenvedők* és *visszahatók*. Tehát hasonlít a Szvorényi rendszeréhez, de a *középcselekvő* és *középszenvedő* zavaros fogalmát Simonyinál nem találjuk meg s az elnevezések is mások nála, pl. a Szvorényi *belszenvedőjének* Simonyinál a *visszaható* felel meg.

Az ige fogalmát illetőleg pedig az ige különbözőzése a névszótól nemcsak jelentéstani, — hogy t. i. az alapfogalomhoz az időbeli történéis képzete járul, — hanem egyúttal mondat-tani is.¹

Szinnyei megkülönböztet jelentésükre nézve három igét: a *cselekvő*, *szenvedő* és *visszaható* igét. Az ige pedig szerinte oly beszédrész, amely valakinek v. valaminek cselekvését vagy szenvedését fejezi ki.²

Schleicher egy önálló tanulmányban foglalkozott az ige kérdésével.³ Ő induktív úton próbálja megoldani a kérdést.

A legkülönbözőbb nyelvek igei kifejezését felkutatja. De nem von le belőlük valóságos eredményt. Ő tulajdonképpen ezeket csak összehasonlítja az indogermán igével s csak annyit állapít meg, hogy ez mindannyi igei kifejezéstől különbözik, s továbbmenőleg, hogy ige és névszó között alakilag is kifejezett különbség csak az indogermán nyelvben van s így más nyelveknek igéjük egyáltalában nincs, hanem egyetlen úgynevezhető *szerv* teljesíti bennük az igei és névszói funkciót.

Bizonyító eljárásában *Schleicher* először is arra a kérdésre akar feleletet adni, hogy a hangalak a nyelv belső lényegére, a funkcióra nézve mértékadó-e vagy nem. Vajjon ott, ahol nincs ige és névszó között hangalakban is kifejezett különbség, ez a különbség a funkcióból is hiányzik-e? Vagy más szóval: megfelel-e a nyelvben egymásnak funkció és hang, tartalom és

¹ Simonyi Zs.: A magyar nyelv. II. kiadás. Budapest, 1905. 305—6. és 316—17. l.

² Szinnyei J.: Rendszeres magyar nyelvtan középiskolák számára. Bpest, 1885. 73. l.

³ Die Unterscheidung von Nomen u. Verbum in der lautlichen Form. Leipzig, 1865.

forma, vagy van funkció hangbeli kifejezés nélkül, van tartalom alaki megjelenés nélkül? Vannak-e a beszélő nyelvérzékében oly grammatikai kategóriák, melyeknek nem ad hangbeli kifejezést?

Schleicher felelete az, hogy nincsenek. Nincs jogunk funkciót föltételezni ott, ahol hangalak nem mutat reá létezésére. Hangalak és funkció elválaszthatatlanok. Azonosak, ha nem egyenlő természetűek is.

Ha a hangalak független volna a funkciótól, akkor következetesen minden nyelv számára ugyanolyan funkcionális alakulást kellene elfogadni, tekintet nélkül arra, hogy valamely nyelv ezen funkciók mindegyikét kifejezi-e, vagy csak tökéletlenül jelöli meg, vagy egyáltalában jelöletlenül hagyja.

Azonban megfigyelés útján világosan kimutatható, hogy a nyelv funkcionális alakulása vagyis belső alakja a különböző nyelvekben különböző s a hangok és az alakok kifejezte különbözősnek teljesen megfelel.

Ha pl. a nemi különbséget tekintjük: minden ember nyelvérzékében benne kellene lenni az előbbieket szerint. Azokban is, akiknek nyelvében semmi külső, hangbeli nyoma sincs ennek. Már pedig, hogy ez nincs így, bizonyítani se kell. Hisz még a nemeket megkülönböztető nyelvek is mind eltérnek egymástól a nem megjelölésében. Egyik csak két nemet különböztet meg, a másik hármat, egyik a nemre alapítja a különbséget, a másik pedig arra, hogy élőlényt nevez-e meg, vagy tárgyat.

Épen ilyen eset az is, hogy a német nyelvnek a múlt időviszonyai kifejezésére csak egyetlen igealakja van: a praeteritum, míg a görögnek három: imperfectum, aoristos és perfectum. A német ember e három időt nagyon könnyen összekeveri, mert nincs meg a nyelvérzékében. Pedig e három időviszony az indogermán ősnelvben még megvolt.

Így áll a dolog a többi, bizonyos nyelvekben meglevő, másokból hiányzó grammatikai viszonyokkal is. A nyelvekből nagyobb vagy kisebb számú viszonyok hiányozhatnak. Egy gráduszerű fokozat vezet a nyelvekben az összes viszonyok hiányáig.

Schleicher szerint tehát a funkció meglétének egyetlen bizonyítéka a hang. Minden nyelvnek van saját belső alakja s ez érzékelhetően megnyilatkozik a hangalakban. S amint a

genust a hangalakban meg nem jelölő nyelvekben nemi megkülönböztetés nincsen, épúgy az olyan nyelveknek, melyek névszót és igét valamely hang által nem különböztetnek meg, sem névszójuk, sem igéjük nincs, hanem a két funkció végzése egy kategória szolgál. Ezt az állatvilágban ahhoz hasonlítja, mikor valamely fejletlen állat egyetlen szervvel végzi a légzés és emésztés funkcióját.

Schleicher, mint fentebb megjegyeztük, nem arra használja összehasonlító vizsgálatát, hogy az adatokból elvonja az elvonhatót a nomen és verbum lényegére nézve. Nem keresi ki a különböző nyelvek nomeneinek és verbumainak közös mértékét, hanem mértékegységül egészen önkényesen fölveszi az indogermán noment és verbumot, az összes felhozott adatoknak egyik speciális tagját. Nem érthetjük, hogy miért épen ezt. Természetesen, hogy az indogermán verbum és nomen a maga speciális mivoltában minden más nomentől és verbumtól különbözik, vele nem mérhető össze mindenféle tekintetben, amint áll a dolog más nyelvcsalád nomenével és verbumával is.

Az indogermánból indulva ki, névszóknak azon szavakat nevezi Schleicher, melyeknek esetvégződésük van (casussuffix). Igéknek pedig azokat, melyeknek személyvégződésük van (personalsuffix). Hogy a nyelv életének későbbi korszakaiban e végzések jó része eltűnt, az nem változtat a dolgon. A mai német nyelvállapotra alkalmazva a meghatározás így szólna: Nomina az indogermánban azon szók, melyeknek esetvégződésük van vagy volt; verba, melyeknek személyvégződésük van vagy volt.

A szóörzs csak tudományos praeparatum. Hogy szóvá legyen, eset- vagy személyvégződésre van szükség. A törzsekben ige és névszó közt különbség nincs.

Azután rendre vesz hatvannégy nyelvet s kimutatja, hogy mivel bennük nomen és verbum között hangalakban oly átfogó különbség, mint az indogermánban, nincsen, azért se nomenük, se verbumuk nincs.

A magyarban a birtokos személyragozást meg az igék tárgyas ragozását hozza fel bizonyítékul állítása mellett. Az igék nominális jellegét bizonyítja az igealakoknak ily melléknévi használata is: *a hallottam beszéd* (= die ich-habe-sie-gehört rede).

Az alaknak és tartalomnak oly szigorú egysége, mint Schleicher fölfogja, a valóságban nem található meg. Ellent-

mond ennek legelőször is maga Schleicher azon engedményével, melyet az igének és névszónak a mai német nyelvállapothoz módosított meghatározásában tesz.

Curtius György bírálva Schoemann azon meghatározását, hogy az ige egy alanynak és egy állítmánynak összetétele ugyanazon szóban,¹ ezzel szemben ᾅειδς és ἔοργς alakokat nem igéknek nevezi, hanem igealakoknak. Ő az ige kifejezést csupán kollektív értelemben használja s azon alakok rendszerét érti rajta, melyeknek állító erejük van, egy töből származnak vagy legalább egy jelentésűek. Az ilyen rendszer aztán két csoportra osztható: verbum finitumra és v. infinitumra. Csupán a verbum finitum alakjai adnak egy teljes kijelentést, lehetnek kicsiny, magukban is gondolható mondatok. A verbum infinitum alakjai tökéletlen, az előbbi fajta verbum formáival kiegészíthető kijelentést tartalmaznak. Az infinitivus, participium és adiectivum verbale névszói alakok.²

Gabelentz szerint a szókincs a három logikai kategória alapján osztható fel: a *dolog*, *tulajdonság* és *állapot* alapján főnévre, melléknévre és igére.³ Az igének *Gabelentz* szerint kétféle megfejtése lehet. Először a futólagosság, időhöz kötöttség, szemben a névszó állandóságával. Másodszor, hogy az energiának személyiséget rendelünk alája ott is, ahol az alany akarat nélkül való, vagy aktív megjelenése legalább is nem az akarat kifolyása. S ez esetben az ige naiv személyesítésnél nem egyéb. Ebből magyarázható meg, hogy sok nyelv a verbális állítmányt szubjektív névmási elemekkel köti össze.⁴

Paul Hermann ismeretes munkájában: a *Prinzipien der Sprachgeschichte*-ben a beszédrészek keletkezéséről szólva azt tartja, hogy nem külön-külön, hanem a mondat belsejében keletkeztek. Még pedig izolálódás útján, mely másutt, mint rendbontó hatalom, negatív becsű szokott lenni, a nyelvben azonban megbecsülhetetlen pozitív értéke van. Azonban ennek a fejlődésnek az útja hosszú. A mondat is csak lassan válik oly tagozott egésszé, melyben az egyes részek az ő funkciójuk szerint oszlanak meg.

¹ Schoemann: Über die Redetheile, 16. l.

² *Georg Curtius*: Das Verbum der griechischen Sprache. I. Bd. Leipzig, 1873. 1—2. l.

³ Mint láttuk, így osztotta fel a szókincset Révai, Sasku Károly, s mint látni fogjuk, Wundt is.

⁴ *Georg v. Gabelentz*: Die Sprachwissenschaft,² 366—7. l.

A primitív mondat egymás mellé rakott nevekből állhatott, mint a gyermeknyelv. »Papa hut!«: ezzel a gyermek azt akarja mondani: *Papa hat einen hut*. A tulajdonképeni mondatrészekre oszlás a logikai értelemben vett mondatban következik be, akkor kap egyik szó alanyi, a másik pedig állítmányi funkciót, s csak lassankint jut uralomra egyiknél az egyik, másíknál a másik használási mód. A szavaknak a névszó és ige kategóriái szerint való megoszlása csak mondatbeli funkciójuk megoszlásával egyidejű s hosszas fejlődés eredménye. A beszédrészek közt a főnevet látja legrégibb eredetűnek.¹

A beszédrészek mivoltáról a *Die Scheidung der Redeteile* című fejezetben szól részletesebben.² Először is a szokásos osztályozás logikai hibáit mutatja ki. A beszédrészek osztályozásában három osztályozási elv jöhet tekintetbe: 1. a szó jelentése magában, 2. mondatbeli szereplése, 3. viszonya a flexióhoz és szóképzéshez.

Az első szempontot illetően a *substantivum*, *adiectivum*, *verbum* grammatikai kategóriák leginkább egyeznek a logikai substantiával, tulajdonsággal és tevékenységgel vagy helyesebben folyamattal. Csakhogy ezek mellett külön osztályba szokták sorozni a számneveket és névmásokat. Pedig ezeket a *substantivum* és *adiectivum* mellé sorozni logikai hiba. Másfelől pedig az adverbiumokat is ki kellene venni az osztályból.³

A mondatbeli funkciót tekintve a szavakat úgy lehetne felosztani, amint 1. magukban is mondatot képeznek, vagy amint 2. lehetnek mondatrészek, s végül amint 3. csak a mondatrészek összekötésére szolgálnak; ezek a kötőszók. Az első osztályba tartoznak az indulatszók. Eredetileg az ige is tökéletes mondat volt, de már a legrégibb nyomokban mint puszta állítmányt is találjuk, mai nyelveinkben pedig csakis úgy, kivéve az imperativust. S így mégsem lehet az ige ismerető jeléről mondattermészetét állítani. A legutolsó osztályba a kötőszók és segédigék tartoznak.⁴

Még legkövetkezetesebben lehetne alkalmazni a flexió módja szerint való osztályozást. Eszerint volnának: névszók, igeik és hajlíthatatlan szók. De még itt is lehetnek átmenetek

¹ Paul H.: Prinzipien der Sprachgeschichte »Isolierung« c. fejezete.

² Az 1. kiadásban ez a XI. fejezet, a 3. és 4. kiadásban pedig a XX.

³ Prinzipien⁴: 352. l.

⁴ Prinzipien⁴: 353. l.

egyik osztályból a másikba. Ez alapon substantívum és adiectívum közt a különbség az utóbbinak nemek szerint való hajtogatásában s a fokozás alakjainak képzésében van. Sőt a németben még egy további különbség is van: t. i. hogy az adiectívum szerepelhet határozó, melléknév és főnév gyanánt (gut; guter; der Gute).

Nem oly ismeretes, de sokkal érdekesebb a megfordított folyamat: substantívum átváltozása adiectívummá. Ez azáltal jön létre, hogy a jelentéstartalomtól valami kiválik s ez az egy jegy lesz a szó jelentése. Ez átváltozás tulajdonképpen már a substantívumnak állítmányúl vagy jelzőül alkalmazásakor megtörténik. Pl. *so Gold du bist*. De egészen megváltozott az ófn. *fruma* jelentése. Régen *Vorteil* volt, ma pedig *fromm*.¹

De van egy másik, fontosabb ellentét nomen és adiectívum között. A melléknév egy egyszerű, vagy egyszerűnek képzelt tulajdonságot, a főnév pedig a tulajdonságok egész tömegét zárja magába.²

A névszó és ige közt levő ellentét sem lehet abszolút szilárd erősebb alaki elkülönödésük mellett sem. Alaki különbségek: személyvégződés, actívum, medium és passívum megkülönböztetése, mód- és időjelzés. A nomennél: esetjelzés, nemi megkülönböztetés.

Azon jelentésbeli ellentétnek, melybe az igét az adiectívummal, illetőleg az állítmányúl vagy jelzőül használt főnévvel állítják, magában véve semmi köze a személyvégződéshez. Anélkül is meglehet, s meglétével is hiányozhatnak.

Az adiectívum állandó tulajdonságot, az ige pedig időhöz kötött folyamatot fejez ki. Azonban az adiectívumot muló tulajdonság jelölésére is használhatjuk s ezzel már az igei karakterhez közeledik.

Az ige a névszóhoz viszonyítva, eredetileg Paul szerint szintén névszó volt. Igei természetét csak akkor nyerte, midőn az idő fogalma kapcsolódott a jelentéséhez. Ennek következtében névszói sajátosságát elvesztette, időhöz kötötté, tehát változó, fejlődő értelművé vált. Csak lassankint öltötte magára azután azt a sokoldalú jelentést, melyet a személy- és módjelek adnak neki.³

Misteli a nyelvek közt való egyik igen mélyreható különb-

¹ I. m. 354—56. — ² I. m. 358. — ³ I. m. 360. s. köv. I.

ségnek a mondatalkotás módját mondja. Ennek vizsgálata pedig az ígéhez vezet bennünket, mint szerinte minden mondat sarkkövéhez. Igealak és névszóalak már lényegükben különböznek egymástól. Az ígét uralja az egész mondat. Szubjektivitás és energia van benne, mely az alany és állítmány igen erős kapcsolatában mutatkozik. Azt az összefüggést, melyet a beszélő érez az ő akarata és cselekvése közt, átviszi minden másra, át a második és harmadik személyre, úgyhogy az egész ige valami sajátos kinyomatot nyer.¹

A valódi ígében állapot van kifejezve, mely változást rejt magában, míg a tulajdonság, mely a melléknévvel hozható kapcsolatba, a változást kizárja.² »Azonban az állapot vagy a tevékenység pusztá megjelölésén és kapcsolásán kívül még valami más is hozzátartozik az ígéhez. Hozzátartozik az az összekötő erő, mely messze kimagaslik a logikai és józan kijelentés és állítás fölött s éppen a *πρόσσωπ* és *πρόσωπα* azonosításában fejeződik ki. Az alany mint névszó és névmás az ige előtt és rajta kívül állván, a személyvégződés által vele egybeolvad, amint a valóságban sem választható el a kettő.« Valami belső ok játszik közbe, hogy a beszélő saját magát érezze az állapotban és a cselekvésben. Az öntudatnak bizonyos formája ez, még pedig fokozott formája, melynek minden történés és minden változás oly állapot és tevékenység gyanánt jelenik meg, mely egy alanyba olvad bele s melybe egy alany olvad bele. A világ az ő tükörképe lesz, mert a maga sajátosságát vetíti a világba. Ez ama kapcsoló erő, az öntudatnak azon energiája, mely nem logikai, hanem lelki tényező. És ez hiányzik az altaji népek nyelvéből, kiknek öntudata nyugodtabb, szemlélődőbb természetű, magába irányuló és zárkózott, nem ömlik át a külvilágba és a világot nem formálja át a saját módja szerint. A valódi ígével együtt jár az alany külön alakja. Mindkettő kölcsönösen föltételezi a másikat s nem logikailag vannak egymás mellé rakva, hanem eleven és éltető képzelettel vannak szemlélve. Az altaji lélekben e helyett hideg, logikai, elemző felfogás uralkodik, mely az általánosból kiindulva az egyeshez jut. Energia helyett itt mindenütt nyugalmat találunk. Az anyag uralkodik minden fölött. Nem sokat használ, hogy

¹ Misteli: Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, Berlin, 1893. 44. l. — ² U. o. 3. l.

a tevékenységek logikailag külön vannak választva, holt anyag lesznek azok tovább is, melyek vagy személyragok hozzátolásával határozódnak meg közelebbről, vagy birtokos személyragokkal vannak az alany birtokául feltüntetve.¹

S épen itt van a verbális és nominális mondatok főkülönbsége. Ez választja el az indogermán nyelveket a többi nyelvektől. Ahol nincsenek meg kölcsönösen az alanyon és állítmányon azok a jelek, melyek a kettőt összefüggő egésszé kapcsolják, vagy ahol a copula nem változtatja verbálissá az állítmányt, ott nominális mondatképzésről van szó. S e tekintetben valódi igéje csak az indogermán és sémi nyelvnek van.²

Tehát Misteli ugyanarra az eredményre jut, amelyre Schleicher, t. i. hogy valódi igéjük csak az indogermán nyelveknek van. Csakhogy a valódi ige ismertető jele nála már más mint Schleichernél. Ő az ige lényegét azon összefoglaló erőben látja, mellyel az alanyt és az állítmányt szinte egygyé olvasztja. Az ily egybeolvasztó erő csak az indogermán képzelet sajátja. Az altajiak mondatának részei nem folynak egybe, nem alkotnak összefüggő egészet. S ezt az ő hideg, logikai természetüknek tulajdonítja.

Hasonló álláspontja van *Finck Miklós* jelenleg berlini egyetemi tanárnak is hasonló következtetéssel az illető nemzetek lelki tulajdonaira. Sőt *Finck* tovább megy. Ő egyenesen a népfajok lelki tulajdonságait, elfogadó és visszaható képességüket veszi alapul a nyelvek osztályozásában.³

Finck az indogermán mondatot egy egységes műremeknek mondja. Oly szoborcsoporthoz hasonlítja, melynek minden egyes tagja föltételezi az egészet. Abban ugyanis minden mondatrész az egészhez való viszonyában van felfogva s minden szóban meg is jelenítődik a mondat egészéhez való vonatkozása. Csak ebben a nyelvben van valódi szubjectiv ige, valódi alany és tárgyeset. S ily nyelvszerkezet csak a legfejlettebb népek sajátja.⁴ Már most az ige sajátos szubjektivitásának erőssége az érzet erejének, az öntudat terjedelmének felel meg. És mennél inkább a saját akaratából

¹ Misteli : I. m. 378—380. l.

² Misteli : I. m. 44—52. l.

³ Franz Nikolaus Finck: Die Klassifikation der Sprachen. Marburg, 1901.

⁴ F. N. Finck: Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung. Marburg, 1899. 82. l.

ered az ember cselekvése, annál erősebben kell kifejlődnie a saját energiája tudatának is. A germán ige szubjektív jellege abban fejeződik ki, hogy csaknem minden alakján fel lehet a személyt is ismerni. A német azonban a szubjektív elemet mind az igrén, mind a névszón erősebben kiemeli, mint a többi germán nyelvek. Ezt azzal magyarázza Finck, hogy a német nyelv szokatlan akaraterő és rendkívüli szellemi erő bizonyítéka.¹ És valóban, mint ő magyarázza, a német a legeredetibb, leginkább egyén az összes germán népek közt. Hozzá képest a legegényibb angol is csak egy gépezet. A németalföldi germán pedig kereskedő típus, ki alárendeli akaratát a tárgyának.²

Finck a beszédet a szellemtől el nem választható művészi tevékenységnek mondja Vosslerrel egyetemben. Nagy eltérés azonban köztük az, hogy míg Vossler a nyelvtudomány feladatát az egyéni nyelv kutatásában, az egyéni nyelvnek az egyén szellemi sajátságáiból való megmagyarázásában látja,³ addig Finck azt teszi a nyelvtudomány feladatává, hogy az egyének egy nagyobb közösségének beszédét magyarázza e közösség szellemi tulajdonságaiból.⁴ Vossler szerint nyelv tulajdonkép nincsen, hanem egyéni nyelvek vannak, s mivel az egyén nyelve főleg stílusában nyilatkozik, a stilisztika a központja a nyelvi kutatásnak. Finck, mondhatnók, a néplélektant akarja specializálni egyes népfajokra. Ennek nehézségére helyesen mutat rá Petz Gedeon is.⁵ A Finck elvének ily alkalmazása pedig, mint épen őnála a német *alanyi ige* (subject-verb) magyarázatában látjuk, még elvénél is fölöttébb problematikus.

Winkler Henrik számtalan nyelvre kiterjeszti vizsgálódása körét s az összehasonlítás alapján bizonyos típusokat állít fel az ige alakulataira nézve.⁶ A jelenségek »legyőző teljessége« csak azt engedi meg neki, hogy csupán egyszerű rámutatással némi fogalmat adjon az ige felfogásáról a legegyszerűbb kísérletektől fel a legmagasabb képződésekig.

¹ Finck: I. m. 88—93. l.

² I. m. 91—93. l.

³ Positivismus u. Idealismus, 63. l.

⁴ Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, 1905. 19. l.

⁵ Nyelvtudomány, I: 10—11. l.

⁶ Zur Sprachgeschichte. Nomen. Verb u. Satz. Antikritik. Berlin 1887.

Az ige, mint a cselekvés hordozója, adja a mondat fő tartalmát. Az aztán mindegy, hogy a cselekvés mint olyan jelenik-e meg nyelviileg vagy pedig mint állapot. Mint a cselekvés hordozója magában rejtja a képességet mindenféle casus-viszonyra. Nemcsak az alanyra és tárgyra, mint legközelebbiekre, melyek számos nyelvben incorporatio által kiegészítő részei lehetnek az igetestnek, hanem genitivusra, dativusra, mindenféle irányú localisra s instrumentalisra is. Mert, ha az ige életerős, a képzetek különbsége azonban tökéletlen, akkor abszolút regensként az összes többi mondatrészeket, mint lényegének pusztá magyarázóit, közvetlen függésbe hozza magával. A mondatrészek elválasztása az igétől, önállóvá tételük csak nagyon lassan történik, ritkán van teljesen végrehajtva, és — amelyeket régen a beszédalakítás kiindulópontjául vettek fel — a subjectum, objectum és a szubjektív cselekvés értelmében vett tevékenység fogalmai: a nyelvi élet legutolsó productumai, melyeket igen kevés típus csak megközelítőleg teremt meg. De még az ily nyelvek közt is igen sokban megvan az ú. n. tárgyas ragozás, melyben a subjectum, verbum és objectum feloldhatatlan egységbe van kötve.¹

Azután kísérletet tesz a valódi, vagy csak látszólagos igei kifejezések típusainak összeállítására a legkezdetleesebb kísérletektől a legtökéletesebb alakulásokig.

A következő nyolc fokozatot állapítja meg:

1. *Indifferens, alaktalan igés kifejezés, mely semmi alak-tani különbséget nem mutat fel a nomen-nel szemben.* Pl. az a szó, mely mint nomen *éhséget* jelent, fölvesz egy pronominális, többnyire elől álló meghatározót s az *éhségből* lesz *én-éhség* vagy *éhség-én*, mely értékére nézve egy ily igealakot képvisel: *éhezem*.

2. *Alaktalan, állítmányi felé hajló igés kifejezés.* Névszó és ige közt alaktani különbség nincs. A teljesen közömbös ige-névszótőnek meghatározás céljából eléje lépnek a rövidített, önálló személynévmások. A *dinkában* az indifferens ige-törzsnek némileg melléknévi és participiális értéke van, mivel az önálló pronomennel némileg össze is kapcsolódik.

3. *Igés kifejezés birtokoszerű cselekvővel.* Az alany és a tevékenység fogalma a legbensőbb összefüggésben állanak

egymással. Az objektív állapot formájában levő, tehát nominális cselekvés csak úgy hozható belső összefüggésbe a cselekvővel, ha birtokviszonyba állítjuk vele. Ekkor a cselekvés a cselekvőhöz tartozónak, belőle kiindulónak van feltüntetve.

4. *Igés kifejezés megoszolva állítmányi nomen-verbum és birtokszerű verbum közt.* E fokozaton tiszta névszók igereszerűen lépnek fel s ezáltal állító jelleget öltenek, melyre a birtokos igeragozás nem képes. Többnyire tökéletlenek maradtak, csupán a praesensre korlátozva, de érdemük, hogy képesek a fejlődésre s nem oly merevek, mint a possessivek legtöbbnyire.

5. *Igés kifejezés instrumentalis cselekvővel.* Sok nyelvben a cselekvő fogalma mint olyan jelenik meg, amelytől a cselekvés kiindulópontját nyeri, tehát mint instrumentalis. Pl. *durch mich deine schlagung* (tibeti felfogás) = *ich schlage dich*; *durch den vogel gefressen* (ausztráliai) = *der vogel frisst*.

6. *Igés kifejezés dativusszerű cselekvővel.* Arra mutat rá, hogy egy bizonyos állapot *valaki által* vagy *valakire nézve* történik. Pl. a thus nyelv ezt: *ich sehe* így fejezi ki: *mir sichtbar* (suona luo).

7. *Igés kifejezés a cselekvőnek közömbös tárgyi jellemével.* Pl. a bantu nyelv alanya tulajdonkép tárgy. Azt nevezi meg, ami a cselekvéstől érintve van. Az alany jelei a tárgyjelekkel annyira egyeznek, hogy bizonyos differenciálódás dacára is egyeredetűek. Pl. u-ndi-tandi mina = du-mich liebst-ich = du liebst mich.

8. Végül a *szubjektív igés kifejezés*, mely az igés kifejezések legmagasabbik fokozata. Ez van meg a sémi, hamita, uralaltáji és indogermán nyelvcsaládokban.

Wundt nem önmagában, hanem az összefüggő beszédben vizsgálja az igét. Abból a helyes kijelentésből indul ki, hogy minden szó csak az összefüggő beszédben keletkezik. Az igazi nyelvben izolált szó nincs. Tehát a szót mondatlani szempontból vizsgálja. Minden szónak a benne levő fogalmi tartalom kívül határozott formai jelentése is van. Ez az alak jelentés pedig nem egyéb, mint azon szerep, melyet a szó a mondatban betölt. Ez az alak külsőleg is világosan felismerhető némely nyelvben, de sokszor csak a szórendről vagy a többi szóhoz való viszonyából ismerjük fel a szónak ezt az alakját. Bármely nyelvben, bármily különböző alakokkal és képzéssel, de hasonló funkcióval a mondat belsejében a szó a szóalakoknak

ugyanazon osztályához tartozik. A szóalakok általános osztályai összeesnek a *tárgy*, *tulajdonság* és *állapot* kategóriájával, melyekhez negyedikül még a *viszonyítás* fogalmát kell vennünk. A tárgyfogalomnak megfelel a *főnév*, a *tulajdonság* fogalmának a *melléknév*, az *állapot* fogalmának az *ige* s végre a viszonyítás fogalmának a *viszonyzó* vagy *viszonyrész*.

A gondolkozás fejlődésében legfontosabb szerepet játszanak a tárgyfogalmak. A névszó a gondolat tulajdonképeni hordozója.¹ Wundt a névszó eredetiségét vitatja a többi szónemmel szemben. Az ige ugyanis igen sokszor fejletlen marad alakilag. Azonkívül pl. az aránylag elég fejlett uralaltáji nyelvben az igenevek gyakori használata is ezt bizonyítja.² Egy másik helyen a szóalakok keletkezési sorrendjét így állapítja meg: Legősibb a tárgy fogalma. A fejlődés útján első lépés a *tulajdonságfogalom* keletkezése, második az *állapotfogalomé*. A tulajdonság ugyanis elvontabb a tárgynál, viszont az állapot elvontabb a tulajdonságnál.³

A mondatnak alapvető alkotórészei: a névszó és ige. Ezek közt is az ige a mondatképzés egyetlen valódi tényezője, mely még magában is kifejezhet egy mondatot.

Az ige egyes alakjait összehasonlítva az igefogalom tartalmára jutunk, az ige mondatbeli szerepét vizsgálva pedig az igefogalom körét nyerjük. Az igefogalom tartalmát illetőleg Wundt az állapot és folyamat fogalmait tartja minden igei sajátosságot magukban foglaló fogalmaknak. Ezekben az idő fogalma is bennerejlik. Az igét a névszófogalomhoz viszonyítva: az ige föltételezi a névszófogalom meglétét, míg emez önállóan is képzelhető. Továbbá a névszófogalommal nem fér meg az idő fogalma, mert a névszótól jelölt fogalmat mindig valami késznek, meglévőnek képzeljük.

Az igefogalom köre főkép a kijelentő, óhajtó és kérdő mondatokra terjed, tehát az ige a mondatban mindig valami vélemény vagy akaratnyilvánítás kifejezője.

Az igének mondatalkotás szempontjából való fontosságát már az is bizonyítja, hogy az ige magában is fejezhet ki teljes mondatot, sőt több nyelvben bővített mondatot is, mert a mondat tárgyra is reá tud mutatni bizonyos jelekkel.

¹ W. Wundt: *Völkerpsychologie*, I: 2: 1—8. l. — ² U. o. 9—10. l. — ³ U. o. I: 1: 509.

Igen sok olyan nyelv is van azonban, melyben az ige és névszó alakja közt nem fejlődött ki határozott különbség. Ily nyelvekben az ige a névszóra ruházza át állítmányi szerepét, vagyis a mondat valódi tartalma nem állapot, hanem tárgy-fogalom. Az ily tárgyiasan gondolt állapottartalom rendesen birtokos névmással összekötött névszó. Pl. az athapaszk nyelvben *könnyem, könnyed, könnye* csak suffixumban különbözik némileg *sírok, sírsz, sír* igétől.

<i>se tsag</i> könnyem	<i>es-tsag</i> sírok
<i>ne tsag</i> könnyed	<i>ne-tsag</i> sírsz
<i>be tsag</i> könnye	<i>e-tsag</i> sír

A hottentott nyelvben a *szem, szemek* névszó és a *lát, látnak* ige eredetileg egy és ugyanazon szó.

Ezeket látva könnyen azt hinné valaki, hogy a névszó és ige szerepét eredetileg egy szóalak töltötte be s csak később történt a szétválás. Pedig Wundt szerint ige és névszó nem egymás mellett fejlődött ki valamely közömbös ige-névszótöbblől, hanem mindenütt, ahol nincs világos különbség közöttük, a névszó a régibb alak, melyhez csak későbbi fokon csatlakozott vagy ágazott el belőle az ige.

Az ige fejlődésének jelölésére Wundt a következő fokozatokat állítja fel:

1. *Névszói kifejezések tranzitív igefogalmak kelyett.* Az oly igés kifejezések, melyek a mondatban vagy ki is fejezett vagy csak odagondolt tárgyra vonatkoznak, tovább megtartják a kifejezés névszói alakját s ami azzal összefügg: a birtokos személyragokkal való konstrukciót, míg a tárgyatlan igék személyes névmásokkal alakulnak, tehát a szó valódi értelmében igék. Amely nyelvben az alanyi ragozás mellett külön tárgyas ragozás is fejlődött, ott a tárgyas igében kifejezett cselekvés az alany birtokának van feltüntetve. Az amerikai nyelveken kívül az uralaltaji nyelvcsoporthoz tartozókban is megvan a tárgyas ragozás. Az amerikai athapaszk nyelv e mondatot: *ich ahme ihn nach* így fejezné ki: *sein mein Nachahmen*. A grönlandi is e helyett: *ich töte ihn, du tötest ihn, er tötet ihn* ezt mondja: *töten mein, töten dein, töten sein*.

Az ily tárgyas ragozású igében három dolog olvad össze: a cselekvő alany, a cselekvés és a tárgy, s e kapcsolatban a tárgy a domináló viszonyrész. Csak ha a tárgy határozatlanabb, úgy hogy az ige tartalma már az intranszitiv szférá-

hoz közeledik, nyomul mindinkább előtérbe a cselekvés s szorul háttérbe a tárgy.

2. A második eset az: mikor *passivum* és *reflexivum* helyett állanak névszói kifejezések. Ez is igen gyakori. Pl. a malaji nyelvben *du wirst verachtet* így van kifejezve: *dein verachten man*. Néha a reflexivum van így képezve. Pl. *ich erinnere mich* helyett *mein Erinnern*, vagy a mexikóiban: *ich strenge mich an* helyett *ich mein Anstrengen*. E jelenség azzal magyarázható, hogy az activumnak a passivumba való átmenetében az alany oly tárggyá változik, melyre a cselekvés vonatkozik. Ez a tárgyképzet a cselekvés képzetére, mellyel egyetlen képzetegységbe van kötve, visszahat s elősegíti, hogy a folyamat tárgyiisan legyen felfogva.

3. Harmadszor: névszói kifejezések *perfectum* helyett. A mult időben történő cselekvés helyett is állhatnak névszói alakok. Az uralaltaji nyelvek mult idejű alakjai nagyrészt ilyenek. Mult idejű melléknévi igenevek személyraggal ellátva. Itt említi Wundt a magyart is, mely ezt: *ich habe den Vater getragen* így fejezi ki: *getragen-ich den Vater* (elvitt-e-m atyámat).

4. Negyedik eset, midőn a mondat főtartalmát határozott igealak fejezi ki, de a mellékcselekményt névszói szerkezetek jelölik. Ezek a névszói szerkezetek rendszeren participiumok s a mellékmondatokkal egyértékűek. Az ilyen szerkezetek az összes uralaltaji nyelvekre jellemzők.

Azután az igeragozásra tér át Wundt, mely legvilágosabban domborítja ki az ige mivoltát a névszóval szemben. Az igealakok jelentésének módosítására három eszközünk van. I. Az igető eredeti járuléklai: a személynévmási elemek, melyek az ige kifejezte állapotot bizonyos személyekre vagy tárgyakra vonatkoztatják. Egy teljes igealak tehát mindig magában foglalja az állapot és személy képzetét, sőt harmadikúl sokszor a tárgyé is hozzájuk csatlakozik. Az állapotnak és az alany személyének egyesülése igen fontos az igében. A névmási elem elvesztésével az ige már nem ige többé, hanem névszó. Hiszen a névszó is, mint előbb láttuk, csak úgy veheti fel az ige szerepét, ha birtokos személyragot vesz föl, mert ezzel már a szóban forgó személy meg van jelölve. A személyi elem hozzájárulása okozza, hogy az ige egy teljes mondatot fejez ki. Schleicher jut itt eszünkbe, ki a személyi elem meglétét annyira szükségesnek tartotta, hogy épen erre alapította az igé-

ről szóló meghatározását. II. Az igező kifejezte állapot vonatkozhatik egy vagy több személyre. Ezt a számképzők jelölik. De ezek tulajdonkép nem az igehez járulnak, hanem a személyjelölő elemekhez, hiszen csak a személyek egy vagy több voltáról beszélhetünk, nem az állapotéről. III. Ragok hozzájárulásával vagy a hangalak megváltoztatásával az igefogalom tartalma is módosul. Ilyen módosulások pl. a cselekvés lefolyásának tartóssága, a cselekvés ismétlődése, áttétele múlt vagy jövő időbe stb. Az igefogalom tartalmára nézve ez a legfontosabb, mert ez teszi lehetővé az igefogalom számtalan módosulását a gondolkodás változó indítékaihoz.¹

Szükségtelen az igeire vonatkozó elméletek ismertetését tovább folytatni. Az igeelmélet legfőbb típusainak mindegyikével találkoztunk ez ismertetés során. E típusoknak hol egyike hol másika domborodik ki az egyes grammatikusok elméleteiben, hol tisztán, hol más típusokkal összekeverve.

Az igeelmélet főbb típusai a következők.

I. *A meghatározás alapja a hangalak.* Ez az ige legegyszerűbb meghatározási módja. Nem egyéb egyszerű külsőleges leírásnál. Az ige lényegét abban találja, hogy testén bizonyos hangokkal meg van jelölve a mód, idő, az alany személye (néhol a tárgyé is) és száma. Ez a típus található meg Dionysius Thraxnál és az összes római grammatikusoknál. Ez divatozott a mi grammatikai irodalmunkban is jó ideig. Így Sylvester Jánosnál, Molnár Albertnél, Bőjthy Antalnál s később a Debreczeni Grammatikában, Verseghy nyelvtanaiban stb.

Tulajdonkép idetartozik Curtius és Sütterlin elmélete is², csak hogy ők nem egy igealakot, hanem az igealakok rendszerét vették a meghatározás alapjául. Az ige szón kollektív értelemben az igealakok teljes rendszerét, az igeragozást értik.

II. *A meghatározás alapja a mondatbeli funkció.* Ez alapon állítmányi szerepében találják kimerítve az ige egész lényegét. Ez a tisztán logikai meghatározás a stoikus filozófusoknál található először. Ez alapon határozta meg az ígét Gyarmathi Sámuel is. A spekulatív nyelvtudósok mindnyájan ezen elmélet hívei.

¹ Wundt: *Völkerpsychologie*, I : 2 : 135—190.

² Sütterlin szerint: »Nur ein Wort, das konjugiert wird, ist ein Verb.« (Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Kritische Bemerkungen zu Wilhelm Wundts *Sprachpsychologie*. Heidelberg, 1902. 125. l.)

III. *A meghatározás alapja az ige tartalma.* Ez a típusa az elméletnek az ige jelentését veszi alapul s azzal magyarázza az ige mivoltát. Ennek ismét több alsóbbrendű típusa lehet.

1. Az ige fogalmát *az igenemek felsorolásával* írják körül. Ezt a típust megtaláljuk a római grammatikusoknál, Sylvesternél, Gyarmathi Sámuelnél, a Debreczeni Grammatikában, Versegynél, Fogarasinál, Szvorényinál stb.

2. Az ige tartalmára azt tartják jellemzőnek, hogy *egész mondat értéke van*. Az igető tartalmazza az állítmányt, a személyvégződés pedig az alanyt fejezi ki. Ezt az elmélettipust láttuk pl. Bőjthy Antalnál, Riedl Szendénél, Schoemannnál, Paulnál stb.

3. Ezzel összefügg az az elmélet, mely az ige fogalom tartalmára nézve azt tartja legjellemzőbbnek, hogy *az alany személye is meg van benne jelölve*. Ez adja az igenek egész mondat jellemét. Tehát az ige legfontosabb része a személyvégződés. Enélkül az ige a névszótól semmiben sem különböznék. Az ige mivoltának ezt a tulajdonságát láttuk kidomborítva Schleichernél, Mistelinél, Fincknél. Wundt is annyira fontosnak találja, hogy szerinte enélkül az ige átlép a névszók osztályába. Paul, mint láttuk, nem tulajdonít neki nagyobb fontosságot.

4. *Az ige cselekvést fejez ki.* Ez a meghatározás még ma is a legelterjedtebb.

5. *Egy más elmélet szerint az ige tartalmának legjellemzőbb jegye az idő.* Változás, időhöz kötöttség fejeződik ki az igeiben, szemben a névszó állandóságával. Ezt találjuk meg már Aristoteles elméletében. Ezt a jegyét domborítja ki az igenek Sasku Károly is, midőn az idő kategóriájával veti egybe s változásnévnek nevezi. Gabelentz a futólagosságot, időhöz kötöttséget szintén kiemeli. Paul szerint az ige lényege az időhöz kötöttségben fejeződik ki. A névszóból származottnak látja s azt mondja, hogy névszói tulajdonságát az időfogalom hozzájárulásával veszítette el. Wundt az időt nem tartja oly fontos jegynek az ige fogalomban. Simonyi azonban ezt a jelentését emeli ki az igeinek. Sütterlin meg épen szükségtelennek találja.¹

6. Egy másik elméleti típus az igtét *állapotjelentő szónak* tekinti. Bővebben azonban sehol sincs ez magyarázva, csak

¹ Sütterlin: Das Wesen der Sprachlichen Gebilde, 123 l.

Wundtnál. Ő azért tartja jellemzőnek az igefogalom tartalmának jelölésére az *állapot* kifejezést, mert minden igei sajátságot magában foglal (t. i. az ige cselekvő, szenvedő, visszaható stb. értelme egyaránt állapotnak tekinthető, s azonkívül az állapot fogalmában az idő fogalma is benne rejlik.) Ezt az elmélettipust találjuk meg Révainál, Szvorényinál, Gabelentznél, Mistelinél stb.

Végül megemlítjük Mistelinek egy mellékesen odavetett, de ki nem fejtett megjegyzését, melyben a német igéről azt mondja, hogy speciális sajátsága a cselekvő és a cselekvés azonosítása, az alanyak az igei állítmányba való mintegy beleolvadása a személyvégződések által, amint a valóságban sem választhatók el.

A külső alakra alapított meghatározás a leglényegtelenebb sajátságokra van alapítva. Nem azt mondja meg, hogy mi az ige, hanem, hogy mi je van. Az állítmányelmélet szintén nem elégséges arra, hogy az ige tartalmát teljesen kimerítse. Az igenemek egyszerű felsorolása pedig épúgy nem elég az ige fogalmának meghatározására, mint pl. a butorok felsorolása a *butor* fogalom megmagyarázására. Hogy az igének egész mondat értéke van, az azért van, mert a személyragban alanyramutatás rejlik. Csakhogy semmikép sem állíthatjuk, hogy a személyrag teszi az igét igévé. A személyrag az igének nagyon is lényegtelen része. Csak a német nyelvet hozom fel, (hozzatnék többet is,) ennek bizonyítására, hol az igének igen sok alakját összecserélhetnők, ha a mondatból kiszakítva szemlélnők s nem határozná meg a kitett személynévmás. Az idő kifejezése szintén nem lényeges tartalma az igének. Ezt bizonyítja a különböző nyelvekben az időalakok számának különböző volta a legfinomabb időárnyalatok megkülönböztetésétől az időmegkülönböztetés teljes hiányáig.¹ De felemlitem pl. a holontalo, hotentott, mexikói, athapaszk stb. nyelvnek azon kifejezéseit, melyeket pl. Winkler s kivüle más nyelvtudósok is alaktalan ige kifejezéseknek, közömbös igei-névszói kifejezéseknek, vagy végül oly névszóknak nyilvánítottak, melyeket alkalomadtán ige gyanánt is használnak. Ezeken az ige közönségesen ismert

¹ Az előbbi esetre példa a görög, az utóbbira pedig pl. a héber. (V. ö. Gossrau, Lat. Sprachlehre², 155 l.) A semita igének nincs ideje, csak a folyamat bizonyos sajátságait (tartósság, activum, passivum) jelöli meg. A görög aoristos gnomikusban sincs idő. (V. ö. L. Sütterlin: Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Heidelberg, 1902. 123. l.)

alakjának semmi külső nyoma nincs, se időjelük, se személyragjuk nincsen, mindazáltal én mégis egész határozottsággal ígéknek tekintem őket.

Az idő-, személy- és módjelölés, meg a többi említett s még említendő jegye az ígének mind jegye ugyan az ígének, de nem teszi az ígét. Kell lennie s van is az ígének egy olyan jegye, melynek megnevezésével szükségtelen a többi tényezőt megnevezni, mert abban a lényeges, mondhatnók *alaptényezőben* már bennefoglaltatnak s kifejlődésük magyarázására elég az alaptényező felemlítése, jelentéktelenségük bizonyítására pedig némely nyelvben ki nem fejlődésük a legerősebb argumentum. Ezeknek a mellékes tényezőknek az emlegetése alaptényezők gyanánt ahhoz hasonlítható, mintha valaki az induktív eljárás egyes eseteit emlegetné fel a fölöttük álló törvény helyett, mert még nem jutott el a törvényig.

Hogy az ígében cselekvés van kifejezve, amellet, hogy nem is illik rá az ige minden nemére, szintén lényegtelen tényezője az ígének. Ha most már az *állapot* fogalmánál állapodunk meg, mint az igitartalom leglényegesebb tényezőjénél, akkor legelőször is azt kérdezzük, mit értünk az *állapot* fogalmán. Mert e fogalomnak Wundt-féle értelmezése igen tág, s azért van választva az ige jellemzésére, mert minden igei saját-ságot magában foglal, tehát bőségénél fogva alkalmas az igei tartalom megjelölésére. Nos, csupán ilyen tág jelentésű fogalom után kutatni, a dolog kényelmesebb megoldásának látszik.

Én arra a meggyőződésre jutottam, hogy a probléma megoldása máskép, mint a mondat alapján, nem lehetséges. A nyelvtudósnak a nyelv vizsgálata közben másokkal, mint mondatokkal, dolga nincs. A szavak nem a mondatokon kívül, hanem a mondatokban fejlődtek. Az emberi beszéd nem szavakkal, hanem mondatokkal kezdődik. Amíg az embernek mondanivalója nem volt, addig nem volt nyelve sem. S mikor már mondanivalója volt, akkor azt valamiről mondotta, tehát mondatot alkotott alannyal és állítmánnyal. Nem volna természetellenesebb annál a folyamatnál, melyben a szavak kifejlődése után következne a mondat kifejlődése. Minden szó viszony-része valamely mondatnak. Megérteni nem a mondatból kiszakítva, hanem a mondat segítségével lehetséges.

Továbbmenve ezen az alapon nem beszélhetünk nagyobb képtelenségről, mint a beszédrészek kifejlődésének történeti

egymásutánja. A nyelvtudósoknak mindig kedves témájuk volt arról vitatkozni: melyik beszédrész fejlődött ki előbb: a névszó vagy az ige? Régebben (pl. Herdernél és Bernhardinál) az volt a divatos felfogás, hogy az ige a régebbi beszédrész, utána fejlődött ki a névszó! Bár e felfogásnak újabb, tekintélyes képviselője is van: Jespersen. Újabban Paul¹ is, Wundt² is a névszót tartja eredetibbnek s későbbi keletkezésűnek az igét. Nos, a beszédrészek ilyen successiv keletkezésének a gondolatát tévedésnek tartjuk, s meggyőződésünk teljes erejével csatlakozunk Humboldt Vilmos felfogásához, ki épen erről a tárgyról így ír egyik levelében Schlegel Vilmosnak: »In unserer Theorie, selbst bei Bernhardi, erinnere ich mich auch solche Dinge über die successive Entstehung der Redetheile gelesen zu haben. Ich glaube aber daran nicht. Die Grammatik entsteht allerdings successiv, eine vollkommnere nach einer unvollkommnere, allein sie ist immer ganz, es folgt nicht ein Redetheil nach dem andern. Das widerspricht aller Ansicht, die ich von der Sprache überhaupt habe.«³

Természetes, hogy az ige legelső megjelenése nem abban az alakban történt, melyet ma legfejlettebb igealaknak nevezünk. Dehát ki mondja azt, hogy az ige lényege alaki jegyeiben van? Azok a jelek nem teszik a lényegét, hanem a lényeg kifolyásai, a lényegből megmagyarázhatók. Ne induljunk ki egyetlen egy nyelvből vagy egy csoport fejletlennek nyilvánított nyelvből. Különöst nem mérhetünk különössel, de a sok különös példából elleshetjük az alaptényezőt. Mikor e felfogásban a mondat segítségével meg akarjuk fejteni az ige problémáját, Paul mondása áll előttünk: »Jede grammatische Kategorie erzeugt sich auf Grundlage einer psychologischen. Die erstere ist ursprünglich nichts als das Eintreten der letzteren in die äussere Erscheinung.«⁴ S kimondjuk, hogy *az ige keletkezése egyidejű az első mondat elhangzásával, s az ige nem más, mint metafora.*

¹ Prinzipien d. Sprachgeschichte. Az *Isolierung* c. fejezet végén.

² Völkerpsychologie, I: 2: 1—8. I. I: 1: 509. I.

³ Briefwechsel Wilhelm v. Humboldt und A. W. Schlegel. Herausgegeben von Albert Leitzmann. Halle, 1908. 115—116. I. (Humboldt an Schlegel, Berlin, 30. Dez. 1822.)

⁴ Paul: Prinzipien⁴: 263. I.

A METAFORA.

A metaforát újból kell értékelnünk. Ki kell emelnünk abból az alárendelt, vagy talán inkább félreértett szerepéből, melyet a stilisztikák adtak neki. Rá kell mutatnunk, hogy a metafora nem pusztá disztító, hanem a legnagyobb alkotó erők egyike az emberi beszédben.

Érdekes, hogy a metafora irodalmát is Aristotelesszel kell kezdenünk, s hogy az ő megállapításain oly nagy idő, mint amilyen azóta eltelt, alig változtatott. Az ő értékelései sok részben egész a mai napig érvényben maradtak.

Aristoteles mindenféle átvitelt, tehát a synekdochét és a metonymiát is, metaforának nevezett. Meghatározásában ugyanis ezt mondja: *Μεταφορά δὲ ἐστὶν ὁνόματος ἀλλοτριῶν ἐπιφορὰ, ἢ ἀπὸ τοῦ γένους ἐπὶ εἶδος, ἢ ἀπὸ τοῦ εἶδους ἐπὶ τὸ γένος, ἢ ἀπὸ τοῦ εἶδους ἐπὶ εἶδος, ἢ κατὰ τὸ ἀνάλογον.*¹ (Metafora egy más szónak a fajról a nemre, vagy a nemről a fajra, vagy a nemről a nemre, vagy hasonlóság alapján való átvitele.) *Τὸ δὲ ἀνάλογον λέγω, ὅταν ὁμοίως ἔχη τὸ δευτέρον πρὸς τὸ πρῶτον καὶ τὸ τέταρτον πρὸς τὸ τρίτον ἐρεῖ γὰρ ἀντὶ τοῦ δευτέρου τὸ τέταρτον ἢ ἀντὶ τοῦ τετάρτου τὸ δευτέρον.* (Hasonlóságnak nevezem pedig azt az esetet, mikor valamely második dolog úgy viszonylik az elsőhöz, mint egy negyedik a harmadikhoz; akkor ugyanis a másodiknak helyébe tehetjük a negyediket és a negyediknek a másodikikat.) A hasonlóság alapján való átvitelre a következő példákat hozza fel. A *serleg* úgy viszonylik *Dionysos*hoz, mint a *pajzs* *Ares*hez. Tehát a *pajzsot* *Ares* *serlegének*, a *serleget* pedig *Dionysos* *pajzsának* nevezhetnők. Vagy: az öregkor úgy viszonylik az élethez, mint az alkony a naphoz. Tehát az alkonyt a nap öregkorának, az öregkort pedig az élet alkonyának nevezhetnők.

Aristoteles helyesen gondol matematikai értékekre, midőn a szavak értékéről szól, bár szükségtelen volt ily hosszadalmas

¹ Poet., cap. 21.

mathematikai képlethez folyamodnia, amely hosszadalmas volta mellett még nem is alkalmas a metafora mivoltának helyes feltüntetésére. Különben is legfőlebb két, nem négy dolog értékeléséről van szó a metaforánál.

Az a kifejezés azonban, hogy *átvitel hasonlóság alapján*, a legújabb ideig fenmaradt.

Már Tryphon, Cornificius, Cicero és Quintilianus a ma is használatos szűkebb jelentésben használják a metafora kifejezést. Quintilianus pl. e tárgyról így elmélkedik: »Tropus est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio. — Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum pulcherrimus, translatio dico, quae metaphora graece vocatur. — In totum autem metaphora brevior est similitudo eoque distat, quod illa comparatur rei quam volumus exprimere, haec pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cum dico fecisse quid hominem, ut leonem, translatio, cum dico de homine: leo est.«¹

Quintiliusnál tehát már megtaláljuk ezt a téves kifejezést: *brevior similitudo*, mely örökség gyanánt szállt stilisztikáról stilisztikára egész a legújabb időkig. Cicero különben már Quintilianus előtt így határozza meg a metafora, vagy, mint ő nevezi, *similitudo* fogalmát: »Similitudinis est ad verbum unum contracta brevitás, quod verbum in alieno loco, tanquam in suo positum, si agnoscitur, delectat, si simile non habet, repudiatur.«²

Adelung meghatározása a metafora hasznát is kidomborítja, amennyiben azt mondja róla, hogy kevésbé szemlélhető fogalmakat szemlélhetőbbé tesz. »Die Metapher, lat. translatio, setzt anstatt eines minder anschaulichen Begriffes einen ähnlichen anschaulicheren. Das Verhältnis zwischen dem bezeichneten und bezeichnenden Begriffe beruhet bei ihr auf der Ähnlichkeit; — welche deren einziges Band ist; die Entdeckung derselben ist ein Gegenstand des Witzes und der Einbildungskraft, folglich vereinigt sich in ihr alles, was eine Figur nur anschaulich machen kann.«³

Blair Hugó a hasonlattal veti egybe s rövidített hasonlatnak nevezi a metaforát. »Ezen kép egészen azon hasonlatos-

¹ Quintilianus: Inst. orat. lib. VIII, 6, 8.

² Cicero: De oratore, lib. III, cap. 38, 39.

³ Über den deutschen Styl, I. T., 395. l.

ságon épül, mely két tárgy között találhatik. Azért nagyon rokon a hasonlítás, sőt nem egyéb, hanem megrövidített hasonlítás vagy egybevetés. Ha egy nagy ministerről azt mondom, hogy ő fenn tartja az országot, mint az oszlop az épületet, akkor ez egész hasonlítás; ha pedig azt mondom, hogy az olyan miniszter az ország oszlopa: a hasonlításból metaphorát csinállok. — — A hasonlítás itt csak mutattatik, nem fejeztetik ki szókkal: feltételek, hogy egyik tárgy annyira hasonlít a' másikhoz, hogy világosan kifejezett hasonlítás nélkül is egyiknek nevével a másiké helyett lehet élni; p. o. »A miniszter oszlopa az országnak.«¹

Jean Paul érzi azt a nevezetes szerepet, melyet a metafora a nyelv életében játszik. Azt mondja, hogy amint az írás terén a képirás előzte meg a betűírást, épúgy a nyelvekben is a dolgoknak egymáshoz való viszonyát metaforák jelölték s azok csak lassan színtelenedtek a tulajdonképeni kifejezésekké. »Szellemi vonatkozások tekintetében minden nyelv tulajdonképen elhalványult metaforák szótára.«²

Zumpt összevont hasonlatnak,³ *Wackernagel* rövidített hasonlatnak⁴ mondja a metaforát. *Gottschall* pedig így határozza meg: »Die Metapher ist eine concentrirte Vergleichung, bei welcher statt des Gegenstandes, der verglichen wird, unmittelbar derjenige gesetzt wird, mit dem die Vergleichung stattfindet, eine kühne Metamorphose der Phantasie.«⁵ *Vischer* sem mond róla semmi újat: »Die mehr äusserliche aber farbenreichere Hauptform des indirecten Verfahrens, der Tropus, zieht vergleichend eine Erscheinung aus einer andern Sphäre herbei; verschweigt sie diesen Act und scheint sie das Verglichene identisch zu setzen, so ist sie eigentliche Uebertragung, Metapher.«⁶

Karl Ferdinand Becker szerint »a metafora valamely dolog fogalmát érzéki képben tünteti föl, vagyis másnemű, de hozzá hasonló dolog nevével, pl. az ifjúságot a tavasz nevével, a vigasztalást a balzsaméval, a boldogságot a napsugáréval.

¹ Blair Hugó: Rhetorikai és aesthetikai leczkéi. Ford. Kis János. Buda, 1838. I. köt. 273. l.

² Vorschule der Aesthetik 110. l.

³ Latein. Gram. §. 820.

⁴ Poetik, Rhetorik und Stilistik, 395. l.

⁵ Poetik, 222. l.

⁶ Aesthetik, §. 852.

Minden metafora a *hasonlaton* alapul, mely két különböző dolgot hasonlóság alapján állít egymás mellé, de a fogalmakat nem cseréli fel.« Metaforával tevékenységi fogalmak is ábrázolhatók. Pl. »Dörfer bekränzen den Strom;« »Ein Geschlecht wird weggemähet und das andere sprosst auf.« etc.¹

Müller Miksa egy egész felolvasást ír a képes beszéd-ről, illetőleg a metaforáról s nevezetes szerepéről különösen a nyelv régiebb korában. Müller szerint »metafora, vagy mint Simonyi fordítja: képes beszéd általában a. m. egy névnek átvitele azon tárgyról, melyhez eredetileg tartozik, más tárgyra, melyek szellemünkre azt a benyomást teszik, hogy egy vagy más tekintetben osztoznak az első tárgy sajátásaiban.«² Azonban ő is kétféle metaforát különböztet meg. Az ususban, a közbeszédben járatos metaforákat *radikale Metapher*nek nevezi, a nyelvművészet tropusait pedig *poetische Metapher*nek.

Brinkmann, ki a metaforáról könyvet írt, műve elméleti részében így határozza meg a metaforát: »A metafora egy fogalom nevének egy másik fogalomra való átvitele a két fogalom hasonlósága alapján. Kiegészítésül még azt is hozzáteszem, hogy ezzel a kifejezéssel jelöljük azt a szót is, melyet a másik fogalomra átviszünk.«³

Gerber Gusztáv megírta a stilisztika rendszeres, tudományos kézikönyvét. Művében rendszeresen és részletesen tárgyalja mindazon stilisztikai műszót, melyek csak tárgyai lehetnek egy stilisztikának.⁴ Gerber a nyelvet művészeti szempontból vizsgálja s műve elején, ahol a művészeteket osztályozza, megkülönböztet nyelvművészetet is, féligmeddig mintegy megelőzve Croce-t és iskoláját ennek az elvnek a kimondásában.⁵ Egyébként azonban nagyon furcsa elbánásban részesíti a nyelvet. A művészeteket osztályozva ugyanis a *hallás művészet*ei sorában egymás mellé sorolja e három művészetet: zene, nyelvművészet és költészet (!). Igen, de még más oldal-

¹ Lehrbuch des deutschen Stiles. Frankfurt am Main, 1859. 69. l.

² Felolvasások a nyelvtudományról. II. sorozat. Ford. Simonyi Zs., 385. l.

³ Dr. Friedrich Brinkmann: Die Metapher, Bonn, 1878. 25–26. l.

⁴ Gustav Gerber: Die Sprache als Kunst. I–II. Bd. 2-te Auflage, Berlin, 1885.

⁵ Croce Benedek: Aestetik als Wissenschaft des Ausdrucks und allgemeine Lingvistik (németül Karl Federtől, Leipzig, 1905) c. művében kifejti, hogy a nyelv kifejezés, a kifejezés az esztétika tárgya, tehát a nyelv az esztétika tárgya.

ról ott volt a mindennapi beszéd az ő igazságos jogaival. Ezzel is meg kellett alkudnia. Gerber úgy hallgattatja el az igazát keresőt, hogy megtagadja, hogy a nyelv a maga egészében művészet. A nyelv Gerber szerint kétféle. Egyik a *sermo merus*, az *oratio proversa*, a szükség nyelve, a művészet lényegével ellenkező próza. A másik része a művészetek közé tartozik: a *művészi próza* és a *költészet*.¹

A nyelvművészetet három szempontból tárgyalja. Először a nyelvi anyagot veszi vizsgálat alá. A nyelvet vizsgálja mint művészetet.² Azután a nyelvművészetről beszél a beszéd szolgálatában.³ Végül a nyelvművészet önálló műveiről szól.⁴

Az első részben, ahol a nyelvvel magával mint eszközzel foglalkozik, kerül szóba a szó is (308. l.). A szó három szempontból vizsgálható: 1. Jelentése és annak változása szempontjából (308. s k. l.), 2. hangalakja szempontjából (360. s k. l.) s végül 3. a mondatban való viszony szempontjából (430. s k. l.).

A szó jelentésének és jelentésváltozásainak tárgyalása közben kiemeli, hogy minden szó jelentésére való tekintettel *tropus*. S amint a szó eredete művészi volt, jelentésváltozása is művészi intuicióból történik. *Tulajdonképeni szavak*, vagyis próza, a nyelvben nincsenek.⁵ Tehát a mű e részének szempontjából *tropus* és szó egyjelentésű fogalmak.⁶

Abban a részben, ahol a *nyelvművészetéről a beszéd szolgálatában* beszél, azt mondja a *tropusokról* és *figurákról*, hogy valamely szó helyett, mely a beszéd összefüggésében bizonyos értelmet képvisel, egy más jelentésű másikat tesznek. De ezeket a más szavakat nem lehet csak úgy tetszés szerint választani. A szavak fölcserélése mellett a beszéd megértését is biztosítani kell. Az igazi nyelvművésznek, aki teremő ösztönrel munkál a nyelven, mikor *tropust* alkalmaz, nem az a célja, hogy egy szót fölcseréljen egy másikkal, hanem, hogy bennünket ezen csere segítségével még emelkedettebb megértésre segítsen. Minthogy pedig a nyelv nem tud megértésre kényszeríteni, s inkább csak megközelítőleg tud valamit megértetni, azért a *tropusoktól* sem várunk egyebet, csak, hogy indítást adjanak megfelelő képzetek fölkeltésére. Ezt pedig azzal érik el, hogy szokásos jelentésük összefügg azon képzetekével,

¹ I. m. I: 40—50. l. — ² I: 116. s k. l. — ³ II: 1. l.-től. — ⁴ II: 339. l.

⁵ I. m. I: 309. l. — ⁶ I: 332. l.

melyeket az ú. n. *tulajdonképeni* szó jelöl, tehát könnyen ráirányítják erre a figyelmet és, amennyiben ezáltal a lelket oly különös tevékenységre indítják, mely a *tulajdonképeni* szó megnevezésekor megkimélődött, a szükséges fogalom alakulását fokozott elevenséggel segítik elő.¹

A nyelv művészetéről a beszéd szolgálatában szólva a szóképet már nemcsak magában, hanem más szókhoz is viszonyítva vizsgáljuk.² Ez alapon megkülönböztet: 1. képfigurákat vagy esztétikai figurákat, 2. fonétikai vagy hangfigurákat és 3. noetikai vagy értelmi figurákat.³ Az esztétikai figurákhoz tartozik a *synekdoche*, *metonymia* és *metafora*.⁴ Vizsgálva most már a *synekdoche*, *metonymia* és *metafora* egymáshoz való viszonyát, azt jegyezhetjük meg róluk, hogy a *synekdoche* az *érzéki* világ talaján áll, a *metafora* az *érzéki-érzékfölötti* területen mozog, a *metonymikus* átvitelek pedig az *érzékfölötti* világ talajában gyökereznek. A sejtelem, vagy képzelet merészsége okozza, hogy a *metafora* az *érzékfölötti* világban megpillantja az *érzéki* világ valamely tárgyának hasonmását és amazt ezzel jelöli. A *metonymikus* átvitelek már tisztább és logikusabb öntudaton alapulnak.⁵ Egyszóval a *synekdoche* képződésében a megcserélt nevű két képzet összefüggésére a *közvetlen szemlélet* mutat rá, a *metonymikus* átvitelekben a *reflexió*, a *gondolkodás*, a *metaforikus* átvitelekben pedig a *képzelet*.⁶ A *synekdoche* a szavakban az objektív világból vett képeket kölcsönöz a nyelvnek. A *metafora* ugyanonnan a gondolati világ számára vesz kölcsön képeket. A *metafora* nem újjáteremti a szavakat, hanem másképp magyarázza. Föltételezi a szók létezését és használatát.⁷

Gerbert megragadta Aristoteles ötletes magyarázata az arány segítségével. Ő nem elégszik meg a Quintilianus s a többi tudós *összevont hasonlat*-magyarázatával. Szerinte a *metafora* arányon alapuló tropus. S mind a *metaforának*, mind a *hasonlatnak* jellemző tulajdonsága, hogy oly arányból indul ki, melynek viszonyai különböző szférákhoz tartoznak. Úgyhogy nem a felcserélt fogalmak magok teszik az egyenletet, hanem a viszonyok, melyeken belül azokat az egymásnak megfelelő helyeken megpillantjuk.⁸

¹ I. m. II: 22–23. l. — ² U. o. II: 19. l. — ³ U. o. II: 11. l. —

⁴ U. o. II: 20. l. — ⁵ U. o. I: 355. l. — ⁶ U. o. II: 23. l. — ⁷ U. o. I: 341. l. — ⁸ U. o. II: 74–75. l.

Gerbernek a tropusok fejtegetése közben van egy-két helyes gondolata. Csak ne tüntetné föl a tropusok alkotását oly szándékos szellemi műveletnek. Ha a tropusok hasznáról, céljáról kezdünk beszélni, félreértjük a lényegüket. Osztályozásuk pedig az érzéki meg érzékfölötti világ szerint, továbbá a szemlélet, értelem és képzelet szerint teljesen hibás. Nagy zavart okoz aztán az ő elméletében, mikor a metaforáról tüzetesen szólóban nem képzetek egyenlőségéről illetőleg hasonlóságáról beszél, mint a tropusok magyarázatában, hanem, az arányelmélettől félrevezetve, viszonykérőül.

Wegener a metaforát így határozza meg: »Die Metapher beruht auf Verbindung von Vorstellungsgruppen nach partieller Gleichheit, wird also stets individuell sein.«¹ Ha valamely egyén szerencsés és találó metaforát alkalmaz, akkor ez utánzásra talál s a metafora állandó használatúvá lehet. A metafora időnként folyamán elhomályosodik.²

Karl Otto Erdmann meghatározása szerint³ a metaforában *a dolog nem a maga tulajdon nevével van jelölve, hanem egy máséval, mely valamely pontban ezzel összehasonlítható.* Van metafora *szűkebb és tágabb értelemben.* A szűkebb értelemben vett metaforán a szándékos, a tágabb értelemben vett metaforán pedig az önkéntelen és szükség sugallta metaforát értjük. Az előbbi a *művészi*, az utóbbi a *természetes* metafora. Az elsőre példa: *Die Jugend des Lebens Mai.* A másodikra: *einen Gedanken fassen.*

A magyar stilisztikák nem mondanak újat a metaforáról. Pl. a *Kulcsár Endre* stilisztikája szerint a szemléltetés egyik módja az, mikor »két különböző dolog megegyező sajátosságának kifejezéseit egymás helyett alkalmazzuk a másik tartalmának szemléltetése végett... A szemléltetésnek ilyen módját metaphorának (átvitel, áthárítás), egyezésnek nevezzük.«⁴ A meghatározás kissé homályos ugyan, de annyi kitetszik belőle, hogy Kulcsár a *hasonlóság alapján való névcserére* gondol.

Simonyi meghatározása szerint »a metafora nem egyéb, mint az összehasonlításnak rövidített kifejezése: *hasonlati át-*

¹ Dr. Philipp Wegener: Untersuchungen ueber die Grundfragen des Sprachlebens, Halle, 1885, 52. l.

² U. ott.

³ Karl Otto Erdmann: Die Bedeutung des Wortes. Leipzig, 1900. 209—210. l.

⁴ Magyar stilisztika, Bpest, 1899. 37. l.

vitel.» Nagyon el van terjedve az egész beszédben; csakhogy a költői és irodalmi nyelv szándékosan, céltudatosan alkalmazza, a közbeszédben pedig látszólag szándék nélkül, magától is megterem.¹

Darmesteter a metafora meghatározásában egészen a régi nyomokon halad.² »A metafora ... egyik tárgy nevét átviszi a másikra a két tárgy valamely közös jellemvonása alapján. A fa levele nevet ad a könyv levelének³ a mindkettőt jellemző vékonyság alapján. A két kifejezés közül az, ahonnan kiindulunk, rendszerint érzeki, a másik rendszerint érzékfölötti.«

A metafora fejlődési menete — *Darmesteter* szerint — két momentumot foglal magában. Az egyik, amikor a metafora még tisztán látható s a második tárgyat jelölő név felidézi az elsőnek a képét is. A másik, amikor az első dolog képének feledésével a név csak a második tárgyat jelenti s neki teljesen megfelelővé válik. Az első esetben a metafora a gondolatot az összehasonlított dolgoknak mindkét csoportjára ráirányítja, megvilágítván az egyiket a másikkal. Ez az igazi metafora, az egyedüli, melyet tudatosan használ az író, egyedül ez kölcsönöz stílusának csattanósságot, szint, festőiséget. Ébren tartja a lelket s ebben a rövidített hasonlatban kidomborítja mindazokat a különféle vonatkozásokat, melyek a gondolat tárgya és a hozzá hasonló tárgyak közt vannak. — A második esetben az első tárgyhoz való hasonlóság emléke elveszett a tudatból s csak az átvitt kifejezés van tudatunkban. Így pl., ha azt mondom *könyv-levele*, ebben már csak a papir egyszerű képét látjuk. Kiesett tudatunkból a fa levele, melytől nevét nyerte a könyvlevél. Ily esetben aztán csak a reflexió és etimológia vezet rá bennünket, hogy metaforával van dolgunk. A régibb jelentés feledésbe megy, a szó egyszerűvé válik.⁴

Paul a metaforáról szólva egyik legfontosabb eszköznek látja arra, hogy elnevezéseket teremtsen oly képzetcsoporthoz számára, melyeknek még nincs megfelelő elnevezésük. De használata nemcsak a szükség eseteire korlátozódik. Akkor is gyakran élünk vele, ha már van megfelelő elnevezés. Nagy szerepe van nemcsak a költői nyelvben, hanem a mindennapi

¹ A magyar nyelv,² Bpest, 1905. 328, 334. l.

² Arsène Darmesteter: *La vie des mots*, 63. l.

³ Az eredeti *feuille de papier* helyett.

⁴ *La vie des mots*, 63–66. l.

érintkezés nyelvében is. Segítségével az érthetőségtől és érdeklődéstől messzebb eső dolgok szemléltetőbbekké s érdeke-sebbekké lesznek. Az érdeklődés pedig egyénenként különböző s ezért a metaforikus kifejezések megválasztásában akár az egyesnek, akár egy népnek az egyénisége megnyilvánul. A metafora leggyakoribb alapjai ezek: a külső alak hasonlósága (pl. a virág *kelyhe*), a helyzet hasonlósága két nagyobb egésznek a részei közt (pl. az üveg *nyaka*), a hasonló szerep (pl. az asztal *lába*), tér- és időviszonyok analogiája (pl. *időpont*, *hosszú idő*), mozgási kifejezéseknek az időre való átvitele (*mulik* az idő, az idők *folyása*), térvizonyok az intenzitás jelölésére (*nagy* meleg), térbeli viszonyok átvitele lelki állapotokra (*kiment* az emlékezetemből), általában állapotokra (*gondolatokba merült*) stb.¹

Wundtnak a metafora elméletében egészen sajátos fogása van. Elvi állásponttól már eleve hibásnak tartja Jean Paulnak azt a megállapítását, hogy a nyelv elhalványodott metaforák szótára. Wundt szerint a nyelv már természeténél fogva sem lehet az, aminek Jean Paul állítja, mert benne eredetileg minden valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve van.² Ezzel Wundt egyszersmind az álláspontját is megjelölte a metaforára vonatkozólag. Szerinte tehát a metafora nincs valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve.

Wundt a metaforát a jelentésváltozások második csoportjában, az önálló jelentésváltozások közt tárgyalja részletesebben. A *korrelatív jelentésváltozással* szemben áll a jelentésváltozások másik nagy csoportja: az *önálló jelentésváltozás*, mely a fogalmaknak, a jelentéseknek önálló, a hangalaktól független változásait foglalja magában. A jelentés magában véve ismét kétféle fejlődésnek van alávetve: változásnak és változtatásnak, vagy Wundttal szólva *szabályos* (regulär) és *szórványos*³ (singulär) jelentésváltozásnak. A szabályos jelentésváltozásban egy egész társadalom minden vagy legtöbb egyénében működő képzet-társulási motívumok az ösztönszerű cselekvések sajátos kényszerével hatnak a fogalmak változásaira, tehát a jelentésváltoztatás többszörösen függetlenül jön létre, az egyénekben mintegy önkénytelenül támad.⁴ A szabályos jelentésváltozás legfőbb kri-

¹ Paul Hermann: Principien⁴, 94—97. l.

² Wundt, Völkerps. I: 556. l.

³ Gombocz Z. találóan így adja vissza W. kifejezéseit. (NyF. 7. sz.)

⁴ Vp., I, 2, 458—59. l.

tériuma tehát, hogy oly jelentésváltozásokat foglal magában, melyeket az apperceptiónak egy nyelvközösségen belül általános érvényességgel föllépő lassankinti változásai okoznak.¹

A szórványos jelentésváltozás mindig az önkényes cselekvés jellemét viseli magán. A jelentésváltoztatás egy egyéntől indul ki, tehát egyszerűen, függetlenül keletkezik. Benne az eredeti és átvitt fogalom közt az átmenet ugrásszerű.²

Az addig ismert *metafora* fogalmat Wundt most már ketté osztja. Az egyik részt az asszimilációs, szabályos jelentésváltozások alá sorolja még pedig oda, ahol az uralkodójegy állandó, a másik részt pedig az előbbi csoporttal teljesen ellenkező szórványos jelentésváltozás egyik alosztályául állítja. Az állandó uralkodó jegyű asszimilációs jelentésváltozás példái: az üveg szája és nyaka, az asztal lába; a kocsí elindul, a város fekszik valahol, stb. A metaforára példák: számár, disznó vagy egyéb állatnevek személyekre alkalmazva, ha az idő fogáról, az éj fátyláról beszélünk; a *capriccio*, *se pavaner* kifejezések szintén metafora gyanánt használt állatnevekből vannak képezve.

Wundt szerint, hogy az előbbieket metaforáknak tekintsük, arra egyetlen jogcím volna, hogy az egyik jelentés korábban volt meg, mint a másik. Egyébként azonban az állandó uralkodó jegyű asszimilációs jelentésváltozásban mind az eredeti, mind az átvitt kifejezés közvetlenül jelöli meg a fogalmat. Pl. a *Thronhimmel* ép olyan boltozatos tető, mint a *Himmel*. Az olasz *cielo* és *cielo della bocca* közt ugyanaz a viszony van. Az asztalt is épúgy a lába tartja fenn, mint az embert. Már pedig az elnevezés valamely uralkodó jegy észrevételéből indul ki.

Legfontosabb különbségül, amiért teljesen el is választja őket, azt hozza fel Wundt, hogy az állandó uralkodó jegyű asszimilációs jelentésváltozásnál nem lehet szó egyenlő és elütő jegyek összehasonlításáról, amint a szándékos átvitelben föltételezhetjük. Sokkal nyilvánvalóbb, hogy az új tárgyon feltűnő tulajdonság közvetlenül oly asszimilációt idéz elő, mely által a tárgy az uralkodó tulajdonsággal és annak következtében egy másik, már ismert tárgynak nevével is társult. Annak öntudatára nézve, aki valamely élettelen tárgy bizonyos részeit lábaknak nevezte, azok a részek valódi lábak voltak. Termé-

¹ Vp., I, 2, 515. l. — ² U. o. I, 2, 459. l.

szetesen különbözők az emberétől és az állatétól, de lényegükben mégsem különbözöbbek, mint a különféle élőlények hasonló részei. Az illető az uralkodó jegyet úgy appericipiálta mint egyenlőt. Épúgy annak a tudatában is, aki először mondta a kocsiról, hogy *megy*, a fáról, hogy *áll*, ezen tárgyak így-nevezett állapotai meg az emberek és állatok megfelelő állapotai közt nincs semmi különbség. S ép ebben van az ő sajátos természetük, t. i., hogy oly asszimiláció-hatások, melyek a fogalom uralkodó jegyéből indulnak ki s melyeknél ezek *változatlanul maradnak*, míg a többi tartalomrész változik.¹

Egyszóval az állandó uralkodó jegyű asszimilációs jelentésváltozás formái szimultán képzettársulásokon alapulnak, melyek a beszélő öntudatára nézve kényszerítő szükségességgel lépnek fel, úgyhogy a jelentésváltozást a beszélő legkevesbbé sem fogja fel átvitelnek. Ha az asztal *lábáról* beszélünk, a bánatot *tehernek*, a szükségét *keserűnek*, a gondot *nehéznek* nevezzük, akkor úgy érezzük, hogy ezen szavak nem átvitelek, hanem a tárgyak és lelkiállapotok megfelelő kifejezései. S ez épen úgy lehetett akkor is, mikor ezeket az elnevezéseket legelőször használták. Itt metaforáról beszélni annyi volna, mint e fogalom határait teljesen eltörölni. Metaforáról ott van szó, ahol utólagosan összehasonlítást teszünk a szó előbbi és későbbi jelentése közt a gondolkodó megfigyelő szempontjából.

A szabályos jelentésváltozás még nem metafora, mert nincs meg benne az átvitel tudatossága s megfordítva: a hasonlat már nem metafora, mert nemcsak az átvitelt foglalja magában, hanem az eredeti képzetet is.²

A szabályos jelentésváltozás csak a megváltozott jelentés képzetét kelti föl. A teljes képzet részei az ő valóságos jelentésükben egyneműek s a teljes képzet homogénnek jelenik meg. (T. i. Wundt fogalmon bármely, a tudatban elszigetelhető részét érti egy teljes képzet tagolása által létrejött mondatnak. A mondat pedig egy teljes képzetet oly viszonyrészekre tagol, melyek a tárgy, tulajdonság és állapot általános fogalmi kategóriái alá rendezendők.)³ A metafora a mondattól kifejezett teljes képzethez mint az egésztől függő viszonyrész tartozik s szintaktikailag a metaforikus viszonyrész a többi részhez teljesen egyneműképen csatlakozik ugyan, de képzet-

¹ Vp., I, 2, 522. l. — ² U. o. I, 2, 581. s k. l. — ³ U. o. I, 2, 484. l.

és hangulati értéke elűtő, mert benne egy heterogén képzet lép fel, mely utóbbi képzetet csak analogia útján kelti föl.

Nem folytatjuk tovább a különböző metafora-meghatározások ismertetését. Mindnyájan, Wundt is, megegyeznek abban, hogy a metafora *átvitel*, mely egyenlő értékű kifejezés Erdmann meghatározásával: *benne a dolog nem a maga tulajdon nevével van jelölve, hanem egy máséval*. Ennek az átvitelnek az alapja pedig a hasonlóság. Gerber szerint pedig viszonyok egyenlőségéről van szó a metaforában.

Legelőször is azzal szemben kell állást foglalnunk, hogy a metafora *átvitel*, vagyis *nem a maga tulajdon nevével való jelölése a dolognak*. Lehet-e a beszédben olyan dolog, mely ne a saját nevével volna jelölve? Wundt szavaival fejezem ki ellenvetésemet: A nyelvben minden valódiilag szemlélve és közvetlenül érezve van. A metafora pedig a nyelvben, a beszédben fordul elő. Mit érthetünk *átvitelen*, a dolognak *nem a maga nevével való jelölésén*? Természetesen valami lehetetlent. A lélekben levő jelentő képet csak az tudja beszéd által másnak tudtára adni, aki megteremti a neki legpontosabban megfelelő kifejezést, amelyet aztán beszélő szervei útján hanggal ad tudtára a hallgatónak. A beszélőnek nem lehet, nincs is, nem is képzelhető egyéb célja annál, hogy lelke tartalmának a legmegfelelőbb kifejezést teremtsen meg. S mi a legmegfelelőbb kifejezése valamely dolognak, ha nem a saját neve?

Ennyit sietősen előrevetünk a későbbi kifejtés eredményeképen.

A másik ellenvetésünk a *hasonlóság* kifejezés ellen van. Előbbi ellenvetésünknel következetesen megmaradva is tiltakozni kell az ellen, hogy valamely dolog azért van egy más dolog nevével jelölve, mert hozzá hasonló. A *hasonló* kifejezés helyett az *egyenlőt* tesszük, vagy még helyesebben az *ugyanaz* kifejezést.

Az arányelméletnek, melyet Aristoteles s utána Gerber alkalmaz, szellemes, de haszontalan ötletnél nagyobb értéke nincs. Nem azért beszélhetünk az *élet alkonyáról*, mert az *öregkor* úgy viszonylik az *élet*hez, mint az *alkony* a *naphoz*. Nem az a viszony egyenlő, mely az *öregkor* és az *élet* közt egyik oldalon s az *alkony* és a *nap* közt a másik oldalon van, hanem az *öregkor* és az *alkony* egyértékű, egyjelentésű kifejezés. Mindkettő azt jelenti, hogy *egy időegységnek a vége*.

hez közel eső időrésze. Az élet és nap pedig időegységet jelent. Tehát, ha az élet alkonyáról beszélünk, akkor a dolgot nem más, hanem a neki megfelelő, vele egyértékű kifejezéssel jelöljük.

Petőfi ebben a mondatában:

Folyam, *kebled* hányszor repeszt meg
Hajó futása, *duló* fergeteg!

Vagy Arany e fölkiáltásában:

Hová lettél, *hová* levél,
Oh, *lelkem* *iffúsága*!

a maga tulajdon nevével fejezte ki lelke tartalmát.

Wundt metafora-elméletéről egyelőre csak annyit állapítunk meg, hogy a *Wundt-féle metafora* különválasztása az asszimilációs jelentésváltozástól nem egyéb, mint az a két fok, melyet Darmesteter a metafora fejlődési folyamatában megkülönböztet s melynek elsejére Jean Paul célzott ismeretes meghatározásában.

Legközelebbi feladatunk aztán a Wundtól fölállított megkülönböztető jegyet bírálni. T. i., hogy az asszimilációs jelentésváltozás abban különbözik a szándékos átviteltől, hogy az utóbbiban két tárgy egyező és elütő jegyeinek összehasonlítása van szóban a gondolkodó megfigyelő szempontjából.

Hogy erre, s általában a metafora kérdésére megfelelőhessünk, kezdjük a legelején: a beszéd, a nyelv fejtegetésén.

A lélek egyik alaptevékenysége a külvilág megismerése, melynek alapja a tárgytól működésre indított érzékeink adataiban van. A tárgyat érzékeink érzéki adatokká képezik. Ezek az érzéki képek. Csakhogy a léleknek van egy magasabb működése is: az értelmi tevékenység. Ez az érzéki képnek jelentést, értéket ad és ezzel megérti, jelentő képpé változtatja. A dolgok jelentésének, vagyis megértésének forrása pedig közvetlenül ismeretes saját tevékenységeinkben van. A dolgokat saját magunkkal mérhetjük, mert csak önmagunkat ismerjük közvetlenül. Az érzéki kép megértése pedig a cél-és okviszony rávitele alapján történik.¹

»A külső tárgy, Böhm Károly szavai szerint, csak színes,

¹ Így magyarázza ezt Böhm Károly (Az ember és világa, II., 88—99. l. és 184. s köv. l.; Tapasztalati lélektan³, 19—47. l. s könyvatos ívek.) s e magyarázatot vesszük mi is kiinduló pontul.

hangzó, kemény, alakos lehet, — de ezekben még nincsen a tárgynak semmiféle jelentése kifejezve, hanem csak azon érzék pusztá képeinek jelentése, melyet a tárgy hatásával megindított, Hogy a tárgy maga mit jelent, az ezzel mondva nincsen; a jelentésnek tehát az ismerő alanyból kell a tárgyba kerülnie.«¹

A lélek már a fejlődés kezdőfokán s az életkor és műveltség bármily fokozatán törekszik a tárgyaknak jelentést kölcsönözni, amint ezt igen szemlélhető módon lehet bizonyítani. A dolgokat a gyermek is átérti, természetesen épúgy a maga módja szerint, mint a felnőtt ember is a maga módja szerint, de ez semmit sem változtat a dolgon. A gyermek, vagy a kevésbbé művelt jelentő képe a nyelv, a beszéd szempontjából egyenlő értékű a műveltekével. A könyvről, vagy egy bonyolódott szerkezetű gépről is teremt magának jelentő képet, de természetesen ez alig lesz egyéb, mint ennivaló vagy játékszer.² Valaminemű jelentést mindenféle tárgynak igyekszünk teremteni. Egy ismeretes elbeszélés szerint egy csomó kis gyerek a nyitott ajtón hozzájuk besompolygó medvét kutyának értékelvén vele szépen játszani kezdtek. A medvét nem ismerték, de láttára valamilyen jelentőképet mégis teremtettek róla. Mihelyt valamiről érzéki adataink vannak, azonnal készek vagyunk ez adatoknak jelentést teremteni. Téli utazás alkalmával a távolban mozgó fekete pontok láttára farkasra vagy kutyára gondolunk. Már a gyermek lelkében is megvan ez a készség. Ha aztán a jelentésnek megfelelő szóképre emlékezik és ezt beszélő szerveivel egy hangsorból álló egységgé tudja képezni, akkor a lelkében levő jelentést ki is tudja fejezni s mondatot alkotott, melynek alanya az érzékelt tárgy, állítmánya pedig a gyermektől kifejezett szókép. Ha a gyermek a holdat ennivalónak értékelve azt mondja rá: *kifli* vagy *kalács*, akkor ez az értékelés nem más, mint metafora. De ki mondaná ezt átvitelnek, vagyis oly eljárásnak, melyben a dolog nem a saját nevével van jelölve? Az a gyermek se nem csal, se nem tréfál. Azért nevezte így, mert lelkében azt a jelentést teremtette meg a tárgy számára, mert annak értékelte.

Nem nehéz belátni, hogy hasonló lelki működés terem-

¹ Böhm K.: Az ember és világa, II., 185. l.

² Érdekes, hogy a legtöbb kis gyermek, akit ismertem, a holdat kiflinek vagy kalácsnak mondta. S a gyermekek a kezük ügyébe eső tárgyakat legelőször is a szájukba veszik.

tette meg az olasz 'cielo della bocca' kifejezést, melyben a szájpaddlás 'égbolt'-nak van értékelve, vagy a német 'Thron-himmel' szót, hol a trón mennyezete van az 'ég' szóval jelölve; úgyszintén a 'folyam keblét' Petőfinél vagy a 'lélek ifjúságát' Aranynál. Hasonló lelki működés okozza azt is, hogy a címer mezejéről beszélünk. Ez a lelki működés nagyon közönséges. Nem kiváló írók vagy költők sajátja, hanem mindenkié, mert ez az alapja az egész beszédnek, amint ezt mindjárt még világosabban látni fogjuk.

Vegyük fel a *láb* szót. A lábnak saját tevékenységeinkből közvetlenül ismeretes a jelentése. Főbb tényezői talán ezek lehetnének: 1. alól levő tárgy, 2. egy másik tárgyat egyenesen tartó tárgy, 3. a helyváltoztatást elősegítő tárgy. Legelső metaforikus használata a *láb* szónak akkor volt, mikor az, aki már így nevezte a saját megfelelő testrészét, először alkalmazta a másik ember lábára, miután előbb hosszas figyelem s értelmi működés útján rájött annak a tárgynak azzal a másik emberrel való célszerűségi összefüggésére. Látta, hogy rajta kívül álló, másnemű dolog s igyekezett a jelentését megállapítani. Legkönnyebben ez a jelentés termett meg a lelkében: *alól levő tárgy*. Később a saját közvetlenül ismert tevékenysége alapján úgy értékelte, hogy: egy másik tárgyat egyenesen tartó tárgy s annak a másik tárgynak helyváltoztatását elősegítő tárgy. Ennek a jelentésnek már megfelelt az ő 'láb' szóképe. Ő azt a tárgyat lábnak értékelte s ha kellett, ki is fejezte a jelentésnek megfelelő eme szóképet beszédszerveinek segítségével.

Beláthatjuk, hogy ez intenzív, teremtmény lelki működés, oly magas értelmet kíván, mely csak az ember sajátja. A dolgok jelentése elsősorban csak homályos sejtelen alakjában tárul föl előttünk. Megértésükben a képzelet, a fantázia segít bennünket, melynek jelentősége éppen a tárgyak jelentésének felderítésében van.

Még nagyobb szellemi fejlettség kellett ahhoz, hogy az állatok vagy az élettelen tárgyak megfelelő nevű részeit lássuk el hasonló jelentéssel és illessük e jelentésnek megfelelő szóval. Mennyire más csak a lónak a lába is! Hát még a madarak, vagy a rovarok lába! Ezt mind külön értékelte a lélek s az értékére, a jelentésére (alul levő, egyenesen tartó, helyváltoztató stb. tárgy) nevezetes, teremtmény szellemi munka után jutott rá,

mely után már könnyű volt a jelentésnek megfelelő szóval illetni. S végül élettelen dolgok megfelelő nevű részeit is értékelve, ezzel a jelentéssel és névvel látták el. Így nevezték el a hegy alját, mert alul volt s mintegy az egészet egyenesen tartotta, 'a hegy lábá'-nak, az asztal, szék, ágy stb. feltámasztó rudjait az asztal, szék, ágy stb. lábainak; s a virág fentartó részét is a régi nyelvben hasonló értékű 'szár' szóval. A félre dült boglyák, kazlak stb. támasztó fáját a nép 'kódusláb'-nak hívja.

Ki tagadná most már, hogy nem teljesen azonos lelki működést fejtünk ki, ha valakit *disznó*, *szamár* névvel illetünk, vagy az *idő fogáról*, az *éj fátyláról* beszélünk? Nyilvánvaló, hogy a Wundt asszimilációs jelentésváltozása és metaforája között nincs különbség. Vajjon olyan önkéntes névadás-e a metafora, mint az a másik két csoport: a szórványos társulás alapján való elnevezés és a szórványos névátvitel? Mikor egy önkényesen csinált szóra (volapük, gáz) gondolok, mikor némely ásványnak vagy növénynek akár felfedezője tiszteletére kapott, akár találása helyét jelölő, tudományos nevét látom magam előtt, a személynevek és a tulajdonnevek jutnak eszembe. Ezek ugyanis egy kalap alá tartoznak. Ha egy új ásványt vagy új elemet fedeznek fel, annak épúgy nevet kell adni, mint a született gyermeknek. Ezek mindegyike egy-egy 'első szó', egy-egy 'legősibb név'.

Úgy látszik igazat kell adnunk Rousseunak abban fel-fogásában, hogy »a főnevek eleinte mind megannyi tulajdonnevek voltak.« Rousseau e kérdést illetőleg azt mondja: »Minden dolog eleinte különleges nevet nyert, tekintet nélkül a nemre és fajra, melyet az első megalapítók nem tudtak megkülönböztetni; és minden egyén elkülönözötten jelentkezett lelkökben, mint a hogy a természet látványában helyet foglalt. Ha az egyik tölgyfát A-nak nevezték, a másikat B-nek, mert az első gondolat, melyet a dolgok bennünk keltenek, az, hogy nem ugyanazok; és gyakran sok idő kell, míg észrevesszük rajtuk a közös tulajdonságot; ily módon minél korlátoltabbak voltak az ismeretek, a szótár annál terjedelmesebbé vált.«¹

Karl Abel is említi *Sprachwissenschaftliche Abhandlungen*-ei

¹ Rousseau: Az emberek közötti különbségek. Ford. Bogdánfi Ö. 61–62. l. (O. K. 1394–97.)

egyikében egy primitív néptörzsről, hogy vagy hús z kigyó-neve van, de a 'kigyó' fogalomra közös neve nincs, továbbá, hogy külön szókkal fejezi ki ezeket: 'futva menni', 'lassan menni', 'táncolva menni', de a *menés*, *előrehaladás* fogalmát nem ismeri.¹

Ezek az ú. n. 'első szavak', melyekről fentebb volt szó, nem érdeklik a nyelvtudóst. Az önkényes névadás folytán keletkezett szó származása nem tartozik a nyelvtudományba. Valamint nem sok gyakorlati haszonnal jár a nyelv eredete után kutatni. Minket nem a nyelv eredete érdekel, hanem a nyelv élete, úgy, amint van; azok az erők, melyek benne működnek. Azoknak a szavaknak további használata érdekli a nyelvtudóst (magyar Cicero, magyar Horatius, petőfieskedők, andalog [Simonyi: A magyar nyelv², 368. s köv. l.]), nem a származása. Világos az is, hogy ezekhez a metafora nem koordinálható.

A fogalomalakításhoz azután még nagyobb szellemi fejlettség, még magasabb szellemi munka szükséges. Ez a művelet a tényezők értékelése. Nem azonos a jelentőképalakítással. Vizsgálva a hasonló jelentéssel ellátott tárgyak jelentéseit s ezeket egymással összehasonlítva, azt találjuk, hogy a képben vannak lényeges és kevésbé lényeges tényezők. Lényegesek: a mindenütt előfordulók. A felesleges vonások elhagyásával megkapjuk a logikai fogalmat.

Most már ettől a logikai fogalomtól meg kell különböztetnünk a *pszichológiai jelentőképet*, mely a beszédben szerepel. A jelentőkép nem logikailag lényeges tényezők foglalata. Sokszor olyan az alaptényezője, amely a logikai fogalomban nem az. Mindig az illető ember szellemi fejlettségétől függ, hogy milyen jelentőképet alkot valamely tárgyról. A kis gyermek jelentőképe más a holdról, az óráról stb., mint a felnőttnek; a vadé, a kevésbé művelté más, mint a tudósé. Mondhatnók, hogy ezek a jelentőképek egyének szerint különböznek, igen bő tartalmúak, alaptényezőjük is műveltség és életkor szerint változó. A jelentés egységének elvét Wegener is tagadja: »Nyilvánvaló, — úgymond, — hogy ugyanazon nyelvközösség

¹ Ismertem egy gyermeket, aki nem ismerte fel nálunk az asztalt, noha náluk is volt asztal s az otthoni butorokat már ismerte. S viszont, mint gyermek, én a 'lakodalom' és 'bál' közt sokáig nem tudtam különbséget tenni, mert mindkettő táncsal, zenével volt egybekötve.

különböző egyéneiben a szó jelentése hangalakjának egyformasága mellett sem egyenlő.«¹

Hogy a pszichológiai jelentőképek alaptényezői különbözők lehetnek, világosan rá lehet mutatni néhány példával. Ha pl. a következő mondatokban a *holló* szó jelentéseit vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy mindenütt más az alaptényező.

A *fekete szín* az alaptényező a következő példákban:

Hejh, maholnap a magyar szó
Ritka, mint a fehér *holló*!

(Kisfaludi K.)

Száll az este, *holló*szárnya
Megrezzenti ablakom.

(Arany.)

Haja
Már nem *holló*, se nem ében.²

(Arany.)

A következő példákban a *holló* ragadozó, dögevő volta van kiemelve:

»Nagy fekete *hollók* sűrűn szállidosának,
S ott környűl kerengvén ekkép károgának:
Kár, kár, kár, kár vala Ocskai Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek lenni árulónak,
De nem kár hazáját, vérért eladónak
Szemeit kívájni fekete *hollónak*.«

(Ocskai L.-ról való ének.)

»Alkonyat felé, ha fáradtan elülnek,
A rónára halvány ködök települnek
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló ...
Háta mögött farkas, feje fölött *holló*.

(Petőfi: A puszta télen.)

Várva várt s a lomha évek száma
Feje fölött meggyülekezék.
S jött a végén e *holló*seregnek,
Végre jött egy szép fehér galamb.

(Petőfi: A rab.)

A titokzatosság, kísértetiesség emelkedik ki alaptényező gyanánt Poe Edgar *Holló*jában.

¹ Wegener: Untersuchungen, XIV. tejezet (47—50. l.)

² A két utóbbi példában ez a tényező egyedüli is, mert a jelentés melléknév alakjában lép fel.

Ismét más alaptényezője van a Mátyás és Szilágyi Örsébet hollójának Arany balladájában.¹

A *farkas* szó alaptényezője Petőfi főntebb idézett versszakának utolsó sorában (»Háta mögött farkas stb.«) a vérszomjasság, veszedelmesség. A *Farkasok dalában*, mely pendantja a *Kutyák dalának*, a szabadságszeretet emelkedik ki alaptényező gyanánt. A *Farkaskalandban* pedig a női becsület védőjeként áll előttünk a farkas. S ezen használási módok mindenikéhez más-más érzelmi velejáró is kapcsolódik, mely használójuk egyéniségére nézve igen jellemző. A *nap, tavasz, ősz, virág* szavak mennyi jelentéskülönbséggel fordulnak elő Petőfinél! Úgyszólván, ahányszori használat, annyi jelentés.

Van-e a beszélés tehetségével megáldott oly ember, akinek a lelkében ezekkel a szavakkal a nekik megfelelő logikai fogalom kapcsolódna? Aki a *farkas* szó főntebbi használatainál arra gondolna, hogy gerinces, melegvérű, emlős, stb., vagy a *holló* használatainál a holló logikai fogalmára? Azt hiszem, senki sem azokra gondol.

De mindez még nem elég világos, ha egy fontos dolgot kiemelni nem sietünk. A *megismerés*, az *értelem* nem oly működése a léleknek, melynek folyamata ne állna folytonos kapcsolatban a lélek másik működésével: az *érzéssel*. »Kép és érzés között állandó functiói viszony áll fenn.« A kettő természetesen nem egy folyamat. A két tünemény különböző, mert fellépésük ideje is különböző s a két tünemény egymás nélkül is előállhat.

»A kép azonban eme különváltak közt mégis az alap, a járulék az érzés; mert soha az érzés magában nem lép fel, mindig valami képhez csatlakozik.«² Tehát az érzést a kép okozza, vagyis az érzés indoka a kép. Kép és érzés tehát kölcsönösen összefüggnek egymással. Kép érzést, érzés ismét képet hozhat létre, mint ez Scripture kísérleteiből is kitűnt.³ Pekár Károly szerint is »felelevenedett hangulatunk . . . felkeltheti mindazon képzeteket, melyek e hangulattal együtt voltak valaha tudatunkban.« Továbbá »valamely hangulattal

¹ V. ö. az »Amott kerekedik« kezdetű népdalban szereplő hollóval.

² Böhm K.: Az ember és világa, II., 285–292. Tapasztalati lélektan,³ 58. s köv. l. V. ö. még e tárgyra vonatkozólag Pekár Károly fejtegetéseit: Positív esztetika, 231–238. l.

³ Idézi Böhm K.: Az emb. és v., II., 287. l.

együtt jelen volt . . . képzethez kapcsolódhatik e hangulattal együtt volt más . . . képzet.«¹

Ez aztán megmagyarázza a miértjét is a szavak megválasztásának. A jelentőkép mellett a hozzákapcsolódó érzésnek is tekintetbe kell vétetnie. Ez is befolyással van arra, hogy szükségképen minő szóbeli kifejezést teremtünk lelkünk tartalmának kifejezésére. Az *ősz* vagy *alkony* jelentő képének alap-tényezője, ha az *élet őszéről*, az *élet alkonyáról* beszélünk: egy időegésznek a végéhez közel eső része. De a kísérő érzés más, mintha azt mondanók: *öregség*. Mikor Petőfi így dalol:

»Nem vagyok én gyökeres fa, virágzó,
Hanem vagyok letörött ág, fonnyadó;
Nem vagyok én az örömmek rózsája,
De vagyok a szomorúság gyászfája,«

(Hej, nekem már . . .)

azért teszi, mert lelkében nem olyan fokú volt az érzés, amilyet az egyszerű 'bánatos vagyok' kifejezés jelentőképe költ. A lelkében levő jelentőkép és érzés teljesen az idézett kifejezésnek felelt meg. Olyan természetű, olyan fokú volt, hogy szükségképen ehhez a jelentőképhez csatlakozott, illetőleg ezt a jelentőképet idézte föl s a költő szükségképen ezt a kifejezést teremtette meg számára, mely az ő lelki tartalmának nem kölcsönzött, hanem igazi neve.

Szintén a búbánat a következő sorok érzelmi velejárója is:

»Nézem lehajló ágait
Szomorú fűzfának . . .
Mintha az én csüggedt lelkem
Szárnyai volnának.«

(Te vagy, te vagy . . .)

De milyen más e kifejezés érzelmi velejárója, mint a 'bánatos vagyok' kifejezésé! S attól a fentebb idézett négy sortól is különbözik értékre és kísérő hangulatra nézve is. A költő lelki tartalmának legigazibb kifejezője e pillanatban ez volt.

A társult érzelem okozta Vajda János e kifejezését is:

»Sokat gyötörtél, *öltél* engem
S én csak nagyon szerettelek.«

(Gina emléke, 30.)

Egy parasztasszonytól, kit gyermeke órákhosszat bosz-

¹ Pekár K.: Positiv aesth., 407. s. köv. l.

szantott valami kérésével, e kifejezést hallottam: »Jaj, ne *egyél* meg, hallod, ne *egyél* meg!« Épen ez a kifejezés fejezte ki az ő türelmét vesztett, felindult lelke tartalmát.

A kísérő érzésre hatással van az is, hogy a szó vagy a jelentés nem vált-e a sok használat folytán mechanikussá. Mert akkor nem teszi azt a benyomást, hogy mindannyiszor újra megteremtjük s érzelmi velejárója is gyengül. Ily mindennapivá vált szó és jelentés igen sok van a nyelvben. Pl. a szülőház, ha több évig egyhuzomban élünk benne, megszokottá lesz s érzelmeket nem költ. De mily gazdag lesz a jelentése s a kapcsolódó érzés is mily erős lesz, ha nagy idő múlva látjuk viszont!

Tehát a jelentő képek egyének szerint különbözők, csak néhány általános jegyben egyeznek meg a legszokottabb szavak is. De alaptényezőjük ezeknek is igen gyakran változó.

Erre az álláspontra eljutva a nyelvre nézve fölöslegesnek tartjuk a szó azon kétféle jelentésének megkülönböztetését is, melyet Paul felállít, t. i. a *szokásos* és *alkalmi* jelentést. Szokásos jelentésen azon jegyek összeségét érti, melyek egy nyelvközösség egészében valamely szóhoz kapcsolódnak. Alkalmin pedig azt, amelyet a beszélő a kimondott szóhoz kapcsol. Az alkalmi jelentés tartalma gazdagabb, köre szűkebb. Az alkalmi jelentés valami konkrét dolgot, a szokásos pedig valami elvontat jelent.¹ *A szónak a beszédben mindig alkalmi jelentése van.* Alkalmi, ahhoz a személyhez, ahhoz a tárgyhoz és ahhoz a pillanathoz alkalmazott jelentése, aki, amelyre vonatkozólag és amikor kiejti. A beszéd egyének ajkán él. Amit a tudós több egyén beszédéből elvon, az nem reális, élő valóság, hanem abstractio. *A szokásos jelentés is, meg a logikai fogalom is az élő beszéd álláspontjáról csak egy alkalmi jelentése, egy különös alkalmazása a szónak. A nyelvre nézve egyenlő becsű egy bármily más jelentő képpel.* Ha szavainknak megannyi logikai fogalom felelne meg a lelkünkben, akkor jelentésváltozásról nem is lehetne szó. Már Berkeley kiemelte, hogy a logikai fogalmat elképzelhetetlensége jellemzi. Pl. a háromszög fogalmát lehetetlen elképzelni.

Most már, azt hiszem, megállapíthatunk eddig annyit, hogy *a metafora intenzív értelmi működés, az ember azon*

¹ H. Paul: Prinzipien,³ 68. l.

képessége, hogy a külvilág tárgyainak bizonyos jelentést ad s e jelentést a megfelelőnek választott szóban hang útján is kifejezi. A metaforára eddigi fogalmazásában nincs szükség. De a stilisztikáról sem beszélhetünk úgy, mint a gramatika mellett valami heterogén tudományról, mint a 'díszes beszéd' tudományáról. A metafora nem ilyen stilisztikai fogalom, hanem az egész nyelvet átható azon eljárás, mely szerint a lélek a külvilág tárgyait értékeli s ez értéket megfelelő névvel illeti. A lélek ezen működésének eredménye: *a szó általában mint metafora*, vagy a következővel szemben *eredeti metafora*.

De most szálljunk le ez általánosabb álláspontról a mondat alapjára, mely a szó mellett második legfontosabb eszköze a beszédnek. Ennek a szempontjából értékeljük a benne előforduló azon szót, melyet igének nevezünk.

'Az óra üt.' E mondatban az 'üt' jelentése nem választható el semmiképen az 'óra' jelentésétől. A mondat maga annak a kifejezése, hogy az 'óra' értéke azonos az 'üt' értékével a beszélő idejére vonatkozólag. Az *óra* a jelentő kép első neve, *üt* a második, melyet egy új állapotba való átmenete kölcsönzött neki. Az a tárgy, amelyet *órával* jelölünk, a beszélő idejében nem ugyanaz, ami azelőtt volt, új, megváltozott tárgy lett, új tényező lépett a régiek közé s ezt a jelentést azzal fejezzük ki, hogy 'üt', amely szó így az órának másodlagos neve, a beszélő idejében rávetített jelentést jelölő név. Könnyű most már belátni, hogy ez a másodlagos név azzal az eljárással van teremtve, melyről föntebb szó volt. De az is világos, hogy ez nem azt a jelentését jelöli a szónak, melyet az *óra* szó jelöl, hanem a tárgynak egy újabban, a beszélő idejében föllépett jelentését, tehát nyilvánvaló, hogy más, mint az előbbi, általános értelemben vett metafora. Az a tárgynak *eredeti megértékelése*, ez pedig a tárgynak *másodlagos megértékelése*. Az elsővel szemben így nevezhetnők: *másodlagos metafora* vagy a *metafora mint ige*.

AZ IGE MINT METAFORA.

A mondatban, mint említettük, két jelentőkép értékelése van kifejezve s értékük azonossága megállapítva egy bizonyos időre vonatkozólag. Az igében a tárgynak a beszélő idejében föllépő jelentő képe van megnevezve. Az ige a tárgynak másodlagos megértékelése.

Vegyük fel szemléltetés céljából ezt a mondatot: *A vízcsepp fagy* (gutta riget).¹ A vízcseppről van egy pszichológiai jelentő képem ragyogó, tiszta, átlátszó, hús, gömbölyű s még nem tudom miféle tényezőkkel. Most azonban a vízcsepp állapotában változás áll be. Új tényező lép a régiek közé s ez az én jelentő képemet is mássá teszi. Ezt az új tényezőt már egy más alkalommal mellékes, a jelen pillanatban tudatban nem is levő tényezőkkel megalkottam egy tárgy szemlélete alkalmával. S akkor ez a szókép kapcsolódott vele: *fagy* (gelu). Most ugyanazon jelentő kép alaptényezője ismét megalakulván, ugyanazon szókép kapcsolódik vele s ezt mondom: 'A vízcsepp fagy'. Ez a *fagy* szó a *vízcsepp*nek másodlagos, időhöz kötött neve, A *fagy* szó itt ige (riget), míg pl. ebben a mondatban: 'A fagy fölolvad' (gelu liquescit) a *fagy* névszó, melynek csak az alaptényezője maradt meg igei használatában.

Vegyünk föl egy másik mondatot is: 'A hajós halász(ik).' Egy hajósról, van egy bizonyos jelentőképem bizonyos tényezőkkel. Ha most már ez a hajós leül a partra, beveti a hálót a vízbe, vár s kiemelve a vízből a hálót, megfogja a halat. Akkor ennek a hajósnak erre az időre vonatkozólag más a jelentése, mint általában véve. Az én jelentő képem arról a hajósról e pillanatban módosul. S e jelentő képnek azon tényezőjét, mely föllépésével a tárgy jelentésének ujjaalakulását

¹ Azért választottam olyan szót, mely egyaránt előfordul igei és névszói használatban, hogy annál szemléltetőbben kidomborodjék a különbség ige és névszó közt. Tehát példáimnak a szemléltetésen kívül más céljuk nincs.

okozta, más, mellékes jegyekkel kapcsolódva, melyek e pillanatban nincsenek is tudatomban, már egyszer megalkottam egy másik tárgy szemlélete alkalmával s akkor ez a szókép kapcsolódott vele: halász. Most megalakulván ugyanazon szókép jelentésének alaptényezője, szintén kapcsolódik vele a neki megfelelő szókép s azt mondom: *A hajós halász(ik)*. Az utóbbi szó a hajósnak másodlagos neve, mely csak addig az ideig illik rá, míg ez az új jelentőkép ismét meg nem változik. Csakhogy az a szó, amely ebben a mondatban: 'A halász vacsorál' névszó volt, az ott ige. Ebben a halásznak állandó jelentő képe és neve, az előbbiben pedig a hajósnak ideiglenes jelentő képe és neve.

Tehát névszó és ige között lényeges különbséget csak a mondat alapjáról lehet tenni. *A névszó állandó, eredeti név, az ige ideiglenes, másodlagos.* A köztük levő különbséget a mondat okozza, mert egyébként a megfelelő szóalakjuk teljesen egyenlő is lehet, mint egyenlő is nem egy nyelvben. Van aztán a jelentőképük közt mennyiségi különbség is. Ebben a mondatban: 'A halász vacsorál' a *halász* szónak megfelelő pszichológiai jelentő kép a *tényezők nagy sokaságát* foglalja magában. Ebben pedig: 'A hajós halász(ik)' csak az alaptényezőt tartalmazza a *halász(ik)* szó. Ezt a tényezőt a hajós a saját akaratából magára öltötte. Ezért folyik önként az ige lényegéből a *cselekvés, tevékenység* jelentése. Minthogy pedig ez a másodlagos jelentés az eredetin jelentkezik, tőle nem választható el, ezért helyes a Misteli megjegyzése az ígéről, mikor azt mondja, hogy benne a *cselekvő azonosítva van a cselekvéssel*. De nagyon téved, mikor az ilyen természetű szót csak az indogermán nyelv sajátjának mondja. Ez azért van, mert ő is az ige külső, alaki sajátságaira gondol. Teljesen olyan ígéje, mint a németnek, természetesen más nyelvnek nincs, de olyan sincs, mint a görögnek vagy a magyarnak vagy a hottentottnak, ha a külalakot s a kiképződött igealakok összességét tekintjük. Tehát mértékül venni pl. a magyar ígét s ezzel mérni más nyelv igéit s ekkor tagadni azok ige voltát nem tudományos eljárás. Ha induktív úton fogalmat akarunk valamiről szerezni, nem a változó jegyeket kell fontosaknak tartani, hanem azt, amely mindenik tárgyban vagy jelenségben állandó. Minő tudományos eljárás volna az, ha valaki a *veréb*ből indulva ki a *golyú*i már nem tartaná madárnak, mert a külseje egészen

más? Nos, a német nyelvtudósok közül többen, mint láttuk, ilyen módszerrel állapították meg az ige fogalmát.¹

Említettük, hogy az igében olyan jelentés van kifejezve, melyet egy heterogén értékű tárgy egy időre magára öltött. Amennyiben erre az egyidőre magára öltött jelentés úgy fogható fel, mint a tárgy azon idei állapota, ezért egyezik az ige fogalmi tartalma az *állapot* kifejezés jelentésével s nem azért, amiért Wundt mondja, t. i. hogy az igenemek és az igeidők legjobban az állapot fogalmával egyeztethetők össze.

Mivel pedig a tárgynak ez a másodlagos jelentése csak ideig való, azért az igénél semmi sem alkalmasabb arra, hogy a beszélő idejéhez különböző viszonyba állíttassék. Tehát virtualiter magában foglalja az *idő* fogalmát is.

Az ige azonosító természete, mely szerint az eredeti jelentésű tárgytól nem választható el, érthetővé teszi, hogy e tárgyat rámutatással jelölő névmási elem *személyrag*ként csatlakozik az igehez.

Mindezek keletkezését megmagyarázza az ige lényeges jegyének ismerete. Természetes, hogy ezeknek látható, határozott jelekké fejlődése nem szükségszerű. Ezért nem is fejlődtek ki mindenütt.

Fejtegetéseinkben rámutattunk az ige alaki járulékainak csekély fontosságára. Ezekből az is kitűnik, hogy ige és névszó közt más különbséget, mint amit főntebb a mondatból megállapítottunk, találni nem lehet. Igen sok nyelvben az igékül használt szavak igei használata állandóvá vált ugyan a névszóval szemben s megvetette alapját a szó alaki továbbfejlődésének (mint a görög, latin, német, magyar stb. nyelvben), másutt azonban ugyanaz a szó majd névszói majd igei használatú.

Pl. a *holontalo* nyelvben 'bitiolo' az *éhezés, éhség* jelentésének szóképe s hol névszói, hol igei használatú. Pl. e mondatban 'uau (én) bitiolo' *én éhezem* a 'bitiolo' ige.² Épígy a *dajakk* 'jaku i-mukul-e' Misteli szemléltetése szerint: 'ich sein Geschlagener' vagyis *üttetem*.³ Az *athapaszk* nyelvben *tsag* könnyet jelent s ugyanezt a szót igéül is használják: *es-tsag*, sírok; *ne-tsag*, sírsz; *e-tsag*, sír.⁴ A *hottentott*ban *mus* azt is

¹ V. ö. még: Simonyi: A magyar nyelv,² 62. l.

² Winkler: Zur Sprachgeschichte. Nomen. Verb und Satz,

³ Charakteristik, 240. l.

⁴ Müller: Grundriss.

jelenti, hogy 'szem', azt is, hogy 'lát'; *muga* 'szemek' és 'lát-nak'; *godb* 'dicsőség' és 'dicsér'; *gáos* 'úr' és 'uralkodik'; *táob* 'szégyen' és 'szégyelli magát'; *khóms* 'beszéd' és 'beszél'.¹

Az *awar* igeén semmi személyrag nincs. Közelebbi meghatározása csak a vele összekötött névmás, illetőleg főnév által történik.²

A *török* igeragozásban a participium a személynévmással megtoldva rendes ige gyanánt használatos.

A *samojéd*ben a névszók több tekintetben összeesnek az igével. Ugyanazon szó lehet névszó is, ige is. Pl. *jâle* 'nap', *sawa* 'jó'; *sawa jâle* 'egy jó nap' (ein guter Tag), *jâleda sawa* 'a nap jó', *sawam* 'én jó vagyok'; *nise* 'atya', *niseam* (atya-én), 'atya vagyok', *nisenum* 'atya leszek'; *madawy* 'vágás', *madawaem* 'vágtaim', *madawahujun* 'kettőt vágtam', *madawyn* 'sokat vágtam'; *lahanâ* 'beszélő', *puda* 'ő', *puda lahanâ* 'ő beszél'.

A *samojéd*ban sok nomen-verbum van, mely névszó és ige gyanánt egyaránt használatos, mások ellenben már többé-kevésbé elvesztették nominális természetüket s esetragokat nem vesznek föl.³

Az *ugor* nyelvekben is sok oly névszó van, mely alakjára nézve ugyanannyi igeének felel meg. Budenz is említi, hogy az ugor nyelvekben némely esetben a »névszó »igeszerű« lévén, ugyancsak egyenesen igéül is szerepelhet.« Még több esetben »a valódi közvetlen denominális igeképzés az illető nyelv hangalaki fejlődése közben változván és hangálladékában gyengülvén, végre el is enyészett (lappangásba jutott) s hogy e miatt . . . a névszó mellett annak tőjével lényegesen azonos-egyenek (vagyis képzőtelennek) mutatkozó, noha értelmére nézve származéknak beváló ige merült föl.«⁴ A lappban előforduló nomen-verbumok Budenz szerint névszókból keletkeztek -d és -j képzővel, de ezek a képzők a nyelv hangfejlődése alatt változtak, gyöngültek, teljesen elvesztek vagy lappanganak. *Wiklund* a lappban előforduló nomen-verbumokról értekezvén kimutatja, hogy Budenz megállapítása csak következtetésen alapuló, de pozitív adattal nem bizonyítható hipotézis.

¹ Finck: Der deutsche Sprachbau, 80. s. köv. l.

² U. o.

³ Alexander Castrén: Grammatik der Samojedischen Sprachen. St.-Petersburg, 1854. 105—106., 365—366. l.

⁴ Budenz: Ugor alaktan. NyK. 18 : 461.

Értekezésében összegyűjti azon *lapp* nomen-verbumokat, melyek »oly idők maradványai, mikor . . . egy nomen-verbum és egy verbum-nomen a nomen és verbum funkcióját egyaránt teljesítette.«¹ Ezek közül néhányat itt is idézünk: *hareve*-, esik és eső ('és az és', Székelyföld); *hõlla*-, beszél és beszéd; *jupma*-, lármázik és láрма; *piegga*-, fú és szél; *jäkkña*, szárad és száraz; *suõkksa*-, férgesedik és húsféreg; *håustu*-, merít és hosszúnyelű kanál; *švašku*-, üt és vessző.²

A magyarban szintén sok oly szó van, mely egyaránt előfordul igei és főnévi használatban. Így pl. *zár-zár*, *les-les*, *vész-vész*, *lep-lep* (ágylep), *fagy-fagy*, *tér-tér* (a népnyelvben igei jelentéssel: 'fér', 'elfér' értelemben), a *vadász*, *halász*-féle szók, *zavar-zavar*, *csillag* (a régi nyelvben a *csillog* igét is így ejtették), *ágy-ágy* (*felágyta a szöszt*); idetartozik a szűkség végzésére vonatkozó négy trágár szó is stb.³ Ezek egy részéről kimutatták, hogy nem ősrégi maradvány, de olyanok is vannak köztük, melyek kétségtávol még történelőtől korából maradtak ilyen kettős funkcióval (*les*, *vész*, *lep*, *nyom* stb.)

Nyilvánvaló a finn jelen idő többes 3. sz.-nek meg a magyar múlt időnek egyezése az ige névvel (miehet nákevät; az ember *látott*, *jártak*, *jártam* stb.)

Ezek alapján két dolgot állíthatunk: 1. *hogy se az ige nem származott a névszóból, se a névszó az igéből, hanem az ige keletkezése egyidejű az első mondat elhangzásával*; 2. *ige és névszó közt másképp, mint a mondat alapján, különbséget tenni nem lehet*. Szükségesnek érezzük továbbá a grammatikai kategóriák újból értékelését az élőbeszéd szempontjából.

Ha az igei és főnévi alakban föllépő jelentés tartalmát egymással viszonyba állítjuk, akkor mennyiség szerint különbözőnek találjuk a kettőt. Az igealakban a jelentő képnek csak alaptényezője marad meg, míg a főnévalakban a *pszichológiai jelentőképp* szabadon érvényesül. Másik különbség pedig az, hogy a másodlagos név: az ige ideiglenes jelentése az eredeti névvel jelölt tárgynak. Az ige és melléknév megegyezik abban, hogy mindkettőben csak az uralkodó képzet jut tuda-

¹ K. B. Wiklund: Nomen-verba im lappischen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, X., 210. s. köv. 1.

² U. o. 210–16 l. V. ö. Simonyi: A magyar nyelv² 448. l. jegyz.

³ V. ö. Simonyi fejtegetését e tárgyról: Nyr. 38 : 241–47. l. Továbbá Budenz, NyK. 10 : 61., 18 : 304. és 461. l., Setälä, NyK. 26 : 410. l.

tunkba a jelentő képről, a többi tényező háttérbe szorul. De különböznek abban, hogy a melléknévben levő tényező az eredeti nevű tárgy állandó tulajdonságának van feltüntetve, az igében levő pedig ideiglenesnek.¹

Az igenemek szokásos osztályozása hibás. Általában meg szoktak különböztetni *cselekvő*, *szenvedő* és *visszaható* vagy *középigéket*, s a *cselekvő* ige körén belül ismét megkülönböztetnek *átható* és *benható* igéket. A visszaható és benható igék között nincs semmi lényeges különbség. A cselekvés egyikben sem vonatkozik el az alanytól: *él*, *hal*, *fekszik*, *ütődik*, *mosdik*. De még így sem elégíthet ki a felosztás. Én pl. e mondatokban: *Megnőtt már a fia? Már megnőtt, már keres is*, 'megnőtt' és 'keres' közt semmi különbséget nem látok. Ezt a felosztást is a mondat alapján oldanám meg. Ne magukban nézzük az igéket, hanem a mondat alapján, a mondat részeivel való összefüggésükben. Petőfi e versében:

Megfagy a szív, ha nem szeret,
És ha szeret, megég

a *szeret* teljesen egyforma a *megfagy*, *megég* igével. Ép olyan zárt, elvonatkoztatott természetű, mint azok. Egészen más természetű pl. e mondatokban:

Szerettelek, nem tagadom,
De már annak vége vagyon.
— Miért szeretlek oly hön?
— Szeretnék szántani.

Út az óra. E mondatban ép oly elvonatkoztatott természete van az igének, mint ebben: *Jár az óra. Bottal üti a nyomát*: ebben már más természetű. Úgyhogy a mondat alapján kétféle igeosztályt különböztetünk meg: *elvont* és *kapcsolatos igéket*, vagy még helyesebben: *a mondatban az igéknek kétféle használatát különböztetjük meg: az igék elvont és kapcsolatos használatát*. Ez a két használat más-más természetűvé is változtatja az igéket. *Elvont használatú az ige, ha az alanyon kívül más mondatrészre nincs vonatkozása. Kapcsolatos, ha más mondatrészekre is vonatkozása van*.

* * *

¹ V. ö. még Paul: Prinzipien der Sprachg. »Die Scheidung der Redetheile« c. fejezetét.

Ezzel végére is érkeztünk fejtegetésünknek, melynek legfőbb eredménye az ige fogalmának tisztázása. E feladat megoldásában két szempont vezetett: 1. hogy a beszéd az emberi lélek legcsodálatosabb, legremekebb műve lévén, lélektani úton kell hozzáférkőzni, s 2. hogy a szó csak a mondatban fordulván elő, helyes megfejtését csak a mondat alapján lehet adni.¹ Ha valamely bonyodalmas szerkezetű gép a legapróbb részeire fölbontva hever vizsgáló-asztalunkon, lajstromozhatjuk a legpontosabban az összes részeket, leírhatjuk különös alakú kerekeit, lesz ugyan róluk pszichológiai jelentő képünk, de azért még nincs megfejtve előttünk a legfontosabb, az egyedül fontos titok. De ha a gépet a maga egészében működni látjuk s megismerjük az egésznek a célját, akkor e működés közben megfigyelhetjük az egyes részek rendeltetését is, s az egész gépen keresztül beláthatunk alkotója lelkébe s egy egész hosszú lelki folyamatot kísérhetünk végig a figyelmünkkel: a teremtés egész folyamatát.

Ha ezen szempontból sikerült az ige lényegét, fogalmi tartalmát megállapítani, akkor ennek a munkának el van érve a célja.

---

¹ A mondattani szempont fontosságát a beszédrészek terén Simonyi, más téren Zolnai is hangoztatja. V. ö. Simonyi: A magyar ny.² 316—7. l., és Zolnai a »Mondattani buvárlatok« bevezető szakaszában.

TARTALOM.

Különböző vélemények az igéről.. - - - - -	3
A metafora.. - - - - -	48
Az ige mint metafora .. - - - - -	70
